

คำนำ

คำสอนในพระพุทธศาสนา ท่านแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ คำสอนระดับต้น ได้แก่ คำสอนที่ว่าด้วยศีล คำสอนระดับกลาง ได้แก่คำสอนที่ว่าด้วยสมาธิ และคำสอนระดับสูง ได้แก่คำสอนที่ว่าด้วยปัญญา หรือปรัชญา การศึกษาและการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา ก็คือ การศึกษาเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา และได้แก่การปฏิบัติตนให้มีศีล สมาธิ ปัญญา นั้นเอง

การศึกษาเรื่องศีล คือการศึกษาเรื่องระเบียบวินัย ทั้งที่เป็นของชาวบ้านทั่วไปและของ นักบวช หรือของพระภิกษุสามเณร เพื่อให้เกิดความรู้หลักการควบคุมกายวาจาให้มีความเรียบร้อยในการดำรงชีวิต ทั้งในด้านประกอบกรงาน และด้านความประพฤติต่อสังคม การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ ทางพระพุทธศาสนาถือเป็นการศึกษาระดับต้น การศึกษาเรื่องสมาธิ คือการศึกษา เรื่องการอบรมใจให้มั่นคง ให้มีความสงบและสะอาด อันได้แก่การศึกษารายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับเรื่องสมถกรรมฐาน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับอรรถกรรมฐานเป็นต้น ตลอดจนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ ถือเป็นการศึกษาระดับกลาง การศึกษาเรื่อง ปัญญา คือการศึกษาเรื่องการอบรมใจให้มีปัญญา มีความสว่างในใจ ให้มีความรู้แท้ รู้จริงใน สภาวะธรรม หรือปรมัตถธรรม อันได้แก่การศึกษารื่องวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสภาวะธรรมที่เป็นอรรถกรรมฐาน เป็นต้น ตลอดจนวิธีปฏิบัติที่ถูกต้อง การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ ถือเป็นการศึกษาระดับสูง

กล่าวโดยหลักสังฆธรรม การศึกษาเรื่องศีล และการศึกษาเรื่องสมาธิ ทั้งสองอย่างนี้ เป็นการศึกษารื่อง สมมติสังฆะ คือศึกษาความจริงขั้นสมมติและบัญญัติ เป็นการศึกษาคำความจริงตามที่ชาวโลกยอมรับว่าจริง แต่ไม่ใช่ความจริงจริงๆ ส่วนการศึกษารื่องปัญญานั้น เป็นการศึกษารื่อง ปรมัตถสังฆะ คือศึกษาความจริงขั้นสภาวะธรรม เป็นการศึกษาคำความจริงจริงๆ การศึกษาระดับสูงนี้ รายละเอียดจะต้องศึกษาจากพระอภิธรรมปิฎก ผู้ที่ไม่มีความรู้พื้นฐานทางปรมัตถธรรม หรือทางสภาวะธรรม ยากที่จะศึกษาให้เข้าใจในคำสอนระดับนี้ได้ เพราะในอภิธรรมปิฎกนั้น มีความยากเกี่ยวกับความหมายของหัวข้อธรรมและคำศัพท์เฉพาะ ซึ่งเป็นคำบาลีและมีความหมาย ลึกซึ้ง ยากที่จะหาคำไทยมาแปลให้ตรงกับสภาวะได้ หากผู้ศึกษามีความรู้พื้นฐานทางสภาวะธรรม พอสมควรแล้ว ก็ย่อมจะศึกษาหาความรู้จากพระอภิธรรมปิฎกได้สะดวก ทั้งจะสามารถตีความ อธิบายความ และวิเคราะห์หลักธรรมคาที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ ได้ถูกต้องด้วย

เพื่อสนับสนุนการศึกษาระดับสูง โดยปูพื้นฐานความรู้ทางสภาวะธรรม อำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาทั่วไป กรมการศาสนาจึงได้จัดทำหนังสือ สภาวะธรรมพื้นฐาน ขึ้นเผยแพร่ ตามโครงการจัดทำหนังสือประกอบการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา โดยมอบให้นายพิฑูร มลิวัลย์

ป.ช.๕, น.บ. เป็นผู้เรียบเรียง

กรมการศาสนาหวังว่า หนังสือ สภาวะธรรมพื้นฐาน นี้จักอำนวยความสะดวกและเป็นประโยชน์แก่การศึกษาสภาวะธรรม หรือปรมัตถธรรมได้เป็นอย่างดี และขอขอบคุณท่านผู้เรียบเรียงหนังสือนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

(นายธนู แสงศักดิ์)

อธิบดีกรมการศาสนา

๑

สภาวะธรรมพื้นฐาน ๑

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส

ความเบื้องต้น

คำสอนในพระพุทธศาสนา ว่าโดยปิฎก แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ พระวินัยปิฎก
พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก

คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยอาณาเทศนา คือ ทรงแสดงเป็นระเบียบวินัย
เป็นข้อบังคับ เป็นแบบแผนให้ปฏิบัติ โดยมีข้อกำหนดโทษหรือปรับอาบัติแก่ผู้ล่วงละเมิดไว้
เป็นชั้นๆ ตามควรแก่โทษานุโทษ เรียกว่า พระวินัยปิฎก ซึ่งเป็นคำสอนที่เน้นในเรื่อง ศีล
เพื่อสอนคนให้มีระเบียบวินัย ให้สังคมมีความสุข

คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยโวหารเทศนา คือทรงแสดงโดยยกเรื่องโวหาร
เป็นต่างๆ ตามความเหมาะสมแก่บุคคลและกาลเทศะ ทรงยกบุคคลขึ้นเป็นตัวอย่างของการ
ดำเนินชีวิต ทั้งในทางดี ทางชั่ว และทางถูก ทางผิด เรียกว่า พระสุตตันตปิฎก ซึ่งเป็น
คำสอนที่เน้นในเรื่อง สมာธิ เพื่อสอนคนให้มีอัธยาศัยสงบ มีจิตใจแน่วแน่ มั่นคงในการบุญ
การกุศล

คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยปรมัตตเทศนา คือทรงแสดงตามหลักสัจธรรม
โดยไม่ยกบุคคลอื่นขึ้นเป็นตัวอย่าง ทรงแสดงเฉพาะสัจธรรม หรือสภาวะธรรมล้วนๆ เรียกว่า
พระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นคำสอนที่ เน้นในเรื่องปัญญา เพื่อสอนคนให้มีสติปัญญา รู้แจ้ง
เห็นจริงในสภาวะธรรมทั้งปวง

สัจธรรม หรือสภาวะธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระอภิธรรมปิฎกนั้นแบ่งเป็น
๒ อย่าง คือ

- (๑) สมมุติสัจจะ จริงโดยสมมุติ
- (๒) ปรมัตตสัจจะ จริงโดยปรมัตถ์

๒

ความจริงตามสมมุติของโลก ตามที่ชาวโลกยอมรับกัน เช่นสมมุติว่าเป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นตำรวจ เป็นทหาร เป็นข้าราชการ เป็นเกียรติ เป็นยศ เป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นรถ เป็นเรือ เป็นต้น เหล่านี้เรียกว่าสมมุติสัจจะ จริงโดยสมมุติ คือจริงที่ไม่จริง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บัญญัติธรรม คือสิ่งที่ชาวโลกบัญญัติขึ้น สมมุติขึ้นตามโวหารของโลก ตามความยอมรับของโลก

ความจริงโดยปรมาตม์ คือจริงอย่างแท้จริง หรือจริงจริงๆ โดยไม่มีความวิปริตแปรผันเรียกว่า ปรมาตตสัจจะ จริงโดยปรมาตม์ คือจริงจริงๆ ซึ่งเป็นความจริงโดยสภาวะที่แท้จริง ตามธรรมชาติที่แท้จริง มิได้มีใครบัญญัติ หรือแต่งตั้งขึ้น สมมุติขึ้น

สิ่งที่เป็นปรมาตตสัจจะนั้น ท่านแสดงไว้ ๒ นัย คือนัยที่ ๑ ได้แก่สภาวะธรรม ๒ อย่าง คือ เบญจขันธ์และนิพพาน นัยที่ ๒ ได้แก่ปรมาตตธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน กล่าวโดยสรุป ปรมาตตสัจจะนั้น ได้แก่สภาวะธรรม ๒ อย่าง คือ รูปธรรม และนามธรรม

เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีความรู้ความเข้าใจในปรมาตตสัจจะพอเป็นพื้นฐาน จึงได้ลำดับหัวข้อ สภาวะธรรมและให้แนวการศึกษาไว้พอเป็นพื้นฐาน ดังต่อไปนี้:-

บทที่ ๑

เบญจขันธ์และปรมัตถธรรม

ก. เบญจขันธ์

พระพุทธองค์ทรงแสดงความจริงไว้ว่า "ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด" และชีวิตนั้นมีส่วนประกอบสำคัญอยู่ ๕ ส่วน เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือขันธ์ ๕ คือ

- (๑) รูปขันธ์ กองรูป
- (๒) เวทนาขันธ์ กองเวทนา
- (๓) สัญญาขันธ์ กองสัญญา
- (๔) สังขารขันธ์ กองสังขาร
- (๕) วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ

ส่วนประกอบของชีวิตส่วนที่ ๑ เป็นส่วนที่เห็นได้ง่าย คือส่วนที่เป็นร่างกายหรือรูปวัตถุ อันได้แก่ส่วนต่างๆ ของร่างกาย เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น หรืออวัยวะต่างๆ เช่น มือ เท้า แขน ขา ศีรษะ เป็นต้น เหล่านี้ เรียกว่า

รูปขันธ์ คนทุกคนต้องมีรูปขันธ์ ชีวิตทุกชีวิตต้องมีรูปขันธ์ ถ้าไม่มีรูปขันธ์ ก็จะมีรูปร่างตัวตนขึ้นไม่ได้ รูปขันธ์นี้เป็นสิ่งที่มีจริง จึงเป็นสภาวะธรรมหรือปรมัตถ์สัจจะ

ส่วนประกอบของชีวิตส่วนที่ ๒ ได้แก่ความรู้สึกต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นประจำ เช่น รู้สึกเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง รู้สึกดีใจบ้าง เสียใจบ้าง รู้สึกเฉยๆ บ้าง ความรู้สึกเหล่านี้ เรียกว่า เวทนาขันธ์ คนทุกคน ชีวิตทุกชีวิตจะต้องมีเวทนาขันธ์ คือมีความรู้สึกดังกล่าวนี้นี้ เวทนาขันธ์นี้เป็นสิ่งที่มีจริง จึงเป็นสภาวะธรรมหรือปรมัตถ์สัจจะ

ส่วนประกอบของชีวิตส่วนที่ ๓ ได้แก่ความจำได้ ความหมายรู้ต่างๆ เช่นจำรูป (สี) ได้ จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำสิ่งสัมผัสต่างๆ ได้ เป็นต้น ความจำสิ่งต่างๆ ได้นี้ เรียกว่า สัญญาขันธ์ คนทุกคน ชีวิตทุกชีวิตต้องมีสัญญาขันธ์ คือมีความจำได้ด้วยกันทั้งนั้น ความจำสิ่งต่างๆ ได้นี้เป็นสิ่งที่มีจริง จึงเป็นสภาวะธรรม เป็นปรมัตถ์สัจจะ

๔

ส่วนประกอบของชีวิตส่วนที่ ๔ ได้แก่ความดี ความชั่วหรือบุญบาปต่างๆ ที่เกิดขึ้นในใจ ปรุงแต่งให้เป็นไปต่างๆ คือให้ดีบ้าง ชั่วบ้าง เช่นความโลภ ความโกรธ ความหลง ความริษยา ความอาฆาตพยาบาท ความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ความเมตตากรุณา เป็นต้น เหล่านี้ เรียกว่า สังขารชั้นที่ ๕ คนทุกคน ชีวิตทุกชีวิตต้องมีสังขารชั้นนี้ด้วยกันทั้งนั้น สังขารชั้นนี้คือความดี ความชั่ว หรือบุญบาปนั้น เป็นสิ่งที่มีจริง จึงเป็นสภาวะธรรมหรือปรมัตถ-สัจจะ

ส่วนประกอบของชีวิตส่วนที่ ๕ เป็นส่วนสำคัญที่สุดของชีวิต เป็นส่วนประกอบที่เป็นธาตุรับรู้หรือเป็นตัวรับรู้อารมณ์ คือรับรู้รูป รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ (สิ่งสัมผัส) และรู้ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่ผ่านมาจากใจ) ส่วนที่เป็นธาตุรับรู้หรือตัวรับรู้อารมณ์นี้ เรียกว่า วิญญาณชั้นที่ ๕ ซึ่งได้แก่จิตหรือใจนั่นเอง คนทุกคน ชีวิตทุกชีวิตจะต้องมีวิญญาณชั้นที่ ๕ คือมีจิตด้วยกันทั้งนั้น ถ้าไม่มีจิตใจ ก็จะรับรู้อารมณ์ใดๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่ที่เรากล่าวว่าตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นรู้รส กายรู้สึกสัมผัส นั้น เป็นคำกล่าวตามโลกนิยม ว่าโดยปรมัตถสัจจะแล้ว ตาไม่ใช่ตัวเห็นรูป หูไม่ใช่ตัวได้ยินเสียง จมูกไม่ใช่ตัวได้กลิ่น ลิ้นไม่ใช่ตัวรู้รส กายไม่ใช่ตัวรู้สึกสัมผัส แต่เป็นเพียงสื่อหรือเครื่องสัมผัสอารมณ์เท่านั้น ส่วนตัวรับรู้อารมณ์นั้น ได้ยินแก้ววิญญาณหรือจิต เช่น เห็นรูปด้วยตา ได้ยินเสียงด้วยหู เป็นต้น วิญญาณชั้นที่ ๕ หรือจิต ซึ่งเป็นธาตุรับรู้อารมณ์นี้เป็นสิ่งที่มีจริง จึงเป็นสภาวะธรรมหรือปรมัตถสัจจะ

เบญจขันธ์นั้นย่อลงได้เป็น ๒ ส่วน คือเป็นรูปส่วนหนึ่ง เป็นนามส่วนหนึ่ง รูปชั้นที่ ๕ จัดเป็นรูปหรือรูปธรรม ชั้นที่ ๕ นั้น เป็นนามหรือนามธรรม เบญจขันธ์นี้จึงนิยมเรียกสั้นๆ ว่า นามรูป หรือรูปนาม ชีวิตทุกชีวิตจึงเป็นเพียงรูปนามหรือรูปธรรมนามธรรมเท่านั้น

ข. ปรมัตถธรรม

ปรมัตถธรรม แปลว่าธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง คือเป็นความจริงอย่างยิ่ง เป็นความจริงจริงๆ ได้แก่สภาวะธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน

สิ่งที่รู้นึก รู้คิด คือรับรู้อารมณ์ ได้แก่รับรู้รูป (สี) รู้เสียง รู้กลิ่น รู้รส รู้โผฏฐัพพะ และรู้ธรรมารมณ์ เรียกว่า จิต ได้แก่วิญญาณในเบญจขันธ์นั่นเอง เพราะวิญญาณกับจิตนั้น

๕

เป็นอันเดียวกัน จิตนี้เป็นสิ่งที่มีจริง จึงเป็นปรมาตถธรรม คือเป็นของจริงจริงๆ และจิตนั้น เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง มองเห็นไม่ได้ จับต้องไม่ได้ แต่เป็นสิ่งที่มียู่ รูปร่างกายของเราที่เป็น อยู่ได้ เคลื่อนไหวได้ก็เพราะเรามีจิต ถ้าปราศจากจิตเมื่อใด ชีวิตก็แตกดับถึงแก่ความตาย

สิ่งที่เกิดร่วมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุ (คือที่อาศัยเกิด) ร่วมกับจิต เป็นสิ่งที่ประกอบอยู่กับจิตเท่านั้น เรียกว่า เจตสิก ได้แก่นามขันธ์ ๓ คือเวทขันธ์ ๓ สัญญา- ขันธ์ และสังขารขันธ์ ในเบญจขันธ์นั่นเอง กล่าวคือขันธ์ทั้ง ๓ นั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ ประกอบกับใจเท่านั้น เช่น เวทนาขันธ์อันได้แก่สุข ทุกข์ อุเบกขา โสมนัส และโทมนัส เหล่านี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ ประกอบกับจิตเท่านั้น ถ้าไม่มีจิต เวทนาจึงเกิดขึ้นไม่ได้ สัญญา และสังขารก็เช่นเดียวกัน ล้วนแต่เกิดขึ้นในจิต ประกอบกับจิตใจทั้งสิ้น

สิ่งที่เป็นรูปร่างกาย เป็นรูปวัตถุ สามารถมองเห็นได้ สัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๕ เรียกว่า รูป ได้แก่รูปขันธ์ในเบญจขันธ์นั่นเอง

ดังนั้น ปรมาตถธรรม ๓ ข้อแรก จึงได้แก่เบญจขันธ์นั่นเอง กล่าวคือ จิต ได้แก่ วิญญาณขันธ์ เจตสิก ได้แก่เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ รูป ได้แก่ รูปขันธ์

ส่วนนิพพาน เป็นขันธ์วิมุต คือเป็นสิ่งที่พ้นจากขันธ์ มิได้นับเนื่องอยู่ในขันธ์ จัดเป็น ขันธ์ใดๆ ในเบญจขันธ์มิได้ ดังนั้น ปรมาตถสัจจะ จึงได้แก่ เบญจขันธ์และนิพพาน หรือ ได้แก่ปรมาตถธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน (นิพพาน เป็นเรื่องลึกซึ้งมาก จะได้ศึกษาหลังจากที่ศึกษาปรมาตถธรรม ๓ ข้อแรกเข้าใจดีแล้ว)

ให้ดูตารางแสดงการสงเคราะห์ปรมาตถธรรม ๓ ข้อแรกลงในเบญจขันธ์ (ส่วนนิพพาน เป็นขันธ์วิมุต) ดังนี้

ประเภทแห่งรูปชั้น

เบญจชั้นข้อแรก คือรูปชั้นนั้น แบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ มหาภูตรูป และอุปาทายรูป

ก. มหาภูตรูป ๔ : มหาภูตรูป แปลว่ารูปที่เป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นหลักสำคัญ (นับได้ว่าเป็นรูปประภมภูมิ) โดยเป็นที่อาศัยหรือเป็นบ่อเกิดของรูปทั้งปวง ได้แก่ธาตุ ๔ คือ ปรฐวี (ธาตุดิน=ของแข็ง) อาโป (ธาตุน้ำ=ของเหลว) เตโช (ธาตุไฟ=พลังงาน) และ วาโย (ธาตุลม=ก๊าซ)

มหาภูตรูปหรือธาตุทั้ง ๔ นี้ เป็นสิ่งประกอบสำคัญที่ทำให้ชีวิตมีรูปร่างขึ้น เป็นเนื้อ เป็นหนังขึ้น และธาตุทั้ง ๔ นี้เป็นสหชาตธรรม คือเป็นสิ่งที่เกิดพร้อมกัน อยู่ร่วมกัน และได้ชื่อว่า เป็นอวินิพ โภครูป คือเป็นรูปที่แยกจากกันมิได้ เป็นธาตุที่แยกจากกันไม่ได้ ไม่ว่าจะปรากฏ ณ ที่ใด จะต้องมีการทั้ง ๔ เสมอ แต่อาจจะมีธาตุใดธาตุหนึ่งยิ่งหรือหย่อนกว่ากันเท่านั้น ธาตุทั้ง ๔ นี้มีลักษณะแตกต่างกันในประการสำคัญ ดังนี้

ปรฐวีธาตุ เป็นธาตุที่มีลักษณะแข็ง (เป็นของแข็ง) เมื่อนำไปเปรียบกับธาตุอื่น จะพบว่าธาตุนี้มีสภาพแข็งแรงกว่าอื่น วัตถุใด อวัยวะใด มีปรฐวีธาตุมาก วัตถุนั้น อวัยวะนั้นก็มีความแข็งแรงมาก ถ้ามีปรฐวีธาตุน้อยก็แข็งน้อยหรืออ่อน เพราะความอ่อนก็คือความแข็งน้อย หรือความแข็งลดลงนั่นเอง

ในอาการ ๓๒ ซึ่งเป็นส่วนประกอบในร่างกายคนและสัตว์นั้น ส่วนที่มีปรฐวีธาตุมาก มีอยู่ ๒๐ ส่วน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังศิไล ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมอง

อาโปธาตุ เป็นธาตุที่มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม (เป็นของเหลว) วัตถุใด อวัยวะใด มีอาโปธาตุมอบประมาณ วัตถุนั้น อวัยวะนั้นก็มีการเกาะกุมดี มีความเหนียวแน่นมาก ถ้ามีอาโปธาตุมอบไปหน่วยอกก็มีการเกาะกุมไม่สู้ดี มีความเหนียวแน่นน้อยหน้อย ถ้ามีอาโปธาตุเป็นจำนวนมาก แล้ว ก็จะมีการเกาะกุมน้อยลง จนเป็นของเหลวและไหลไปได้ เมื่ออาโปธาตุถูกความร้อน (เตโชธาตุมาก) ก็จะทำให้เกิดการไหล เมื่ออาโปธาตุถูกความเย็น (เตโชธาตุลดลงมาก) ก็จะให้เกิดการเกาะกุม เช่น เหล็กหรือขี้ผึ้ง เมื่อถูกความร้อนก็ละลายไหลได้ เมื่อถูกความเย็น

๓

ก็กลับแข็งตัว (เกาะกุม) หรือน้ำ เมื่อถูกความร้อนก็เดือดและละลายไหล เมื่อถูกความเย็นจัด ก็เกาะกุมกันจับกันเป็นน้ำแข็ง

ในอาการ ๓๒ ซึ่งเป็นส่วนประกอบในร่างกายของคนและสัตว์นั้น ส่วนที่มีอาโปธาตุ มากมีอยู่ ๑๒ ส่วน คือ ดี เกล็ดนม หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา น้ำมันเหลว น้ำลาย น้ำมูก ไชข้อ มูตร

เตโชธาตุ เป็นธาตุที่มีลักษณะร้อนหรืออบอุ่น ทำให้เกิดพลัง เป็นธาตุที่ต้องอาศัย ความสัมพันธ์กับธาตุอื่นๆ แต่มีคุณสมบัติเหนือธาตุอื่นๆ ตรงที่ว่า ถ้ามีอยู่พอประมาณ ก็จะ ทำให้คนและสัตว์มีอายุยืนได้ วัตถุใด อวัยวะใดมีเตโชธาตุมาก วัตถุนั้น อวัยวะนั้นก็จะมีความร้อนมาก ถ้ามีพอประมาณก็จะมีความร้อนพอประมาณ พออบอุ่น แต่ถ้ามีเตโชธาตุน้อยมาก ก็จะเกิดความเย็น เพราะตามหลักความจริงนั้นความเย็นไม่มี มีแต่ความร้อนเท่านั้น แต่เมื่อความร้อนลดลงมากจึงเห็นเป็นความเย็น ดังนั้น เตโชธาตุถ้ามีมากหรือมีพอประมาณ จึงเรียกว่า อุณหเตโช (ไฟร้อน) ถ้ามีน้อยมากจนเห็นเป็นเย็นจึงเรียกว่า สิตเตโช (ไฟเย็น-อุณหภูมิลดลงต่ำ)

เตโชธาตุนั้นที่มีอยู่ทั่วไปในสรรพวงค์กายของคนและสัตว์ โดยเฉพาะอุณหเตโช มี ๔ ชนิด คือ

- (๑) ไฟทำให้ร่างกายอบอุ่นพอสบาย (อุสุมเตโช)
- (๒) ไฟที่ช่วยย่อยอาหาร (ปากกเตโช)
- (๓) ไฟที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรม (ชิรณเตโช)
- (๔) ไฟที่ทำให้ร่างกายเร่าร้อน เป็นไข้ และกระวนกระวาย

(สนฺดาปนเตโช-ทาหนเตโช)

วาโยธาตุ เป็นธาตุที่มีลักษณะแรงแ็งตั้งและไหวหรือพัดผ่านไปมา เป็นธาตุที่มีความสำคัญ มากแก่คนและสัตว์ เพราะเป็นธาตุที่ทำให้ไหวกาย ไหววาจา (พูด) ได้ และทำให้ชีวิตดำรงอยู่ โดยเฉพาะลมหายใจเข้าออก ถ้าหมดลมประเภทนี้ก็ต้องขาดใจตาย

วาโยธาตุนั้นที่มีอยู่ทั่วไปในสรรพวงค์กายและคนและสัตว์นั้น มี ๖ ชนิด คือ

- (๑) ลมพัดขึ้นเบื้องบน (อุทฺทงฺคฺมวาโย) เช่น การเรอ การหายใจ การไอ การจาม เป็นต้น
- (๒) ลมพัดลงเบื้องต่ำ (อโรทฺคฺมวาโย) เช่น การผายลม ลมเบ่ง เป็นต้น

๘

(๓) ลมในท้อง (กุจฉิสวาโย) เช่น ลมที่ทำให้ท้องขึ้น ท้องเฟ้อ ทำให้ปวดท้อง
เสียดท้อง เป็นต้น

(๔) ลมในไส้ (โกฏฐิสวาโย) เช่น ลมที่ทำให้ท้องร้อง ท้องถั่น เป็นต้น

(๕) ลมพัดไปตามร่างกาย ทำให้เคลื่อนไหวได้ พุดได้

(๖) ลมหายใจเข้า หายใจออก

ข้อสังเกต : ธาตุทั้ง ๔ นี้ แม้จะเป็นสิ่งที่เกิดร่วมกัน อยู่ร่วมกัน จะแยกออกจากกัน
มิได้ แต่ธาตุเหล่านี้ก็มีส่วนที่เป็นคู่มิตร คู่ปฏิบัติกันอยู่ ที่เป็นคู่มิตรกันยอมเข้ากันได้สนิท
ช่วยเสริมกันให้มีพลังมากขึ้น เช่น เตโชธาตุกับวาโยธาตุเป็นคู่มิตรกัน เข้ากันได้สนิท (มิสสกะ)
จะเห็นได้ว่า ที่ใดมีไฟมาก ที่นั่นก็มีลมมาก และปฐวิธาตุกับวาโยธาตุเป็นคู่ปฏิบัติกัน จะเห็น
ได้ว่าที่ใดมีดินมาก ที่นั่นลมก็พัดผ่านได้น้อย เพราะธาตุที่เป็นคู่ปฏิบัติกันยอมเข้ากันได้ไม่สนิท

ให้ดูตารางแสดงธาตุที่เป็นคู่มิตร คู่ปฏิบัติกัน ดังนี้

ดังนั้น ธาตุทั้ง ๔ จึงเป็นคู่มิตรกัน ๒ คู่ และเป็นคู่ปฏิบัติกัน ๒ คู่ และธาตุที่ไม่เป็น
ปฏิบัติกันยอมเป็นมิตรกันได้

ข. อุปาทายรูป ๒๔ : อุปาทายรูป แปลว่า รูปอาศัย คืออาศัยมหาภูตรูปเป็นแดนเกิด
ถ้าไม่มีมหาภูตรูปแล้ว รูปทั้ง ๒๔ นี้ก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นตามลำพังได้ ดังนั้นจึงเรียกว่า อุปาทายรูป
ซึ่งมีอยู่ ๒๔ ชนิด แบ่งเป็น ๑๐ ประเภท คือ

(๑) ปสาทรูป ๕

(๒) วิสขรูป ๔ (๕)

๕

- (๓) ภาวรูป ๒ (๑)
- (๔) หทยัตถุ ๑
- (๕) ชีวิตรูป ๑
- (๖) อาหารรูป ๑
- (๗) ปริจเฉทรูป ๑
- (๘) วิญญัตติรูป ๒
- (๙) วิการรูป ๓
- (๑๐) ลักษณะรูป ๔

รวมเป็น ๒๔ ชนิด

ปสาทรูป ๔ : ปสาทรูป แปลว่ารูปใส รูปผุดผ่อง จนสามารถเป็นสื่อในการรับอารมณ์ต่างๆ ได้ อันได้แก่ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรืออายตนะภายใน ๕ คือ

- (๑) จักขุปสาท ประสาทตา
- (๒) โสตปสาท ประสาทหู
- (๓) ฆานปสาท ประสาทจมูก
- (๔) ชิวหาปสาท ประสาทลิ้น
- (๕) กายปสาท ประสาทกาย

ปสาทรูปทั้ง ๕ นี้เป็นรูปที่มีความสามารถในการสัมผัสกับอารมณ์ต่างๆ กล่าวคือ จักขุปสาท สำหรับสัมผัสรูป (สี) โสตปสาท สำหรับสัมผัสเสียง ฆานปสาท สำหรับสัมผัสกลิ่น ชิวหาปสาท สำหรับสัมผัสรส และกายปสาท สำหรับสัมผัส โสภณวัตถุ

วิษยรูป ๔ : วิษยรูป แปลว่า รูปที่เป็นอารมณ์ คือเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิต มี ๔ อย่าง คือ รูป (สี) สัททะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รสชะ (รส) อีกนัยหนึ่ง เพิ่ม โสภณวัตถุ (สิ่งสัมผัส) เข้าเป็นลำดับที่ ๕. วิษยรูปนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า โคจรรูป ซึ่งแปลว่ารูปที่เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

ที่ว่าเป็นอารมณ์นั้น หมายความว่า เป็นอารมณ์ของจิต โดยจิตจะรับอารมณ์เหล่านี้ทางประสาทสัมผัส เช่น เมื่อจักขุประสาทสัมผัสกับรูป (สี) จิตก็จะรับรูปเป็นอารมณ์ที่ผ่านมาจากจักขุประสาทนั้น ให้ดูตารางแสดงการสัมผัสระหว่างปสาทรูป ๕ กับวิษยรูป ๕ เป็นคู่ๆ ดังนี้

ข้อสังเกต วิษยรูปหรือโคจรรูปนั้น ว่าโดยสภาวะเฉพาะที่เป็นอุปาทายรูป มีเพียง ๔ อย่าง โดยเว้น โฝงฐัพพะ เพราะ โฝงฐัพพะ ได้แก่มหาภูตรูป ๓ (เว้นอาโปธาตุ เพราะอาโปธาตุ นั้นสัมผัสทางกายประสาทไม่ได้) ซึ่งเป็นรูปประเภทมหาภูตรูป แต่มหาภูตรูปนั้นเป็นอารมณ์ของจิตได้โดยผ่านทางกายประสาท วิษยรูปจึงมี ๕ เท่ากับปสาทรูป ๕ เพราะเป็นของคู่กัน

ภาวรูป ๒ : ภาวรูป แปลว่า รูปบอกความเป็นหญิง เป็นชาย มี ๒ ชนิด คือ อิตถิภาวะ ความเป็นหญิงหรือเพศหญิง ปุริสภาวะ ความเป็นชายหรือเพศชาย สิ่งที่เป็นเครื่องบอกเพศนั้น มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ลิงค อวัยวะเพศ ตลอดจนรูปร่างสัณฐาน มือ เท้า เป็นต้น ของหญิงก็เป็น อย่างหนึ่ง ของชายก็เป็นอย่างหนึ่ง มีลักษณะเฉพาะแต่ละเพศ

(๒) นิมิตต เครื่องหมายเพศ เช่น เสียงพูด เสียงหัวเราะ การยิ้ม ตลอดจน เครื่องหมายเพศอื่นๆ เช่น ชายมีหนวด มีเครา หญิงไม่มี เป็นต้น

(๓) กุตุต กิริยาท่าทาง การเคลื่อนไหว หญิงก็นุ่มนวล อ่อนโยน เรียบร้อย ชาย ก็เข้มแข็ง ว่องไว อาจหาญ จึงขัง เป็นต้น

(๔) อากัปป กิริยามารยาท การเดิน การนั่ง การนอน สำหรับหญิงก็อ่อนโยน เข้มซ้อย สำหรับชายก็เข้มแข็ง องอาจ เป็นต้น

หทยวัตถุ : หทยวัตถุ แปลว่า รูปอันเป็นที่อยู่อาศัยของจิต (มโนธาตุ และมโนวิญญาน-ธาตุ) ซึ่งอยู่ภายในหัวใจ กล่าวคือในหัวใจจะมีแองหรือห้องโตพอจุเมล็ดดอกบุนนาค และแองนี้ จะมีโลหิตเป็นน้ำเลี้ยงหัวใจขังอยู่ประมาณถึงซอกมือหรือกึ่งฟายมือ จิตจะอาศัยโลหิตนั้นเป็นอยู่

โดยนัยนี้ จึงเป็นอันอนุมานได้ว่าโลหิตมีอยู่ ณ ที่ใด จิตใจก็อาศัยอยู่ ณ ที่นั่นได้ แต่ด้วยเหตุที่เป็นศูนย์สุมลิตโลหิตที่สำคัญที่สุดนั้น ได้แก่หัวใจ โบราณจึงถือว่าจิตอยู่ที่หัวใจ

ชีวิตรูป : ชีวิตรูป แปลว่า รูปที่ทำให้ดำรงอยู่ ทำให้เป็นอยู่ได้ หมายความว่า ทำให้กรรมชรูป (รูปเกิดจากกรรม เช่น ปสาทรูป และภวารูป เป็นต้น) ดำรงอยู่ได้ โดยชีวิตรูปนี้ทำหน้าที่ชำระสหาชรูป (รูปที่เกิดร่วมกับตน คือกรรมชรูป) มิได้สลายไป กล่าวคือ ตา หู จมูก-ลิ้น กาย เป็นต้น ที่สามารถทำหน้าที่ได้อยู่ยังเป็นอยู่ได้ ก็เพราะมีชีวิตรูปรักษาไว้ ชำรงไว้ ตลอดอายุ

อาหารรูป : อาหารรูป แปลว่า รูปที่เป็นอาหาร ได้แก่ไอชาที่อยู่ในอาหารที่บริโภค ซึ่งอาหารรูปนี้จะทำให้รูปกายดำรงอยู่และเจริญเติบโต ทั้งสนับสนุนรูปกายให้มีความแข็งแรง ถ้าขาดอาหารเด็ดขาดแล้วรูปกายก็จะดำรงอยู่ไม่ได้

ปริจเฉทรูป : ปริจเฉทรูป แปลว่า รูปที่เป็นช่องคั่น หมายความว่าช่องว่างระหว่างรูปต่อรูป กล่าวคือระหว่างรูปต่างๆ ที่เบียดกันอยู่กันนั้นมีช่องว่างคั่นอยู่ตลอดไป เช่น ระหว่างเนื้อกับหนัง ระหว่างเอ็นกับกระดูก ระหว่างเซลล์ต่อเซลล์ ตลอดระหว่างปริมาณต่อปริมาณ ย่อมมีช่องว่างคั่นอยู่ทั้งสิ้น ช่องว่างที่คั่นอยู่นั้นเรียกว่าปริจเฉทรูปนี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อากาศรูป

วิญญัตติรูป ๒ : วิญญัตติรูป แปลว่า รูปที่บอกให้รู้ความหมาย ให้เข้าใจความประสงค์ มี ๒ ชนิด คือ กายวิญญัตติ และวจีวิญญัตติ

กายวิญญัตติ แปลว่า รูปที่บอกให้รู้ความหมายทางกาย การเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้มมือเรียก การพยักหน้า การสั่นศีรษะ การเดิน การวิ่ง เป็นต้น

วจีวิญญัตติ แปลว่า รูปที่บอกความหมายทางคำพูด ได้แก่การพูด การเปล่งวาจา เช่น พูดยกถาม พูดยกตอบ เรียก ขาน เป็นต้น

วิการรูป ๓ : วิการรูป แปลว่า รูปที่บอกอาการเปลี่ยนแปลง มี ๓ ชนิด คือ ลหุตามุทุตา และกัมมัฏญุตตา

ลหุตตา แปลว่า ความเบาแห่งรูป ได้แก่ความว่องไว ความกระปรี้กระเปร่า ความกระฉับกระเฉง ความไม่อืดอาด เป็นต้น

มุทุตา แปลว่า ความอ่อนแห่งรูป ได้แก่ความคล่องตัว ความไม่กระด้าง ความนุ่มนวล เป็นต้น

กัมมัฏญตา แปลว่า ความควรแก่การงานแห่งรูป ได้แก่ความใช้การใช้งานได้
ความเข้มแข็ง เป็นต้น

ลักษณะรูป : ลักษณะรูป แปลว่า รูปที่บอกลักษณะแตกต่าง บอกชื่อแตกต่าง มี ๔ ชนิด
คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา และอนิจจตา

อุปจยะ แปลว่า ความเกิดขึ้นขณะแรกแห่งรูป ได้แก่ความเกิดขึ้นครั้งแรก นับแต่
ปฏิสนธิ เป็นต้นมา

สันตติ แปลว่า ความสืบต่อแห่งรูป ได้แก่การสืบแทนต่อเนื่องกันมาแห่งรูป คือ
การเจริญต่อเนื่องกันไม่ขาดสายแห่งรูป

ชรตา แปลว่า ความทรุดโทรม ความคร่ำคร่าแห่งรูป

อนิจจตา แปลว่า ความไม่เที่ยง ความไม่ยั่งยืนแห่งรูป

ข้อสังเกต อุปจยะและสันตตินั้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ชาติริรูป (รูปคือความเกิด)
หรืออุปปาทรูป (รูปคือความเกิดขึ้น) ชรตา นั้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ฐิติรูป (รูปที่ดำรงอยู่)
หรือชรารูป (รูปเก่า) อนิจจตา นั้น เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ภังครูป (รูปแตกดับ) หรือมรณรูป
(รูปตาย)

สรุป

รูปชั้นที่ ๒ ประเภทใหญ่ คือทั้งมหาภูตรูป และอุปาทายรูป (รวมเป็นรูป ๒๘ อย่าง)
ดังกล่าวมานี้ เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงทุกยุคทุกสมัย จึงเป็นปรกติสัจจะ คือเป็นของจริงจริงๆ เป็น
สภาวะที่จริงแท้ และของจริงนี้เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของชีวิต

๑๓

บทที่ ๒

วิญญานจันท์ (จิต)

กามาวจรจิต

กามาวจรจิต แปลว่า จิตที่เกาะเกี่ยวอยู่ในกาม ติดอยู่ในกาม ผูกพันอยู่ในกาม คำว่า กาม ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่น่ารักน่าใคร่ สิ่งที่น่าสนใจให้เกิดความโลภ ความโกรธ และความหลง อันได้แก่กามคุณ ๕ คือ รูป (สี) เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ จิตที่เกาะเกี่ยวอยู่ ติดอยู่ ผูกพันอยู่ในกามคุณ ๕ นี้ เรียกว่า กามาวจรจิต ถ้าว่าโดยภูมิก็ได้แก่จิตที่อยู่ในระดับกามาวจรภูมิ ทั้ง ๑๑ ภูมิ คือ อบายภูมิ ๔ (ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และดิรัจฉาน) มนุษย์ ๑ สวรรค์ ๖ ภูมิ ซึ่งภูมิทั้ง ๑๐ ภูมินี้เรียกว่า กามาวจรภูมิ หรือกามภูมิ แปลว่าภูมิที่เกาะเกี่ยวอยู่ในกาม. จิตที่อยู่ในระดับกามาวจรภูมินี้จึงเรียกว่า กามาวจรจิต

กามาวจรจิตนั้นมี ๕๔ ดวง แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) กุศลจิต ๘

(๒) อกุศลจิต ๑๒

(๓) อัปยาคตจิต ๓๔

รวม ๕๔ ดวง

กุศลจิต ๘ : กุศลจิต แปลว่าจิตที่เป็นกุศล เป็นจิตระงับกิเลส เป็นจิตที่เป็นบุญคือ จิตที่สั่งาม เป็นจิตที่ให้คุณ มี ๘ ดวง คือ

(๑) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ อสงฺขาริกั

จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ประกอบด้วยญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง

(๒) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ สสงฺขาริกั

จิตที่เกิดพร้อมกับความดี ประกอบด้วยญาณ มีสิ่งชักจูง

(๓) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ อสงฺขาริกั

จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ปราศจากญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง

๑๔

- (๔) โสมนัสสสหคตฺ ตามวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ปราศจากญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๕) อุเปกฺขาสหคตฺ ตามสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๖) อุเปกฺขาสหคตฺ ตามสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๗) อุเปกฺขาสหคตฺ ตามวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๘) อุเปกฺขาสหคตฺ ตามวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่พร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณ มีสิ่งชักจูง

กุศลจิตดวงแรก เป็นจิตที่เกิดขึ้นร่วมกับความดีใจ เพราะปรารถนาธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันก็มีญาณ คือความรู้ เป็นสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งชักจูง คือ เกิดขึ้นเอง เช่น เมื่อปรารถนาไทยธรรมและปฏิบัติหก ที่มีพร้อมและดีพร้อม หรือปรารถนาเหตุที่ทำให้เกิดความดีใจอย่างอื่นแล้วมีความร่าเริงยินดี เกิดสัมมาทิฏฐิ เห็นว่าทานที่ถวายแล้วย่อมมีผลอย่างแน่นอน ทั้งมิได้ทอดย ุได้ทำบุญ ต่างๆ เช่นถวายทานเป็นต้น โดยไม่มีใครกระตุ้นเตือน อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิต ดวงแรก คือมีกุศลจิตดวงแรกเกิดขึ้นจึงทำบุญ

กุศลจิตดวงที่สอง ก็เป็นเช่นเดียวกับกุศลจิตดวงแรก ต่างแต่เป็นจิตมีสิ่งชักจูง จึงเกิดขึ้นได้ เช่น เมื่อปรารถนาไทยธรรมและปฏิบัติหกที่มีพร้อมและดีพร้อม หรือปรารถนาเหตุที่ทำให้เกิดความดีใจอย่างอื่นแล้วมีความร่าเริงยินดี เกิดสัมมาทิฏฐิเห็นว่าการที่ถวายแล้วย่อมมีผลอย่างแน่นอน แต่ยังไม่มีความทอดยอยู่ ต่อเมื่อมีผู้อื่นกระตุ้นเตือนจึงทำบุญถวายทานเป็นต้น อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่สอง คือมีกุศลจิตดวงที่สองเกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

กุศลจิตดวงที่สาม เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความดีใจ และไม่มีสิ่งชักจูงเช่นเดียวกับ กุศลจิตสองดวงแรก แต่เป็นจิตที่ปราศจากญาณ ปราศจากปัญญา ไม่ทราบเหตุผลในการทำ ความดี แต่ทำไปด้วยความดีใจ เช่น พวกเด็กๆ ที่ยังไม่เคียงสา ได้พบเห็นบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่

๑๕

ทำบุญถวายทานแก่พระสงฆ์เสมอเป็นนิจ เมื่อเห็นพระสงฆ์ก็จิตใจ มีอะไรอยู่ในมือก็รีบนำไปถวาย ยกมือไหว้ กล่าวคำว่า สาธุ ด้วยความดีใจที่ได้เห็นพระสงฆ์ อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่สาม คือมีจิตดวงที่สามเกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

กุศลจิตดวงที่สี่ เป็นจิตที่มีลักษณะเช่นเดียวกับกุศลจิตดวงที่สาม ต่างแต่เป็นจิตที่มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่นพวกเด็กๆ ที่ยังไม่เดียงสา ได้รับคำแนะนำชักจูงจากบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ ให้ถวายของพระ ให้ยกมือไหว้ ให้กล่าวสาธุ จึงทำตามคำชักจูงด้วยความดีใจ อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่สี่ คือมีจิตดวงที่สี่เกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

กุศลจิตดวงที่ห้า เป็นจิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย คือมีความรู้สึกเฉยๆ เมื่อปรารภ อารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ขณะเดียวกันก็มีญาณ คือความรู้เป็นสัมมาทิฐิเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งชักจูง คือเกิดขึ้นเอง เช่นเมื่อปรารภ ไทยธรรมและปฏิคาหกที่มีไม่พร้อมและดีไม่พร้อม หรือปรารภข้อที่ไม่มีเหตุให้เกิดความดีใจอื่นๆ จึงรู้สึกเฉยๆ และเกิดสัมมาทิฐิเห็นว่าทานที่ถวายแล้วย่อมมีผลอย่างแน่นอน ทั้งมิได้ห้อถอย ได้ทำบุญถวายทานเป็นต้น โดยไม่มีใครกระตุ้นเตือน อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่ห้า คือมีกุศลจิตดวงที่ห้าเกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

กุศลจิตดวงที่หก เป็นจิตที่มีลักษณะเช่นเดียวกับกุศลจิตดวงที่ห้า ต่างแต่เป็นจิตที่มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่น เมื่อปรารภ ไทยธรรมและปฏิคาหกที่มีไม่พร้อม และดีไม่พร้อม หรือปรารภข้อที่ไม่มีเหตุให้เกิดความดีใจอื่นๆ จึงรู้สึกเฉยๆ และเกิดสัมมาทิฐิเห็นว่าทานที่ถวายแล้วย่อมมีผลอย่างแน่นอน แต่ยังมีความห้อถอยอยู่ ต่อเมื่อมีคนอื่นมากระตุ้นเตือนจึงทำบุญถวายทานเป็นต้น อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่หก คือมีกุศลจิตดวงที่หกเกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

กุศลจิตดวงที่เจ็ด เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเฉยและไม่สิ่งชักจูง คือเกิดขึ้นเองเช่นเดียวกับกุศลจิตดวงที่ห้า แต่เป็นจิตปราศจากญาณ ไม่ทราบเหตุผลในการทำความดี และทำไปด้วยความรู้สึกเฉยๆ เช่นพวกเด็กๆ ที่ยังไม่เดียงสา ได้พบเห็นบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ ทำบุญถวายทานแก่พระสงฆ์จนเคยชิน เมื่อเห็นพระสงฆ์ซ้าๆ ซากๆ ก็รู้สึกเฉยๆ นำของไปถวาย ยกมือไหว้ กล่าวคำสาธุ ด้วยความรู้สึกเฉยๆ อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่เจ็ด คือ เมื่อมีกุศลจิตดวงที่เจ็ดเกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

๑๖

กุศลจิตดวงที่แปด เป็นจิตที่มีลักษณะเช่นเดียวกับกุศลจิตดวงที่เจ็ด ต่างแต่เป็นจิตที่มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่น พวกเด็ก ๆ ที่ยังไม่เคยสา ได้รับคำแนะนำชักจูงจากบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่ให้ถวายของพระ ให้ยกมือไหว้พระ ให้กล่าวสาธุ จึงทำตามคำชักจูง ด้วยความรู้สึกเฉยๆ อย่างนี้ชื่อว่าทำบุญด้วยกุศลจิตดวงที่แปด คือมีกุศลจิตดวงที่แปดเกิดขึ้นจึงได้ทำบุญ

ข้อสังเกต กุศลจิตทั้ง ๘ ดวงนี้มีความสำคัญยิ่งหย่อนกว่ากันตามลำดับ ผู้ทำความดีด้วยกุศลจิตดวงแรกย่อมมีผลดีมากเป็นอันดับหนึ่ง ทำด้วยกุศลจิตนอกนั้นก็มีความสำคัญลดหลั่นกันลงมาโดยลำดับ เกณฑ์ตัดสินในเรื่องนี้ก็คือ กุศลจิตดวงแรกมีองค์ประกอบที่เป็นกุศลแรงครบบริบูรณ์ทั้ง ๓ ประการ คือ ทั้งเวทนา ญาณ และสังขาร ได้แก่

- (๑) เกิดพร้อมกับโสมนัส (เวทนา)
- (๒) ประกอบด้วยญาณ (ญาณ)
- (๓) เป็นอสังขาริก คือไม่มีสิ่งชักจูง (สังขาร)

ส่วนกุศลจิตดวงที่สอง มีกำลังอ่อน เพราะเป็นสสังขาริก (มีสิ่งชักจูง) ดวงที่สาม องค์ประกอบที่ ๒ มีกำลังอ่อน เพราะปราศจากญาณ ดวงที่สี่ องค์ประกอบที่ ๒,๓ มีกำลังอ่อน เพราะปราศจากญาณและเป็นสสังขาริก ดวงที่ห้า องค์ประกอบที่ ๑ มีกำลังอ่อน เพราะเกิดความพร้อมกับความเฉย (ซึ่งในการทำความดีนั้น ทำด้วยความดีใจ ย่อมมีกำลังแรงกว่าทำด้วยความเฉย) ดวงที่หก องค์ประกอบที่ ๑ และที่ ๓ มีกำลังอ่อน เพราะเกิดพร้อมกับความเฉย และเป็นสสังขาริก ดวงที่เจ็ด องค์ประกอบที่ ๑,๒ มีกำลังอ่อน เพราะเกิดพร้อมกับความเฉย และปราศจากญาณ ดวงที่แปด องค์ประกอบทั้ง ๓ มีกำลังอ่อนทั้งสิ้น เพราะเกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณและเป็นสสังขาริก ดังนั้นกุศลจิตจึงมีความสำคัญลดหลั่นกันตามลำดับ

ตามที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่ากุศลจิตแต่ละดวงมีองค์ประกอบดวงละ ๓ องค์ ได้แก่ เวทนา ญาณ และสังขาร กล่าวคือ

ก. เวทนา

กุศลจิตดวงที่ ๑-๔	องค์ประกอบคือโสมนัสเวทนา
กุศลจิตดวงที่ ๕-๘	องค์ประกอบคืออุเบกขาเวทนา

ข. ญาณ

กุศลจิตดวงที่ ๑,๒,๕,๖ องค์ประกอบคือญาณสัมปยุต

กุศลจิตดวงที่ ๓,๔,๗,๘ องค์ประกอบคือญาณวิปยุต

ค. สังขาร

กุศลจิตดวงที่ ๑,๓,๕,๗ องค์ประกอบคืออสังขาริก

กุศลจิตดวงที่ ๒,๔,๖,๘ องค์ประกอบคือสสังขาริก

กล่าวโดยสังเขปก็คือ เป็น โสมนัสสจิต ๔ อุเบกขาจิต ๔ เป็นญาณสัมปยุตจิต ๔ เป็นญาณวิปยุตจิต ๔ เป็นอสังขาริกจิต ๔ เป็นสสังขาริกจิต ๔ ตกว่ากุศลจิต ๘ ดวงนี้แบ่งตามเวทนา ก็ได้ ๘ ดวง ตามญาณก็ได้ ๘ ดวง ตามสังขารก็ได้ ๘ ดวงเท่ากัน

กุศลจิตนี้นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่ง มหากุศล ๘ หรือ มหากุศลจิต ๘

อกุศลจิต ๑๒ : อกุศลจิต แปลว่า จิตที่ไม่เป็นกุศล คือจิตบาป จิตเลว เป็นจิตที่ให้

โทษมี ๑๒ ดวง คือ

(๑) โลกมุขจิต ๘

(๒) โทสมุขจิต ๒

(๓) โมหมุขจิต ๒

รวมเป็น ๑๒ ดวง

โลกมุขจิต ๘ : โลกมุขจิต แปลว่า จิตมีความโลภเป็นมูลเหตุ จิตที่เกิดพร้อมกับความโลภมี ๘ ดวง คือ

(๑) โสมนัสสสหคตฺ. ทิฏฺฐิ^๑คตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตที่เกิดพร้อมความดีใจ ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีสิ่งชักจูง

(๒) โสมนัสสสหคตฺ. ทิฏฺฐิ^๑คตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตที่เกิดพร้อมความดีใจ ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีสิ่งชักจูง

(๓) โสมนัสสสหคตฺ. ทิฏฺฐิ^๑คตวิปฺยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

จิตที่เกิดพร้อมความดีใจ ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีสิ่งชักจูง

(๔) โสมนัสสสหคตฺ. ทิฏฺฐิ^๑คตวิปฺยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

จิตที่เกิดพร้อมความดีใจ ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ มีสิ่งชักจูง

- (๕) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐํคตสมบุยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๖) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐํคตสมบุยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ มีสิ่งชักจูง
- (๗) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐํคตวิปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๘) อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐํคตวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ มีสิ่งชักจูง

โลภมูลจิตดวงแรก เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความดีใจ เพราะปรารถนารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันก็เกิดมิจฉาทิฏฐิ คือมีความผิดเกิดขึ้น โดยไม่มีสิ่งชักจูง เช่น เมื่อมีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นว่ากามทั้งหลายหาโทษมิได้ แล้วมีความร่าเริงบันเทิงใจเสพกาม ด้วยจิตที่กล้าแข็งโดยสภาวะ มิได้มีสิ่งชักจูงให้กล้าแข็ง อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลภมูลจิตดวงแรก คือมีโลภมูลจิตดวงแรกเกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลภมูลจิตดวงที่สอง เป็นจิตมีลักษณะเช่นเดียวกับโลภมูลจิตดวงแรก ต่างแต่ว่าเป็นจิตที่มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่นเมื่อมีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นว่า การชะโมยไม่มีโทษแล้วมีความดีใจในการชะโมย แต่เบื้องต้นใจอ่อนจึงยังไม่กล้าชะโมย เมื่อมีสิ่งชักจูงจึงมีใจกล้าหาญแล้วชะโมยทรัพย์ของคนอื่น อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลภมูลจิตดวงที่สอง คือมีโลภมูลจิตดวงที่สองเกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลภมูลจิตดวงที่สาม เป็นจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความดีใจ และไม่มีสิ่งชักจูง เช่นเดียวกับโลภมูลจิตดวงแรก ต่างแต่ว่าเป็นจิตปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เช่นขณะที่ไม่มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่มีความร่าเริงยินดีชะโมยทรัพย์ของคนอื่น ด้วยใจกล้าแข็งเองโดยสภาวะ มิได้มีสิ่งชักจูงให้กล้าแข็ง อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลภมูลจิตดวงที่สาม คือมีโลภมูลจิตเกิดขึ้นแล้วจึงได้ทำบาป

โลกมูลจิตดวงที่สี่ เป็นจิตมีลักษณะเช่นเดียวกับโลกมูลจิตดวงที่สาม ต่างแต่ว่าเป็นจิตมีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่นขณะที่ไม่มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่มีความร่าเริงยินดีในการชะโมย เบื้องต้นใจอ่อนอยู่ ยังไม่กล้าชะโมย ต่อเมื่อมีสิ่งชักจูงจึงมีใจกล้าหาญแล้วชะโมย- ทรัพย์คนอื่น อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลกมูลจิตดวงที่สี่ คือมีโลกมูลจิตดวงที่สี่เกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลกมูลจิตดวงที่ห้า เป็นจิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย คือมีความรู้สึกเฉยๆ เมื่อปรารภอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันก็เกิดมิจฉาทิฏฐิ คือมีความเห็นผดเกิดขึ้น ไม่มีสิ่งชักจูง เช่นเมื่อปรารภความไม่สมบูรณ์ของกามหรือเพราะไม่มีเหตุทำให้เกิดความดีใจอื่นๆ จึงรู้สึกเฉยๆ และเกิดมิจฉาทิฏฐิขึ้นว่า กามทั้งหลายหาโทษมิได้ แล้วเสพกามด้วยจิตที่กล้าแข็งเองโดยสภาวะ มิได้มีสิ่งชักจูงให้กล้าแข็ง อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลกมูลจิตดวงที่ห้า คือมีโลกมูลจิตดวงที่ห้าเกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลกมูลจิตดวงที่หก เป็นจิตมีลักษณะเช่นเดียวกับโลกมูลจิตดวงที่ห้า ต่างแต่ว่าเป็นจิตที่มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่น เมื่อปรารภความไม่สมบูรณ์ของกาม หรือเพราะไม่มีเหตุทำให้เกิดความดีใจอื่นๆ จึงรู้สึกเฉยๆ และเกิดมิจฉาทิฏฐิขึ้นว่ากามทั้งหลายหาโทษมิได้ เบื้องต้นใจยังอ่อนอยู่ จึงไม่กล้าเสพกาม ต่อเมื่อมีสิ่งชักจูงจึงมีใจกล้าแข็งแล้วเสพกาม อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลกมูลจิตดวงที่หก คือมีโลกมูลจิตดวงที่หกเกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลกมูลจิตดวงที่เจ็ด เป็นจิตที่เกิดพร้อมกับความเฉยและเกิดขึ้น โดยไม่มีสิ่งชักจูง คือเกิดขึ้นเอง เช่นเดียวกับโลกมูลจิตดวงที่ห้า แต่เป็นจิตปราศจากมิจฉาทิฏฐิ คือ ไม่มีความเห็นผดเกิดขึ้น เช่นเมื่อปรารภความไม่สมบูรณ์ของกาม หรือเพราะไม่มีเหตุทำให้เกิดความดีใจอื่นๆ จึงรู้สึกเฉยๆ ได้ทำบาปด้วยโลกมูลจิตที่กล้าแข็งเองโดยสภาวะ มิได้มีสิ่งชักจูงให้กล้าแข็ง อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลกมูลจิตดวงที่เจ็ด คือมีโลกมูลจิตเกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลกมูลจิตดวงที่แปด เป็นจิตมีลักษณะเช่นเดียวกับโลกมูลจิตดวงที่เจ็ด ต่างแต่ว่าเป็นจิตที่มีสิ่งชักจูงจึงเกิดขึ้น เช่นเมื่อปรารภความไม่สมบูรณ์ของกาม หรือเพราะไม่มีเหตุทำให้เกิดความดีใจอื่นๆ จึงรู้สึกเฉยๆ เบื้องต้นใจยังอ่อนอยู่ ยังไม่กล้าทำบาป ต่อเมื่อมีสิ่งชักจูงจึงมีใจกล้าแข็งแล้วทำบาป อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโลกมูลจิตดวงที่แปด คือมีโลกมูลจิตเกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โลกมูลจิต ๘ ดวงนี้ แต่ละดวงมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง ได้แก่ เวทนา ติฏฐิ และสังขาร กล่าวคือ

ก. เวทนา

- โลกมุขจิตดวงที่ ๑-๔ องค์ประกอบคือโสมนัสสเวทนา
- โลกมุขจิตดวงที่ ๕-๘ องค์ประกอบคืออุเบกขาเวทนา

ข. ทิฐิ

- โลกมุขจิตดวงที่ ๑,๒,๕,๖ องค์ประกอบคือทิฐิสัมปยุต
- โลกมุขจิตดวงที่ ๓,๔,๗,๘ องค์ประกอบคือทิฐิวิปยุต

ค. สังขาร

- โลกมุขจิตดวงที่ ๑,๓,๕,๗ องค์ประกอบคืออสังขาริก
- โลกมุขจิตดวงที่ ๒,๔,๖,๘ องค์ประกอบคือสสังขาริก

กล่าวโดยสังเขปก็คือ เป็น โสมนัสสจิต ๔ เป็นอุเบกขาจิต ๔ เป็นทิฐิ-
 สัมปยุตตจิต ๔ เป็นทิฐิวิปยุตตจิต ๔ เป็นอสังขาริกจิต ๔ เป็นสสังขาริกจิต ๔ ตกว่า
 โลกมุขจิต ๘ ดวงนี้ แบ่งตามเวทนามาก็ได้ ๘ ดวง ตามญาณก็ได้ ๘ ดวง ตามทิฐิก็ได้
 ๘ ดวง เท่ากัน

โทสมุขจิต ๒ : โทสมุขจิต แปลว่า จิตที่มีโทสะเป็นมูลเหตุ จิตให้เกิดพร้อมกับโทสะ
 มี ๒ ดวง คือ

- (๑) โทมนสฺสสหคตฺ ปรุฏฺฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ
 จิตที่เกิดพร้อมกับความเสียใจ ประกอบด้วยปฏิฆะ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๒) โทมนสฺสสหคตฺ ปรุฏฺฆสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ
 จิตที่เกิดพร้อมกับความเสียใจ ประกอบด้วยปฏิฆะ มีสิ่งชักจูง

โทสมุขจิตดวงแรก เป็นจิตที่เกิดพร้อมกับความเสียใจเพราะปรารถนารมณ์ คือ รูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธ
 แล้วเกิดปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งใจ ความขัดเคืองใจ จิตใจกล้าแข็งขึ้นเองโดยไม่มีสิ่งชักจูง
 เช่น เมื่อได้พบคนที่เคยคิดคดต่อตนก็เกิดปฏิฆะ เกิดความโกรธ มีจิตใจกล้าแข็งขึ้นเองโดย
 ไม่มีสิ่งชักจูง แล้วลงมือทำบาป โดยทำร้ายคนที่เคยคิดคดต่อคนนั้นเสีย อย่างนี้ชื่อว่าทำบาป
 ด้วยโทสมุขจิตดวงที่ ๑ คือเมื่อโทสมุขจิตดวงนี้เกิดขึ้นจึงได้ทำบาป

โทสมูลจิตดวงที่สอง เป็นจิตมีลักษณะเช่นเดียวกับโทสมูลจิตดวงแรก ต่างแต่ว่าเป็นจิตที่มีสิ่งชักชวนจึงเกิดขึ้น เช่นเมื่อได้พบเห็นคนที่เคยชะ โมขของตน ก็เกิดปฏิมะ เกิดความโกรธ เบื้องต้นจิตใจยังอ่อนอยู่ ยังไม่กล้าทำบาป ต่อเมื่อมีสิ่งชักชวนจึงลงมือทำร้ายคนที่เคยทำร้ายตนนั้น อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโทสมูลจิตดวงที่สอง คือมีโทสมูลจิตดวงที่สองนี้เกิดจึงได้ทำบาป

โทสมูลจิต ๒ ดวงนี้ แต่ละดวงมีองค์ประกอบ ๓ อย่าง ได้แก่ เวทนา ปฏิมะ และสังขาร กล่าวคือ

ก. เวทนา

โทสมูลจิตทั้งสองดวง องค์ประกอบคือโทมนัสเวทนา

ข. ปฏิมะ

โทสมูลจิตทั้งสองดวง องค์ประกอบคือปฏิมสัมปยุต

ค. สังขาร

โทสมูลจิตดวงที่ ๑ องค์ประกอบคืออสังขาริก

โทสมูลจิตดวงที่ ๒ องค์ประกอบคือสสังขาริก

โมหมูลจิต ๒ : โมหมูลจิต แปลว่า จิตมีโมหะเป็นมูลเหตุ จิตที่พร้อมกับโมหะคือความหลง ความโง่เขลา มี ๒ ดวงคือ

(๑) อุปเพกขาสมุหคต วิจิกิจฐาสมฺปยุตฺต

จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยความลังเลใจ

(๒) อุปเพกขาสมุหคต อุทฺทจฺจสมฺปยุตฺต

จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

โมหมูลจิตดวงแรก เป็นจิตเกิดพร้อมกับความเฉย เพราะปรารภอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือธรรมารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ขณะเดียวกันก็เกิดความลังเลใจ ตัดสินใจไม่ถูกว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรผิด อะไรถูก จึงเกิดความหลงผิด เห็นดีเป็นชั่ว เห็นชั่วเป็นดี เห็นผิดเป็นถูก เห็นถูกเป็นผิด จึงหลงติดงมงายอยู่กับความชั่ว เช่นถึงคราวที่ควรทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ก็รู้สึกเฉยๆ ทั้งมีความลังเลสงสัยว่า การให้ทาน รักษาศีลนั้นจะมีประโยชน์หรือไม่หนอ หรือหลงผิดไปว่าการทำบุญให้ทาน ไม่มีประโยชน์อะไร ผู้เล่นการพนัน ไม่ได้ เลยหลงไปสู่อบายมุข อย่างนี้ชื่อว่าทำบาปด้วยโมหมูลจิตดวงแรก

๒๓

บทที่ ๓

วิญญานขันธ (ต่อ)

กามาวจรจิต (ต่อ)

อัพยาตจิต ๓๔ : อัพยาตจิต แปลว่า จิตที่จะกล่าวว่าเป็นกุศลหรืออกุศลไม่ได้ ได้แก่ จิตที่เป็นกลางๆ ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป มี ๓๔ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) วิปากาพยาตจิต ๒๓ ดวง (๒) กิริยาพยาตจิต ๑๑ ดวง

วิปากาพยาตจิต ๒๓ : วิปากาพยาตจิต (วิปาก+อัพยาตจิต) แปลว่า อัพยาตจิตฝ่ายวิปาก คือที่เป็นผลของกุศลหรืออกุศล มี ๒๓ ดวง คือ กุศลวิปากจิต ๑๖ ดวง อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง

กุศลวิปากจิต ๑๖ : กุศลวิปากจิต แปลว่า จิตที่เป็นผลของกุศลกรรม คือเป็นผลของความดีที่ได้กระทำมาแล้ว ได้สั่งสมมาแล้วในอดีต มี ๑๖ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง (๒) สาเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง

อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ : อเหตุกกุศลวิปากจิต (อเหตุก+กุศลวิปากจิต) แปลว่า กุศลวิปากจิต ที่ไม่มีกุศลเหตุ คือปราศจากวิปากเหตุหรือปราศจากสัมปยุตตเหตุ หมายความว่า เป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยอ โลกเหตุ อ โทสเหตุ และอ โมหเหตุ ในปัจจุบัน เป็นเพียงตัวผลที่เกิดจากเหตุในอดีตเท่านั้น กล่าวคือกุศลกรรมในอดีตได้อำนวยผลให้ได้รับแต่สิ่งที่ดีในปัจจุบัน และการที่ได้รับสิ่งที่ดีในปัจจุบันนี้ มิใช่เพราะกุศลเหตุในปัจจุบัน ดังนั้น จึงเรียกว่าอเหตุกจิต (แปลว่า จิตไม่มีเหตุ) มี ๘ ดวง คือ

(๑) อุpekhasahatā kuslavipākā jhānuditānā

จักขุวิญญานที่เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือ ได้เห็นรูปที่ดี)

(๒) อุpekhasahatā kuslavipākā sotthuditānā

โสตวิญญานที่เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือ ได้ยินเสียงที่ดี)

๒๔

- (๓) อุปเพกขาสหคตํ กุสลวิปากํ ฆานาวิตตานิ
ฆานาวิญญานที่เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือได้กลิ่นที่ดี)
- (๔) อุปเพกขาสหคตํ กุสลวิปากํ ชิวหาวิตตานิ
ชิวหาวิญญานที่เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือได้รสที่ดี)
- (๕) อุปเพกขาสหคตํ กุสลวิปากํ กายวิตตานิ
กายวิญญานที่เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือได้สัมผัสที่ดี)
- (๖) อุปเพกขาสหคตํ กุสลวิปากํ สมุปปฏิจจนจิตตํ
จิตรับอารมณ์เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือได้รับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดี)
- (๗) อุปเพกขาสหคตํ กุสลวิปากํ สนติริณจิตตํ
จิตพิจารณาอารมณ์ที่เกิดพร้อมกับความเฉย เป็นผลของกุศลกรรม (คือพิจารณา
อารมณ์ ๕ ที่ดี)
- (๘) โสมนสุตสสหคตํ กุสลวิปากํ สนติริณจิตตํ
จิตพิจารณาอารมณ์เกิดพร้อมกับความตั้งใจ เป็นผลแห่งกุศลกรรม (คือพิจารณา
อารมณ์ ๖ ที่ดียิ่ง)
- กุสลวิปากจิตทั้ง ๘ ดวงนี้ พึงเห็นข้อแตกต่างกันดังต่อไปนี้
ดวงที่ ๑ ได้แก่จักขุวิญญาน คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางจักขุทวาร คือได้เห็นรูป
ที่ดี รูปที่สวยงาม เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การได้เห็นรูปที่ดีนี้เป็นกุสลวิปาก คือเป็นผล
ของกุศลกรรมที่ได้ทำมาในอดีต ขณะที่เห็นรูปนั้นจิตมิได้มีกุศลเหตุ คืออโลกะ อโทสะ อโมหะ
จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่เห็นรูปที่ดี ทำหน้าที่เห็นรูปที่สวยงามเท่านั้น
- ดวงที่ ๒ ได้แก่โสตวิญญาน คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางโสตทวาร คือได้ยินเสียง
ที่ดี เสียงที่ไพเราะ เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การได้ยินเสียงที่ดีนี้เป็นกุสลวิปาก คือเป็นผล
ของกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้ยินเสียงนั้น จิตมิได้มีกุศลเหตุ คือ อโลกะ อโทสะ
อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่ได้ยินเสียงที่ดี ทำหน้าที่ได้ยินเสียงที่ไพเราะเท่านั้น
- ดวงที่ ๓ ได้แก่ฆานวิญญาน คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางฆานทวาร คือได้กลิ่นที่ดี
กลิ่นที่หอม เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การได้กลิ่นที่ดีนี้เป็นกุสลวิปาก คือเป็นผลของกุศล-

๒๕

กรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้กลิ่นนั้น จิตมิได้มีกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่ได้กลิ่นที่ดี ทำหน้าที่ได้กลิ่นที่หอมเท่านั้น

ดวงที่ ๔ ได้แก่ชีวหาวิญญาณ คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางชีวหาทวาร คือ ได้รสที่ดี รสที่อร่อย เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การได้รสที่ดีนี้เป็นกุศลวิบาก คือเป็นผลของกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้รับรสนั้นจิตมิได้มีกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่ได้รสที่ดี ทำหน้าที่ได้รสที่อร่อยเท่านั้น

ดวงที่ ๕ ได้แก่กายวิญญาณ คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางกายทวาร คือ ได้สัมผัสสัมผัสที่ดี เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การได้สัมผัสสัมผัสที่ดีนี้เป็นกุศลวิบาก คือเป็นผลของกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้สัมผัสสัมผัสนั้น จิตมิได้มีกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่รับรู้สัมผัสสัมผัสที่ดีเท่านั้น

ดวงที่ ๖ ได้แก่สัมผัสปฏิจณจิตหรือมนโธธาตุ ซึ่งทำหน้าที่รับอารมณ์ ๕ ที่ดีทางทวาร ๕ คือทำหน้าที่รับอารมณ์ คือ รูป (สี) เป็นต้น ทางจักขุทวาร เป็นต้น เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การรับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดีนี้เป็นกุศลเหตุ คือ เป็นผลของกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่รับอารมณ์ทั้ง ๕ นั้น จิตมิได้มีกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ทั้ง ๕ ที่ดีเท่านั้น

ดวงที่ ๗ ได้แก่สันติริณจิตหรือมนวิญญาณธาตุ คือจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ดีทางทวาร ๕ คือทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ดีทางปัญจทวาร เกิดพร้อมกับความรู้สึกละเอียด การพิจารณาอารมณ์ที่ดีนี้เป็นกุศลวิบาก คือเป็นผลของการกุศลกรรมในอดีต ขณะที่พิจารณาอารมณ์นั้น จิตมิได้มีอโลภะ อโทสะ อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ดีเท่านั้น

ดวงที่ ๘ ได้แก่สันติริณจิตหรือมนวิญญาณธาตุ คือจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่ ๖ ที่ดียิ่งทางทวาร ๖ อารมณ์ที่พิจารณานั้นเป็นอารมณ์ที่ดียิ่งและเกิดพร้อมกับความดีใจ การพิจารณาอารมณ์นั้น จิตมิได้มีอโลภะ อโทสะ อโมหะ จิตดวงนี้จึงเป็นจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ๖ ที่ดียิ่งเท่านั้น

สเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ : สเหตุกกุศลวิปากจิต (สเหตุก+กุศลวิปากจิต) แปลว่า กุศลวิปากจิตที่ประกอบด้วยเหตุ คือประกอบด้วยวิปากเหตุ หรือสัมปยุตตเหตุ หมายความว่า

เป็นจิตที่ประกอบด้วยอโลกเหตุ โทสเหตุ และอโมหเหตุ จิตนี้เป็นผลของกุศลจิต ๘ ดวง (มหากุศล ๘) โดยตรง จึงมีชื่อตรงกันทั้ง ๘ ดวง ดังนี้

- (๑) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ อสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ประกอบด้วยญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๒) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ สสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ประกอบด้วยญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๓) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ อสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ปราศจากญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๔) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ สสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ปราศจากญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๕) อุเบกขาสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ อสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๖) อุเบกขาสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ สสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๗) อุเบกขาสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ อสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๘) อุเบกขาสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ สสงฺขาริก
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณ มีสิ่งชักจูง

สาเหตุกุศลวิปากจิตทั้ง ๘ นี้เป็นผลของกุศลจิต ๘ กล่าวคือ กุศลจิตดวงที่ ๑ อำนวยผล เป็นกุศลวิปากจิตดวงที่ ๑ กุศลจิตดวงที่ ๒ ก็อำนวยผลเป็นกุศลวิปากจิตดวงที่ ๒ เป็นต้นนี้ตามลำดับ จนถึงดวงที่ ๘ กล่าวโดยสรุปก็คือเหตุดียอมให้ผลดีตรงกัน

สาเหตุกุศลจิตกับกุศลวิปากจิต แม้จะมีชื่อตรงกัน มีจำนวนเท่ากัน ดูเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะจิตทั้งสองประเภทนี้ ทำหน้าที่ต่างกัน คือ กุศลจิตทำหน้าที่เป็นตัวเหตุให้ทำกุศลกรรม มีให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ส่วนกุศลวิปากจิตซึ่งเป็นผลของกุศลจิตนั้น ทำหน้าที่ปฏิสนธิ คือนำไปเกิดในสุคติภูมิ เช่นมาเกิดเป็นมนุษย์ เป็นต้น

๒๗

อกุศลวิปากจิต ๗ : อกุศลวิปากจิต แปลว่า จิตที่เป็นผลของอกุศลกรรม ผลของบาป
ของความชั่วที่ได้ทำมาแล้วในอดีต อกุศลวิปากจิตเป็นอเหตุกจิตอย่างเดียว มี ๗ ดวง คือ

(๑) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) จกขุวิตตาณ

จกขุวิตตาณที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นผลของอกุศล คือ ได้เห็นรูปที่ไม่ดี)

(๒) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) โสทวิตตาณ

โสทวิตตาณที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นผลของอกุศล คือกลิ่นที่ไม่ดี)

(๓) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) ฆานวิตตาณ

ฆานวิตตาณที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นผลของอกุศล คือ ได้เห็นรูปที่ไม่ดี)

(๔) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) ชิวหาวิตตาณ

ชิวหาวิตตาณที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นผลของอกุศล คือ ได้รสที่ไม่ดี)

(๕) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) กายวิตตาณ

กายวิตตาณที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นผลของอกุศล คือ ได้สัมผัสที่ไม่ดี)

(๖) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) สมบุฏฺฐิจฺจนจิตฺต

จิตรับอารมณ์ ๕ ที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นอกุศลวิปาก คือรับอารมณ์ ๕ ที่ไม่ดี)

(๗) อุปเภทวิปากจิต (อกุศลวิปาก) สนฺตฺริณจิตฺต

จิตพิจารณาอารมณ์ ๕ ที่เกิดพร้อมกับความเฉย (เป็นอกุศลวิปาก คือพิจารณา
อารมณ์ ๕ ที่ไม่ดี)

อกุศลวิปากจิตทั้ง ๗ ดวงนี้ พึงเห็นความแตกต่างกันดังต่อไปนี้

ดวงที่ ๑ ได้แก่จกขุวิตตาณ คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางจักขุทวาร คือเห็นรูป (สี)
ที่ไม่ดีไม่งาม เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การเห็นรูปที่ไม่ดีนี้เป็นอกุศลวิปาก คือเป็นผลของ
อกุศลกรรมที่ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่เห็นรูปนั้น จิตมิได้มีอกุศลเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ
จิตดวงนี้เป็นจิตที่ทำหน้าที่เห็นรูปที่ไม่ดีไม่งามเท่านั้น

ดวงที่ ๒ ได้แก่โสทวิตตาณ คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางโสททวาร คือได้ยินเสียง
ที่ไม่ดี เสียงที่ไม่เพราะ เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การได้ยินเสียงที่ไม่ดี ไม่เพราะนี้ เป็น
อกุศลวิปากจิต คือเป็นผลของอกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้ยินเสียงนั้นจิตมิได้มี

๒๘

อกุศลเหตุ คือ โลกะ ทสสะ โมหะ จิตดวงนี้เป็นจิตที่ทำหน้าที่ได้อินเสียงที่ไม่ดี ไม่เพราะ
เท่านั้น

ดวงที่ ๓ ได้แก่ฆานวิญญาณ คือจิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางฆานทวาร คือได้กลิ่นที่
ไม่ดี กลิ่นเหม็น เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การได้กลิ่นที่ไม่ดี กลิ่นเหม็นนี้เป็นอกุศลวิบาก
คือเป็นผลของอกุศลกรรมที่ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้กลิ่นนั้นจิตมิได้มีอกุศลเหตุ คือ โลกะ
โทสะ โมหะ จิตดวงนี้เป็นจิตทำหน้าที่ได้กลิ่นที่ไม่ดี กลิ่นเหม็นเท่านั้น

ดวงที่ ๔ ได้แก่ชีววิญญาณ คือจิตรับรู้อารมณ์ทางชีวทวาร คือได้รสที่ไม่ดี รส
ไม่อร่อย เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การได้รสที่ไม่ดี ไม่อร่อยนี้เป็นอกุศลวิบาก คือเป็นผล
ของอกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่ได้รสนั้นจิตมิได้มีอกุศลเหตุ คือ โลกะ โทสะ โมหะ
จิตดวงนี้เป็นจิตทำหน้าที่ได้รสที่ไม่ดีเท่านั้น

ดวงที่ ๕ ได้แก่กายวิญญาณ คือจิตที่รับรู้อารมณ์ทางกายทวาร คือได้สัมผัสที่ไม่ดี
ไม่อ่อน ไม่นุ่ม เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การที่ได้สัมผัสที่ไม่ดีนี้เป็นอกุศลวิบาก คือ
เป็นผลของอกุศลกรรมที่ทำไว้ในอดีต ขณะที่ได้สัมผัสนั้นจิตมิได้มีอกุศลเหตุ คือ โลกะ โทสะ
โมหะ จิตดวงนี้เป็นจิตทำหน้าที่รับรู้สัมผัสที่ไม่ดีเท่านั้น

ดวงที่ ๖ ได้แก่สัมปฏิจจนจิตหรือมโนธาตุ ซึ่งทำหน้าที่รับอารมณ์ ๕ ที่ไม่ดีทางทวาร ๕
เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การรับอารมณ์ ๕ ที่ไม่ดีนี้เป็นอกุศลวิบาก คือเป็นผลของอกุศล-
กรรมที่ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่รับอารมณ์นั้นจิตมิได้มีอกุศลเหตุ คือ โลกะ โทสะ โมหะ จิต
ดวงนี้เป็นจิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ ๕ ที่ไม่ดีเท่านั้น

ดวงที่ ๗ ได้แก่สันติระณจิตหรือมโนวิญญาณธาตุ คือจิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ๕ ที่
ไม่ดีทางทวาร ๕ เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การพิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ไม่ดีนี้เป็นอกุศลวิบาก
คือเป็นผลของอกุศลกรรมที่ทำมาแล้วในอดีต ขณะที่พิจารณาอารมณ์นั้นจิตมิได้มีอกุศลเหตุ คือ
โลกะ โทสะ โมหะ จิตดวงนี้เป็นจิตทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ ๕ ที่ไม่ดีเท่านั้น

ข้อสังเกต วิญญาณในกุศลวิปากจิตและอกุศลวิปากจิตนั้น เรียกชื่อรวมกันว่าทวิปัญญา-
วิญญาณ แปลว่า วิญญาณ ๕ สองหน คือ วิญญาณ ๑๐ (๕ x ๒ = ๑๐)

๒๕

กิริยาพยากตจิต ๑๑ : กิริยาพยากตจิต (กิริยา+อัพยากตจิต) แปลว่า อัพยากตจิต ฝ่ายกิริยา คือเป็นเพียงการคิดเฉยๆ มิได้เป็นกุศลหรืออกุศล ทั้งมิได้เป็นผลของกุศลหรืออกุศล เป็นจิตที่สักว่าคิดไปตามหน้าที่ของตนเท่านั้น ไม่สามารถก่อให้เกิดวิบากได้ กิริยาจิตนี้มี ๒ ประเภท คือ (๑) อเหตุกกิริยาจิต ๓ (๒) สเหตุกกิริยาจิต ๘

อเหตุกกิริยาจิต ๓ : อเหตุกกิริยาจิต แปลว่า กิริยาจิตที่ไม่มีเหตุ คือไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ ทั้งกุศลเหตุและอกุศลเหตุ มี ๓ ดวง คือ

(๑) อุpekhasahatā panyatvāra vācchanajitā

จิตคิดคำนึงอารมณ์ทางทวาร ๕ เกิดพร้อมกับความเฉย

(๒) อุpekhasahatā manōvāra vācchanajitā

จิตคิดคำนึงอารมณ์ทางมโนทวาร เกิดพร้อมกับความเฉย

(๓) Somanassasahatā hītipāpajitā

จิตที่ทำให้เกิดการขี้ม เกิดพร้อมกับความดีใจ

ดวงที่ ๑ ได้แก่ปัญจทวารวชิชชนจิต หรือมโนธาตุ ซึ่งทำหน้าที่คิดคำนึงอารมณ์ทางทวาร ๕ คือ ทางจักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวาร เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การคิดคำนึงอารมณ์ทางทวาร ๕ นี้เป็นเพียงกิริยา ยังมีได้เป็นกุศล หรืออกุศล ทั้งมิได้เป็นผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ขณะที่คิดคำนึงอารมณ์นั้นจิตก็มีได้มีกุศลเหตุและอกุศลเหตุ เป็นจิตคิดไปตามหน้าที่เท่านั้น

ดวงที่ ๒ ได้แก่มโนทวารวชิชชนจิต หรือมโนวิญญาณธาตุ ซึ่งทำหน้าที่คิดคำนึงอารมณ์ทางปัญจทวารและมโนทวาร เกิดพร้อมกับความรู้สึกเฉยๆ การคิดคำนึงอารมณ์ทางมโนทวารนี้เป็นเพียงกิริยายังมิได้เป็นกุศลหรืออกุศล ทั้งมิได้เป็นผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ขณะที่คิดคำนึงอารมณ์นั้น จิตก็มีได้มีกุศลเหตุและอกุศลเหตุ เป็นจิตคิดไปตามหน้าที่เท่านั้น

ดวงที่ ๓ ได้แก่หสิตุปปาตจิต หรือมโนวิญญาณธาตุ ซึ่งทำหน้าที่ให้เกิดการขี้ม ขณะได้รับอารมณ์ทางทวาร ๖ การขี้มนี้นี้เป็นเพียงกิริยา มิได้เป็นกุศลหรืออกุศล ทั้งมิได้เป็นผลของกุศลหรืออกุศล เป็นจิตคิดขี้มตามหน้าที่เท่านั้น ซึ่งเป็นจิตของพระอรหันต์โดยเฉพาะ

สเหตุกิริยาจิต ๘ สเหตุกิริยาจิต แปลว่า กิริยาจิตที่มีเหตุ คือที่ประกอบด้วย
กุศลเหตุ มี ๘ ดวง คือ

- (๑) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ อสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ประกอบด้วยญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๒) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ สสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ประกอบด้วยญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๓) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ อสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ปราศจากญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๔) โสมนัสสสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ สสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ ปราศจากญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๕) อุเปกฺขาสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ อสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๖) อุเปกฺขาสหคัตถ์ ตามสมปยุตต์ สสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ประกอบด้วยญาณ มีสิ่งชักจูง
- (๗) อุเปกฺขาสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ อสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณ ไม่มีสิ่งชักจูง
- (๘) อุเปกฺขาสหคัตถ์ ตามวิปยุตต์ สสงฺขาริกั
จิตที่เกิดพร้อมกับความเฉย ปราศจากญาณ มีสิ่งชักจูง

สเหตุกิริยาจิตทั้ง ๘ ดวงนี้ เป็นเช่นเดียวกับกุศลจิต ๘ ดวงที่ได้ศึกษามาแล้ว จิต
๘ ดวงนี้ถ้าเกิดขึ้นแก่บุคคลอื่นๆ ที่ไม่เป็นพระอรหันต์ ก็เป็นกุศลจิตหรือมหากุศลจิต ถ้าเกิดขึ้น
แก่พระอรหันต์เท่านั้น จึงเป็นกิริยาจิตหรือมหากิริยาจิต

สรุป

กามาวจรจิต ๕๔ ดวง แบ่งตามชาติของจิตเป็น ๓ ประเภทคือ

- (๑) กุศลจิต ๘ ดวง (เป็นสเหตุกจิต)
- (๒) อกุศลจิต ๑๒ ดวง (เป็นสเหตุกจิต)

๓๑

(๓) อัปยาคตจิต ๓๔ ดวง (เป็นทั้งอุเหตุก-สเหตุกจิต)

ถ้าแบ่งตามเหตุเภท แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) อุเหตุกจิต ๑๘

(๒) สเหตุกจิต ๓๖

อนึ่ง กามาวจรจิต ๒๔ ดวง คือ กุศลจิต ๘ (สเหตุกกามาวจรจิต) สเหตุกกุศล-
วิปากจิต ๘ (สาเหตุกกามาวจรกุศลจิต) และสเหตุกกิริยาจิต ๘ (สาเหตุกกามาวจรกิริยาจิต) ทั้ง
๒๔ ดวงนี้ เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า โสภณจิต แปลว่าจิตที่ดีงาม

๓๒

บทที่ ๔

นามขันธ์ ๓ - เจตสิก ๕๒

ก. นามขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกับจิต ดับพร้อมกบจิต มีอารมณ์เดียวกับจิต และมีที่ตั้งที่อาศัยอันเดียวกับจิต จึงเรียกตามหลักปรมาณัตถกรรมว่า อภิชรรมา เจตสิก

ถ้าฟังแต่นามขันธ์ ๓ หรือเจตสิกนั้น ถ้าไม่อาศัยจิตก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ แต่จิตเกิดขึ้นได้โดยลำพัง ไม่ต้องอาศัยเจตสิกก็เกิดขึ้นได้ ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า "ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน มีใจเป็นส่วนสำคัญที่สุดสำเร็จด้วยใจ..." หมายความว่าเบญจขันธ์ ส่วนนามขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์นั้น ขันธ์สุดท้ายคือ วิญญาณขันธ์หรือจิต พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นประธานของธรรมทั้งหลาย ซึ่งธรรมทั้งหลายในที่นี้ก็คือนามขันธ์ ๖ หรือเจตสิกนั่นเอง

จิตและเจตสิกนั้นมีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและแนบแน่นที่สุด ที่ได้มีจิตที่นั่นก็มีเจตสิก และเจตสิกนั้นบางส่วนก็พลอยตามจิต คือจิตคิดก็คิดด้วย จิตชั่วก็ชั่วด้วย เปรียบเสมือนเป็นขุนพลอยพะยัค ส่วนนี้ได้แก่เวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์ แต่ส่วนสังขารขันธ์เป็นส่วนที่ปรุงแต่งจิตให้แปรสภาพไปได้ คือทำให้จิตเป็นบุญเป็นกุศล หรือเป็นบาปเป็นอกุศลก็ได้ เปรียบเสมือนอำมาตย์ดี อำมาตย์เลวที่มีส่วนทำให้กษัตริย์ดีหรือเลวได้ฉะนั้น ทั้งนี้ก็เพราะสังขารขันธ์นั้นมีทั้งส่วนที่เป็นบุญและเป็นบาป ส่วนที่ควรปลูกฝังรักษาไว้ในใจ และส่วนที่ควรกำจัดและระมัดระวังมิให้เกิดขึ้นในใจ

นามขันธ์ ๓ หรือเจตสิกมีสภาพเป็นอย่างไร พึงศึกษาดังต่อไปนี้

๑. เวทนาขันธ์ : เวทนา แปลว่า ความเสวยอารมณ์ คือความรู้สึกต่างๆ เมื่อใจได้สัมผัสกับอารมณ์ เช่น รู้สึกดีใจ รู้สึกเสียใจ รู้สึกสบายและไม่สบายใจ เป็นต้น ส่วนประกอบของชีวิตอันเป็นความรู้สึกต่างๆ ดังกล่าวนี้ เรียกว่าเวทนาขันธ์ หรือเวทนาเจตสิก

เวทนานั้นท่านแบ่งเป็นประเภทต่างๆ คือ เป็นเวทนา ๑ บ้าง เวทนา ๒ บ้าง เวทนา-
๓ บ้าง เวทนา ๕ บ้าง เวทนา ๖ บ้าง ดังนี้

เวทนา ๑ ว่าโดยสภาวะ เวทนามีอย่างเดียวกับท่านั้น อันได้แก่เวทียิตเวทนา
คือเวทนาที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ หรือเวทนาคือความรู้สึกต่างๆ

เวทนา ๒ ได้แก่กายิกเวทนา เวทนาเกิดแต่สัมผัสทางรูปกาย ๑ เจตสิกเวทนา
เวทนาที่เกิดแต่สัมผัสทางใจ ๑

เวทนา ๓ ก. ได้แก่สุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุข ๑ ทุกขเวทนา เวทนาที่เป็น
ทุกข์ ๑ อทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่มีใช่ทุกข์มิใช่สุข หรืออุpekขาเวทนา คือความรู้สึกเฉยๆ ๑

เวทนา ๓ ข. ได้แก่กุศลเวทนา เวทนาที่ประกอบด้วยกุศลจิต ๑ อกุศลเวทนา เวทนา
ที่ประกอบด้วยอกุศลจิต ๑ อพยากตเวทนา เวทนาที่ประกอบด้วยอพยากตจิต ๑

เวทนา ๕ ได้แก่ สุขเวทนา เวทนาที่เป็นสุข ซึ่งประกอบด้วยกายวิญญาณฝ่ายกุศล
วิปากจิต ๑ ทุกขเวทนา เวทนาที่เป็นทุกข์ ซึ่งประกอบด้วยกายวิญญาณฝ่ายอกุศลวิปากจิต ๑
โสมนัสสุเวทนา เวทนาที่เป็นความดีใจซึ่งประกอบด้วยโสมนัสสจิต ๑ โทมนัสสุเวทนา เวทนา
ที่เป็นความเสียใจ ซึ่งประกอบด้วยโทมนัสสจิต ๑ อุpekขาเวทนา เวทนาที่เป็นความรู้สึกเฉยๆ
ซึ่งประกอบด้วยอุpekขาจิต ๑

เวทนา ๖ ได้แก่จกขุสมุสสุชาเวทนา เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทางตา โสตสมุสสุชา-
เวทนา เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทางหู ฆานสมุสสุชาเวทนา เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทาง
จมูก ๑ ชิวหาสมุสสุชาเวทนา เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทางลิ้น ๑ กายสมุสสุชาเวทนา เวทนา
อันเกิดแต่สัมผัสทางกาย ๑ มโนสมุสสุชาเวทนา เวทนาอันเกิดแต่สัมผัสทางใจ ๑

เวทนาดังกล่าวนี้ นับเป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง เรียกว่า เวทนาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ประกอบ
ได้ในจิตทุกดวง คือเป็นสิ่งที่เกิดร่วมกันกับจิต ดับร่วมกันกับจิต มีอารมณ์เดียวกับจิต และมี
ที่ตั้งที่อาศัยอันเดียวกับจิต (เช่น จักขุวัตถุ เป็นต้น) เมื่อประกอบด้วยกุศลจิต ก็กลายสภาพ
เป็นกุศลเวทนา ประกอบด้วยอกุศลจิตก็กลายสภาพเป็นอกุศลเวทนา และเมื่อประกอบด้วยอพยา-
กตจิตก็กลายสภาพเป็นอพยากตเวทนาไป เวทนานี้เองที่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา คือความอยาก
ต่างๆ อันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์

สัญญาชั้น : สัญญา แปลว่า ความจำได้ความหมายรู้ได้ คือจำอารมณ์ต่างๆ ได้หมายรู้
อารมณ์ต่างๆ ได้ จำสิ่งต่างๆ ได้ ท่านแบ่งเป็นประเภทต่างๆ คือเป็นสัญญา ๑ บ้าง สัญญา ๓
บ้าง สัญญา ๖ บ้าง ดังนี้

สัญญา ๑ ว่าโดยสภาวะ สัญญามีอย่างเดียวเท่านั้นอันได้แก่สตฺธานนสตฺญา คือ
สัญญาที่ทำหน้าที่จำอารมณ์ต่างๆ ได้

สัญญา ๓ คือ กุศลสตฺตา สัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิต ๑ อกุศลสตฺต สัญญาที่
ประกอบด้วยอกุศลจิต ๑ อพฺยาคตสตฺต สัญญาที่ประกอบด้วยอพฺยาคตจิต ๑

สัญญา ๖ คือ รูปสตฺต ความจำรูป ๑ สทฺตสตฺต ความจำเสียง ๑ กนฺธสตฺตดา
ความจำกลิ่น ๑ รสสตฺต ความจำรส ๑ โสภณสตฺตดา ความจำสีสัมผัส ๑ ฌมฺมสตฺตดา ความ
จำธรรมารมณ์ ๑

สัญญา คือความจำได้ดังกล่าวนี้ นับเป็นเจตสิกชนิดหนึ่ง เรียกว่า สัญญาเจตสิก เป็น
เจตสิกที่ประกอบได้ในจิตทุกดวง คือเป็นสิ่งที่เกิดร่วมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกับ
จิต และมีที่ตั้งที่อาศัยอันเดียวกันกับจิต เมื่อประกอบด้วยกุศลจิตก็กลายเป็นกุศลสัญญา
ประกอบด้วยอกุศลจิตก็กลายเป็นอกุศลสัญญา และเมื่อประกอบด้วยอพฺยาคตจิตก็กลายเป็น
อพฺยาคตสัญญาไป และโดยที่เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดคัมหาได้ สัญญาก็ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิด
คัมหาได้เช่นเดียวกัน เพราะเป็นเจตสิกประเภทเดียวกัน คือเป็นสัพพสาธาณเจตสิก (เจตสิกที่
ประกอบได้ในจิตทุกดวง)

สังขารชั้น : สังขาร แปลว่า สภาวะธรรมที่ปรุงแต่งจิต คือเมื่อเกิดขึ้นในจิตแล้วทำให้
จิตใจแปรสภาพไปได้ คือทำให้จิตเป็นกุศลหรืออกุศลได้ เพราะธรรมชาติของจิตนั้น โดย
ปกติเป็นสิ่งที่ห่อหุ้มใส ต่อเมื่อมีเจตสิกเช่นอุปกิเลสต่างๆ จรมาประกอบ จึงแปรสภาพเป็นจิตเศร้า
หมอง (อกุศลจิต) ไปได้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เป็นธรรมชาติ
ห่อหุ้ม แต่จิตนั้นย่อมเศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลสที่จรมา" และสังขารชั้นนี้ท่านแบ่งเป็นประ
เภทต่างๆ เป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง เป็นอพฺยาคตบ้าง ทำนองเดียวกับเวทนาและสัญญา

ข. เจตสิก ๕๒ ได้กล่าวมาแล้วว่า นามชั้น ๓ ในเบญจขันธ์นั้น จัดเป็นเจตสิกใน
ปรมัตถธรรม. สภาวะธรรมที่เรียกว่า เจตสิกนั้นมี ๕๒ อย่าง แบ่งเป็นอัญญสมานาเจตสิก ๑๓
อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕

๓๕

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ : อัญญาสมานาเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่มีสภาพเข้ากับสภาวะ-
ธรรมอื่นๆ ได้ หมายความว่า เป็นเจตสิกประกอบกับนามธรรมได้ทุกอย่าง ทั้งที่เป็นกุศล
อกุศลและอัพยากตะ เมื่อประกอบกับนามธรรมชนิดใด ก็กลายเป็นนามธรรมชนิดนั้นไป
ด้วย กล่าวคือ เมื่อเกิดร่วมกับกุศลธรรม ก็เป็นกุศลเจตสิก เกิดร่วมกับอกุศลธรรมก็เป็นอกุศลเจตสิก
และเกิดร่วมกับอัพยากธรรมก็เป็นอัพยากเจตสิกไปด้วย อัญญาสมานาเจตสิกนี้มี ๑๓ แบ่งเป็น ๒
พวก คือ

(๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

(๒) ปกิณณกเจตสิก ๖

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ : สัพพจิตตสาธารณเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่ประกอบได้
ในจิตทุกดวง หมายความว่า เมื่อจิตดวงใดเกิดขึ้น เจตสิกทั้ง ๗ ดวงนี้ก็ย่อมเกิดประกอบกับจิต
ดวงนั้นพร้อมกันทั้ง ๗ เสมอ ดังนั้นจึงเรียกว่าสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งมีอยู่ ๗ ดวง คือ

(๑) ผสุต ความสัมผัสอารมณ์

(๒) เวทนา ความเสวยอารมณ์ (เวทนาขันธ)

(๓) สตุตา ความจำอารมณ์ (สัญญาขันธ)

(๔) เจตนา ความตั้งใจ ความจงใจในอารมณ์

(๕) เอกคฤดา ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว (สมาธิ)

(๖) ชีวิตินุทริย อินทริยคือชีวิต (สิ่งที่รักษานามธรรมให้ดำรงอยู่)

(๗) มนสิการ ความทำอารมณ์ไว้ในใจ ตามเอาใจใส่ต่ออารมณ์

ตามที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิกดวงที่ ๒ เป็นเวทนาขันธ ดวงที่ ๓
เป็นสัญญาขันธ ดวงที่ ๑-๔-๕-๖-๗ (และเจตสิกอื่นๆ อีก รวมทั้งสิ้น ๕๐ ดวง) เป็นสังขารขันธ

ปกิณณกเจตสิก ๖ : ปกิณณกเจตสิก แปลว่า เจตสิกเบ็ดเตล็ด หมายความว่า เป็น
เจตสิกที่ประกอบกับจิตไม่ได้ทั่วไป ประกอบได้ในจิตบางดวงเท่านั้น เจตสิกชนิดนี้มี ๖ ดวง คือ

(๑) วิตก ความตรึกอารมณ์

(๒) วิจาร ความไตร่ตรองอารมณ์

(๓) อธิโมกฺข ความคัดสินอารมณ์

(๔) วีริย ความเพียร

(๕) ปิติ ความปลื้มใจในอารมณ์

(๖) ฉนฺท ความพอใจในอารมณ์

อัญญาสมานาเจตสิกทั้ง ๑๓ นี้ โดยสภาวะมิได้เป็นกุศลหรืออกุศล ต่อเมื่อประกอบกับนามธรรมที่เป็นกุศล เช่นเกิดร่วมกับหิริและโอตตปปะ เป็นต้น ก็กลายเป็นกุศล คือผัสสะก็เป็นกุศลผัสสะ เวทนาก็เป็นกุศลเวทนา เป็นต้น เมื่อประกอบกับนามธรรมที่เป็นอกุศล เช่นเกิดร่วมกับอหิริกะ อโนตตปปะ เป็นต้น ก็กลายเป็นอกุศล คือวิตกก็เป็นอกุศลวิตก วิจารณ์ก็เป็นอกุศลวิจารณ์ เป็นต้น

อกุศลเจตสิก ๑๔ : อกุศลเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่เป็นอกุศล เป็นบาป เป็นความไม่ดี เมื่อเกิดขึ้นในใจก็ปรุงแต่งใจให้เป็นอกุศลจิต เป็นบาปจิต เป็นจิตดำ จิตเลว จิตเศร้าหมอง มี ๑๔ ดวง คือ

(๑) โมห ความหลง

(๒) อหิริก ความไม่เกลียดบาป

(๓) อโนตตปปะ ความไม่กลัวบาป

(๔) อุทฺธจ ความฟุ้งซ่าน

(๕) โลภ ความอยากอารมณ์

(๖) ทิฏฐิ ความเห็นผิด

(๗) มาน ความถือตัว

(๘) โทส ความโกรธ

(๙) อีสฺสา ความริษยา

(๑๐) มจฺจนฺธิย ความตระหนี่

(๑๑) กุกฺกจฺจ ความร้อนใจ, ความกุ่มใจ

(๑๒) ถีน ความหดหู่ท้อแท้ใจ

(๑๓) มิทฺฐ ความง่วงเหงาหาวนอน

(๑๔) วิจิกิฉฺญา ความลังเล

อกุศลเจตสิก ๑๔ นี้ ประกอบได้เฉพาะกับอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อ

๓๗

อกุศลเจตสิก ๑๔ นี้เกิดขึ้นประกอบด้วยจิตที่ทำให้จิตเป็นอกุศล ประจุจิตให้เป็นบาป ให้เศร้าหมอง ซึ่งอกุศลจิตนั้นมี ๑๒ ดวงดังกล่าวแล้วในบทก่อนๆ

อกุศลเจตสิก ๑๔ นี้ แบ่งเป็น ๕ จำพวก คือ

(๑) โมจตุกกะ เจตสิกพวกโมหะ มี ๔ ดวง คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ

(๒) โลติกะ เจตสิกพวกโลภะมี ๓ ดวง คือ โลภะ ทิฏฐิ และมานะ ประกอบด้วยเฉพาะกับโลภมุลจิต ๘ ดวง

(๓) โทจตุกกะ เจตสิกพวกโทสะ มี ๔ ดวง คือ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ และ กุกกุจจะ ประกอบด้วยเฉพาะโทสมุลจิต ๒ ดวง

(๔) ถีนทุกะ เจตสิกพวกถีนะ มี ๒ ดวง คือ ถีนะ และมัทธะ ประกอบด้วยเฉพาะกับอกุศลจิตที่เป็นสสังขาริก ๕ ดวง

(๕) วิจิกจณาเจตสิกโทน ประกอบด้วยเฉพาะกับโมหมุลจิตดวงที่ ๑

โสภณเจตสิก ๒๕ : โสภณเจตสิก แปลว่าเจตสิกที่ดีงาม เมื่อประกอบจิตแล้วยอมทำจิตให้งดงาม ให้สะอาด สว่าง และสงบ เจตสิกประเภทนี้มี ๒๕ ดวง แบ่งเป็น ๔ พวก คือ

(๑) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕

(๒) วิรติเจตสิก ๓

(๓) อัมปมัญญาเจตสิก ๒

(๔) ปัญญาเจตสิก ๑

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ : โสภณสาธารณเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่ประกอบด้วยกับโสภณจิตทุกดวง หมายความว่า เมื่อโสภณจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น จะต้องมิโสภณสาธารณเจตสิกทุกดวงประกอบอยู่เสมอ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวงนั้น คือ

(๑) สทฺธา ความเชื่อ

(๒) สติ ความระลึกได้

(๓) หิริ ความเกลียดบาป

- (๔) โอตตปป์ ความกลัวบาป
- (๕) อโลภ ความไม่โลภ
- (๖) อโทส ความไม่โกรธ
- (๗) ตตรมชฺมตฺตตา ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ
- (๘) กายปสฺสทฺธิ ความสงบเจตสิก
- (๙) จิตฺตปสฺสทฺธิ ความสงบจิต
- (๑๐) กายลหฺตุตา ความเบาเจตสิก
- (๑๑) จิตฺตลหฺตุตา ความเบาจิต
- (๑๒) กายมฺหฺตุตา ความอ่อนของเจตสิก
- (๑๓) จิตฺตมฺหฺตุตา ความอ่อนของจิต
- (๑๔) กายกมฺมตฺตตา ความควรแก่การงานของเจตสิก
- (๑๕) จิตฺตกมฺมตฺตตา ความควรแก่การงานของจิต
- (๑๖) กายปาคฺคตฺตตา ความคล่องแคล่วของเจตสิก
- (๑๗) จิตฺตปาคฺคตฺตตา ความคล่องแคล่วของจิต
- (๑๘) กายชฺชุกตา ความซื่อตรงของเจตสิก
- (๑๙) จิตฺตชฺชุกตา ความซื่อตรงของจิต

วิริตฺตเจตสิก ๓ : วิริตฺตเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่เป็นตัวเจตนางดเว้นจากบาป จากทุจริต

หมายความว่า เมื่อวิริตฺตเจตสิกนี้ประกอบด้วยจิตก็จะปรุ้งแต่งจิตให้คิดงดเว้นจากบาป จากทุจริตเป็นกุศลจิตเสมอไป เจตสิกประเภทนี้มี ๓ ดวง คือ

- (๑) สมฺมวาทา พุคฺชชอภ คือเจตนางดเว้นวชิทุจริต ๔
- (๒) สมฺมกมฺมมฺนฺต ทำการงานชอภ คือเจตนางดเว้นกายทุจริต ๓
- (๓) สมฺมาอาชีวเลียงชีพชอภ คือเจตนางดเว้นกายทุจริตและวชิทุจริตในการประกอบอาชีพ

อัปป์มัญญาเจตสิก ๒ : อัปป์มัญญาเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่เป็นคุณธรรมทำใจให้กว้างขวางหาประมาณมิได้ กล่าวคือ เมื่อมีเจตสิกประเภทนี้ประกอบด้วยใจ ก็จะปรุ้งใจให้กว้างขวาง ไม่คับแคบ ทำให้มีใจโอบอ้อมอารี อัปป์มัญญาเจตสิกนี้มี ๒ ดวง คือ

๓๕

(๑) กรุณา ความสงสารต่อผู้ใดทุกข์

(๒) มุทิตา ความยินดีต่อผู้ใดสุข

ข้อสังเกต : อปัมัญญานั้น โดยปกติมี ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และ
อุpekขาอย่างเดียวกับพรหมวิหารธรรม แต่ในอปัมัญญาเจตสิกนี้มีเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ทั้งนี้
เป็นเพราะเมตตาเป็น โสภณสาธารณเจตสิก โดยเป็นอันเดียวกับอโทสะ และอุpekขาก็เป็น
โสภณสาธารณเจตสิก โดยเป็นอันเดียวกับตัตรมัชฌัตตา (ความเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ)

ปัญญาเจตสิก : ปัญญาเจตสิก แปลว่า เจตสิกที่เป็นตัวรู้ทั่วถึงสภาวะ รู้เท่าทันสภาวะ
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปัญญินทรีย์ ปัญญาเจตสิกนี้เมื่อประกอบกับจิตก็จะปรุงแต่งจิตให้รู้ทั่วถึง
สภาวะ รู้เท่าทันสภาวะ สามารถขจัดความโง่เขลาได้ เจตสิกประเภทนี้มีเพียงดวงเดียว คือ
ปัญญินทรีย์ เท่านั้น

สรุป

นามขันธ์ ๓ คือ เวทนา สัญญา สังขาร จัดเป็นเจตสิกได้ ๕๒ ดวง แบ่งเป็น ๓
ประเภท คือ

(๑) อัญญสมานาเจตสิก ๑๓

(๒) อกุศลเจตสิก ๑๔

(๓) โสภณเจตสิก ๒๕

รวมเป็น ๕๒ ดวง

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ได้แก่ สัพพจิตสาธารณเจตสิก ๗ ปกิณณกเจตสิก ๖

อกุศลเจตสิก ๑๐ ได้แก่ โมจตุกกะ ๔ โลติกะ ๓ โทจตุกกะ ๔ ถีนทูกะ ๒ และ

วิจิกิจฉา ๑

โสภณเจตสิก ๒๕ ได้แก่ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ วิตติเจตสิก ๓ อปัมัญญา-
เจตสิก ๒ ปัญญาเจตสิก ๑

นามขันธ์ ๓ หรือเจตสิก ๕๒ นี้ เมื่อประกอบกับจิตก็ปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่างๆ คือให้
เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง คนเราจึงทำกุศลกรรมบ้าง อกุศลกรรมบ้าง และคนเราจะเป็นคนดีหรือ

บทที่ ๕

วิญญาณชั้น (ต่อ)

มหัคคตจิตและโลกุตตรจิต

มหัคคตจิต แปลว่า จิตที่ถึงความใหญ่ คือ เป็นใหญ่โดยการข่มกิเลสไว้ได้นาน
ทั้งมีผลมาก เช่นทำให้ไปเกิดเป็นพรหม และมีผลต่อเนื่องยั่งยืนนาน เช่นทำให้มีอายุยืนนาน
ได้แก่รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒

ก. รูปาวจรจิต ๑๕ : รูปาวจรจิต แปลว่า จิตที่เกาะเกี่ยวอยู่ในรูป ติดอยู่ในรูป ผูกพัน
อยู่ในรูป คำว่ารูปที่นี้หมายความว่า รูปฌาน หรือรูปภูมิ รูปภพ กล่าวคือจิตที่รัก ที่พอใจใน
รูปฌานหรือรูปภูมิ เมื่อไปเกิดเป็นรูปพรหม ด้วยผลของรูปฌานนั้น ก็จะมีความรักความพอใจใน
รูปภพนั้น จิตที่อยู่ในระดับรูปาวจรภูมินี้จึงเรียกว่า รูปาวจรจิต

รูปาวจรจิตนั้นมี ๑๕ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. กุศลจิต ๕

๒. อัปยาคตจิต ๑๐

รวมเป็น ๑๕ ดวง

กุศลจิต ๕ : กุศลจิต แปลว่า จิตที่เป็นกุศล คือ เป็นจิตข่มกิเลส เป็นจิตที่เป็นบุญ
คือจิตที่ดีงาม เป็นจิตที่ให้คุณ ประณีตกว่ากามาวจรกุศลจิต มี ๕ ดวง คือ

(๑) วิตกวิจาร์ปีติสุขเขกกุคตาสหิต ๒ ฌมฌานกุศลจิตต์

กุศลจิตระดับปฐมฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร์ ปีติ สุข
เอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า ปฐมฌานกุศลจิต

(๒) วิจาร์ปีติสุขเขกกุคตาสหิต ทุติยฌานกุศลจิตต์

กุศลจิตระดับทุติยฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร์ ปีติ สุข เอกัคคตา
เรียกสั้นๆ ว่า ทุติยฌานกุศลจิต

๔๒

(๓) ปิติสุขเขกกุศกตาสหิตํ ตติยฆานกุศลจิตตํ

กุศลจิตระดับตติยฆาน เกิดพร้อมกับองค์ฆาน ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา เรียก
สั้นๆ ว่า ตติยฆานกุศลจิต

(๔) สุเปกคกตาสหิตํ จตุตถฆานกุศลจิตตํ

กุศลจิตระดับจตุตถฆาน เกิดพร้อมกับองค์ฆาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา เรียก
สั้นๆ ว่า จตุตถฆานกุศลจิต

(๕) อุเขเขกกุศกตาสหิตํ ปตฺถมฆานกุศลจิตตํ

กุศลจิตระดับปัญจฆาน เกิดพร้อมกับองค์ฆาน ๒ คือ อุเพกขา เอกัคคตา
เรียกสั้นๆ ว่า ปัญจฆานกุศลจิต

กุศลจิตระดับรูปาวจรูมินี้ เป็นกุศลจิตเกิดจากการเจริญภาวนา คือเจริญสมถภาวนา
หรือสมถกรรมฐาน ซึ่งกรรมฐานชนิดนี้มีบัญญัติธรรมเป็นอารมณ์ คือผู้เจริญสมถกรรมฐานจะ
ต้องเพ่งบัญญัติธรรมเป็นอารมณ์ ถ้าเพ่งรูปเป็นอารมณ์ เช่นเพ่งอารมณ์ ๔๐ มีกสิณ ๑๐ เป็นต้น
ก็เรียกว่า เพ่งรูปกรรมฐาน เมื่อเจริญสมถกรรมฐานจนจิตสงบจากนิวรณ์ธรรม ๕ คือ กามฉันทะ
พยาบาท ถีนมิทธ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา) ได้บรรลุอุปนาสมาธิแล้ว เรียกว่าได้
บรรลุฆาน คือได้บรรลุรูปฆาน จิตที่สงบถึงขั้นรูปฆานนี้นับเป็นบุญเป็นกุศล จึงเรียกว่า ฆาน-
กุศลจิต ซึ่งมี ๕ ระดับ คือ ฆานกุศลจิตระดับที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ เรียกเป็นคำศัพท์ว่า

ปฐมฆานกุศลจิต ฯลฯ ปัญจฆานกุศลจิต ตามลำดับ

ปฐมฆานกุศลจิต เป็นกุศลจิตในรูปฆานที่ ๑ ซึ่งมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบ ๕ ดวง
ได้แก่ วิตก วิจาร ปิติ สุข และเอกัคคตา กล่าวคือ

(๑) วิตก ทำหน้าที่ตรึงเฉพาะอารมณ์กรรมฐาน คือทำหน้าที่ขกจิตขึ้นสู่อารมณ์กรรมฐาน

(๒) วิจาร ทำหน้าที่ไต่ร่องพิจารณาเฉพาะอารมณ์กรรมฐาน

(๓) ปิติ ทำหน้าที่บำรุงจิตให้ปราบปลื้มอยู่เฉพาะในอารมณ์กรรมฐาน

(๔) สุข ทำหน้าที่บำรุงจิตให้สบายอยู่เฉพาะในอารมณ์กรรมฐาน

(๕) เอกัคคตา ทำหน้าที่ประคองจิตให้แนบสนิทอยู่ในอารมณ์กรรมฐาน

ตติยฆานกุศลจิต เป็นกุศลจิตในรูปฆานที่ ๒ ซึ่งมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบ ๔ ดวง
ได้แก่ วิจาร ปิติ สุข และเอกัคคตา

๔๓

ตติยฆานกุสลจิต เป็นกุสลจิตในรูปฆานที่ ๓ ซึ่งมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบ ๓ ดวง
คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

จตุตถฆานกุสลจิต เป็นกุสลจิตในรูปฆานที่ ๔ ซึ่งมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบ ๒ ดวง
คือ สุข และเอกัคคตา

ปัญจฆานกุสลจิต เป็นกุสลจิตในรูปฆานที่ ๕ ซึ่งมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบ ๒ ดวง
คือ อุpekขา และเอกัคคตา

การลดและการเพิ่มองค์ฆาน ตามที่กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่า เจตสิกที่เป็นองค์ประกอบของกุสลฆานจิตนั้น จะมีลดและเพิ่มตามลำดับ กล่าวคือ ปฐมฆานกุสลจิต มีองค์ ๕
ทุตติยฆานกุสลจิต มีองค์ ๔ โดยลด วิตก, ตติยฆานกุสลจิต มีองค์ ๓ โดยลด วิตกและวิจาร์,
จตุตถฆานกุสลจิต มีองค์ ๒ โดยลด วิตก วิจาร์ และปิติ, ปัญจฆานกุสลจิต มีองค์ ๒ โดย
ลด วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เพิ่ม อุpekขา จึงเหลือองค์ประกอบเป็น ๒ คือ อุpekขาและเอกัคคตา
ที่เป็นดังนี้ก็เพราะฆานประณีตขึ้นโดยลำดับ เจตสิกที่เป็นองค์ประกอบที่ไม่ประณีตจึงลดลง คง
เหลือแต่ที่ประณีตเท่านั้น

ให้ดูตารางแสดงองค์ฆานดังต่อไปนี้

อัพยาตกจิต ๑๐ : อัพยาตกจิต แปลว่า จิตที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่จิตที่
เป็นกลางๆ ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป มี ๑๐ ดวง คือ รูปาวจรวิปากจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

วิปากจิต ๕ : วิปากจิต แปลว่า จิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต คือ ผลของกุศลจิตระดับรูปฌาน มี ๕ อย่างเท่ากับกุศลจิตระดับรูปฌาน คือ

(๑) วิตกกุจิวารปีติสุขเขกคุดตาสหิต์ ปฌมฌานวิปากจิตต์

วิปากจิตระดับปฐมฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา เรียกสั้นว่า ปฐมฌานวิปากจิต

(๒) วิจารปีติสุขเขกคุดตาสหิต์ ทุตติยฌานวิปากจิตต์

วิปากจิตระดับทุตติยฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า ทุตติยฌานวิปากจิต

(๓) ปีติสุขเขกคุดตาสหิต์ ตติยฌานวิปากจิตต์

วิปากจิตระดับตติยฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า ตติยฌานวิปากจิต

(๔) สุขเขกคุดตาสหิต์ จตุตถฌานวิปากจิตต์

วิปากจิตระดับจตุตถฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๒ คือ สุข และเอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า จตุตถฌานวิปากจิต

(๕) อุเบกเขกคุดตาสหิต์ ปญจฌานวิปากจิตต์

วิปากจิตระดับปญจฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า ปญจฌานวิปากจิต

วิปากจิตระดับรูปฌานนี้ แม้จะมีชื่อตรงกันและจำนวนเท่ากับกุศลจิตระดับรูปฌาน ทั้งมีองค์ฌานแต่ละระดับตรงกัน และเท่ากันด้วย แต่มีชื่อแตกต่างกัน กล่าวคือ กุศลจิตระดับรูปฌาน ทำหน้าที่ข่มกิเลสคือนิวรรณ์ ๕ ทำให้จิตสงบเป็นอัปนาสมาธิ ส่วนวิปากจิตระดับรูปฌานนั้น เป็นจิตทำหน้าที่นำจิตไปสู่ปฏิสนธิในรูปภพ คือนำไปเกิดเป็นรูปพรหม ๑๖ ชั้น

กิริยาจิต ๕ : กิริยาจิต แปลว่าจิตที่เป็นเพียงกิริยา คือ เป็นเพียงสักว่าคิดเท่านั้น ไม่จัดเป็นกุศล เพราะไม่ได้ทำหน้าที่กำจัดกิเลส มี ๕ ดวง เท่ากับกุศลจิตระดับรูปฌาน คือ

(๑) วิตกกุจิวารปีติสุขเขกคุดตาสหิต์ ปฌมฌานกิริยาจิตต์

กิริยาจิตระดับปฐมฌาน เกิดพร้อมกับองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า ปฐมฌานกิริยาจิต

๔๕

(๒) วิจารณ์ปีติสุขเขกกุคตาสหิต์ ทุตติยฆานกรียจิตต์

กรียจิตระดับทุตติยฆาน เกิดพร้อมกัองคัฆาน ๔ คือ วิจารณ์ ปีติ สุข และ
เอกัคคตา เรียกสั้นๆ ว่า ทุตติยฆานกรียจิต

(๓) ปีติสุขเขกกุคตาสหิต์ ตติยฆานกรียจิตต์

กรียจิตระดับตติยฆาน เกิดพร้อมกัองคัฆาน ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา
เรียกสั้นๆ ว่า ตติยฆานกรียจิต

(๔) สุขเขกกุคตาสหิต์ จตุตถฆานกรียจิตต์

กรียจิตระดับจตุตถฆาน เกิดพร้อมกัองคัฆาน ๒ คือ อุเปกขาและเอกัคคตา
เรียกสั้นๆ ว่า ปัญจฆานกรียจิต

กรียจิตระดับรูปฆานนี้ แม้จะมีชื่อและจำนวนตรงกันกัองคัฆานระดับรูปฆาน ทั้งมีองคัฆาน
แต่ละระดับตรงกันและเท่ากันด้วย แต่มีส่วนแตกต่างกัน กล่าวคือองคัฆานระดับรูปฆานนั้น
เป็นจิตที่เกิดขึ้นสำหรับบุคคลผู้ได้ฆานทั่วไปที่ไม่เป็นพระอรหันต์ แต่กรียจิตระดับรูปฆานนี้
เป็นจิตที่เกิดขึ้นแก่พระอรหันต์โดยเฉพาะ กล่าวโดยใจความก็คือ จิตของผู้เข้าฆานที่ไม่เป็น
พระอรหันต์ เรียกว่ากุศลจิต จิตของพระอรหันต์ที่เข้าฆานเรียกว่า กรียจิต

ข. อรูปาวจรจิต ๑๒ : อรูปาวจรจิต แปลว่า จิตที่เกาะเกี่ยวอยู่ ติดอยู่ ผูกพันอยู่กับ
อรูป คำว่าอรูปในที่นี้หมายความว่า อรูปฆาน หรือ อรูปภูมิ อรูปภพ กล่าวคือจิตที่รัก ที่พอ
ใจในอรูปฆานหรืออรูปภูมิ เมื่อไปเกิดเป็นอรูปพรหมด้วยผลของอรูปฆานนั้น ก็จะมีความรัก
ความพอใจในอรูปภพนั้น จิตที่อยู่ในระดับอรูปกาวจรภูมินี้จึงเรียกว่า อรูปาวจรจิต

อรูปาวจรจิตนั้นมี ๑๒ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) กุศลจิต ๔

(๒) อัพยาทจิต ๘

รวมเป็น ๑๒ ดวง

กุศลจิต ๔ : กุศลจิต แปลว่า จิตที่เป็นกุศล คือ เป็นจิตข่มกิเลส เป็นจิตที่เป็นบุญ คือจิตที่ดีงาม เป็นจิตที่ให้คุณ ประณีตกว่ารูปาวจรกุศลจิต มี ๔ ดวง คือ

(๑) อากาसानุจายตนกุศลจิตต์

กุศลจิตระดับอากาसानุจายตนฉาน

(๒) วิตุตตามุจายตนกุศลจิตต์

กุศลจิตระดับวิญญานัญจายตนฉาน

(๓) อากิตฺตฺตตายตนกุศลจิตต์

กุศลจิตระดับอากิญจัญญายตนฉาน

(๔) เนวสตุตตานาสตุตตายตนกุศลจิตต์

กุศลจิตระดับเนวสัญญานาสัญญายตนฉาน

กุศลจิตระดับรูปาวจรภูมินี้ เป็นกุศลจิตเกิดจากการเจริญสมถกรรมฐาน โดยเพ่งบัญญัติ คืออรูปกรรมฐานเป็นอารมณ์ กล่าวคือบุคคลที่เจริญสมถกรรมฐาน ได้บรรลุรูปฉานแล้ว เมื่อมีความเบื่อหน่ายในรูป ไม่พอใจในรูป ต้องการสิ่งที่ละเอียดประณีตกว่านั้นอีก จึงเข้าจตุตถฉาน หรือปัญจฉานซึ่งมีองค์ฉาน ๒ คือ อุปเพกขาและเอกัคคตา เพ่งอรูปกรรมฐาน ๔ เป็นอารมณ์ กล่าวคือ

(๑) กุศลจิตดวงที่ ๑ เกิดขึ้นโดยเพ่งอากาษที่ว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ (อากาษ-บัญญัติ) โดยบริกรรมว่า อากาโส อนนฺโต (อากาษไม่มีที่สิ้นสุด) บริกรรมอย่างนี้สม่ำเสมอจนกว่าจิตจะสงบประณีต ระวังกามาวจรจิต รูปาวจรจิตได้หมดสิ้น ได้ชื่อว่าบรรลุอากาसानุจายตนฉาน หรือปฐมารูปฉาน จิตที่ได้บรรลุฉานนี้เรียกว่า ปฐมารูปจิต

(๒) กุศลจิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นโดยเพ่งปฐมารูปจิตเป็นอารมณ์ โดยหวังเอาวิญญาน คือจิตที่กำหนดอากาษไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ดวงนั้นแหละเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า วิตุตตามฺ (วิญญานไม่มีที่สิ้นสุด) บริกรรมอย่างนี้สม่ำเสมอจนกว่าจิตจะสงบประณีตยิ่งขึ้น ผ่านพ้นอากาसानุจายตนฉาน ได้ชื่อว่าบรรลุวิญญานัญจายตนฉาน หรือทุติยารูปฉาน จิตที่บรรลุฉานนี้เรียกว่า ทุติยารูปจิต

(๓) กุศลจิตดวงที่ ๓ เกิดขึ้นโดยเพ่งนัตถิภาวบัญญัติคือเพ่งความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์ ได้แก่นึกเพ่งว่าทั้งอากาษ ทั้งปฐมารูปจิตนั้น ไม่มีอะไรที่มีอยู่จริงเลยแม้แต่น้อย โดยบริกรรมว่า

๔๗

นตฺถิ กิตฺติ (ไม่มีอะไรแม้สักนิด) บริกรรมอย่างนี้สม่ำเสมอจนกว่าจิตจะสงบประณีตยิ่งขึ้น ผ่านพื้นอากาศนัญจายตนฌานและวิญญาณัญจายตนฌาน ได้ชื่อว่าบรรลุนิวาณัญจายตนฌาน หรือตติยารูปฌาน จิตที่บรรลุนิวาณนี้เรียกว่า ตติยารูปจิต

(๔) กุศลจิตดวงที่ ๔ เกิดขึ้นโดยเพ่งตติยารูปจิตเป็นอารมณ์ โดยกำหนดเอาความประณีต ความละเอียดของตติยารูปฌานนั้นเป็นอารมณ์ คือกำหนดว่า สัญญาคือความสำคัญมั่นหมายว่า ไม่มีอะไรแม้แต่น้อยนั้น จะว่าไม่มีก็ไม่ใช่ เพราะยังมีตัวรู้ว่าไม่มีอยู่ จะว่ามีก็ไม่เชิง เพราะสัญญานั้นประณีต ละเอียดมาก สงบมากเหลือเกิน ดังนั้น จึงบริกรรมว่า เอตฺ สนฺตํ เอตฺ ปณฺธิ หรือว่า สนฺตเมตฺ ปณฺธิเมตฺ (ตติยารูปฌานนี้สงบจริงหนอ ประณีตจริงหนอ) บริกรรมอย่างนี้สม่ำเสมอจนกว่าจิตจะสงบ ประณีตยิ่งขึ้น ผ่านพื้นตติยารูปฌาน และตติยารูปฌาน ได้ชื่อว่าบรรลุนิวาณัญจายตนฌาน หรือจตุตถารูปฌาน จิตที่บรรลุนิวาณนี้เรียกว่า จตุตถารูปจิต

อรุปาจรรกุศลจิตทั้ง ๔ นี้ ประณีตกว่ากันตามลำดับด้วยอำนาจรูปฌานที่ประณีตกว่ากัน กล่าวคือ อรูปฌานจิตทั้ง ๔ นั้น แม้จะมีเจตสิกเป็นองค์ประกอบเท่ากัน คือมี อุปกขาและ เอกัคคตา เป็นองค์ประกอบอย่างเดียวกัน แต่มีความประณีตยิ่งหย่อนกว่ากัน เพราะอารมณ์ที่เพ่งนั้นประณีตกว่ากันเป็นชั้นๆ ละเอียดกว่ากันเป็นชั้นๆ เปรียบเหมือนอาคาร ๔ ชั้น พื้นอาคารแต่ละชั้นเหมือนกัน แต่เครื่องประดับ เครื่องประกอบมีแตกต่างกัน มีประณีตและสวยงามกว่ากัน โดยลำดับฉะนั้น

อัพยาทจิต ๘ : อัพยาทจิต แปลว่า จิตที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ได้แก่ จิตที่เป็นกลางๆ ไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป มี ๘ ดวง คือ วิปากจิต ๔ กิริยาจิต ๔

วิปากจิต ๔ : วิปากจิต แปลว่า จิตที่เป็นผลของอรุปาจรรกุศลจิต คือผลของกุศล จิตระดับอรุปฌาน มี ๔ ดวง เท่ากันกับกุศลจิตระดับอรุปฌาน คือ

- (๑) อากาศนตฺถายตนวิปากจิตต์
วิปากจิตระดับอากาศนัญจายตนฌาน
- (๒) วิตุตตามตฺถายตนวิปากจิตต์
วิปากจิตระดับวิญญาณัญจายตนฌาน
- (๓) อากิตฺตจตุตฺถวิปากจิตต์
วิปากจิตระดับนิวาณัญจายตนฌาน

(๔) เนวสตุตตานาสตุตตายตนาวิปากจิตต์

วิปากจิตระดับเนวสัญญานาสัญญายตนา

วิปากจิตระดับอรุปรมาณ ๔ นี้ แม้จะมีชื่อตรงกันและจำนวนเท่ากันกับกุศลจิตระดับอรุปรมาณทั้งมีองค์มานแต่ละระดับตรงกันและเท่ากัน คือมีเพียงองค์ ๒ คือ อุเพกขา และเอกัคคตา เท่ากันด้วย แต่มีข้อแตกต่างกัน กล่าวคือ กุศลจิตระดับอรุปรมาณเป็นจิตทำหน้าที่ข่มกิเลส ทำให้จิตสงบประณีตยิ่ง ส่วนวิปากจิตระดับอรุปรมาณนั้นเป็นจิตทำหน้าที่นำไปสู่ปฏิสนธิในอรุปรภพ คือนำไปเกิดเป็นอรุปรพรม ๔ ชั้น

กิริยาจิต ๔ : กิริยาจิต แปลว่า จิตที่เป็นเพียงกิริยา คือ เป็นเพียงสักแต่ว่าคิดเท่านั้น ไม่จัดเป็นกุศล เพราะไม่ได้ทำหน้าที่กำจัดกิเลส มี ๔ ดวง คือ

(๑) อากาसानตุจายตนากรียจิตต์

กิริยาจิตระดับอากาसानัญจายตนา

(๒) วิตตามตุจายตนากรียจิตต์

กิริยาจิตระดับวิญญาณัญจายตนา

(๓) อากิตฺตจตุตตายตนากรียจิตต์

กิริยาจิตระดับอากิญจัญญายตนา

(๔) เนวสตุตตานาสตุตตายตนากรียจิตต์

กิริยาจิตระดับเนวสัญญานาสัญญายตนา

กิริยาจิตระดับอรุปรมาณนี้ แม้จะมีชื่อและจำนวนตรงกันกับกุศลจิตระดับอรุปรมาณ ทั้งมีองค์มานแต่ละระดับตรงกันและเท่ากันด้วย แต่มีข้อแตกต่างกัน กล่าวคือ กุศลจิตระดับอรุปรมาณนั้น เป็นจิตที่เกิดขึ้นสำหรับบุคคลผู้ใดก็ตามทั่วไป ที่ไม่เป็นพระอรหันต์ แต่กิริยาจิตระดับอรุปรมาณนี้เป็นจิตที่เกิดขึ้นสำหรับพระอรหันต์โดยเฉพาะ กล่าวโดยใจความก็คือ จิตของผู้เข้าฌานที่ไม่เป็นพระอรหันต์ เรียกว่า กุศลจิต จิตของพระอรหันต์ที่เข้าฌาน เรียกว่ากิริยาจิต

ก. โลกุตตรจิต ๘ : โลกุตตรจิต แปลว่า จิตที่ข้ามพ้นไป จิตที่พ้นจากโลก

หมายความว่า จิตที่ไม่เกาะเกี่ยวกับโลก ไม่ติดอยู่ในโลก ไม่ผูกพันกับโลก คำว่าโลกในที่นี้ ได้แก่โลกทั้ง ๓ คือ กามโลก (กามภพ) รูปโลก (รูปภพ) และอรุปรโลก (อรุปรภพ) โลกุตตรจิตมิได้ยึดสิ่งใดๆ ในโลกทั้ง ๓ นี้เป็นอารมณ์ แต่มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ จึงเรียกว่าพ้นโลก คือไม่เกาะเกี่ยวอยู่ในโลก ไม่ติดอยู่ในโลก ไม่ผูกพันอยู่กับโลก

โลกุตตรจิตนี้ กล่าวโดยสังเขปมี ๘ ดวง คือ กุศลจิต ๔ วิปากจิต ๔ หรือมัคคจิต ๔ ผลจิต ๔ ดังนี้

กุศลจิต ๔ : กุศลจิต แปลว่า จิตที่เป็นกุศล เป็นจิตทำลายกิเลส ได้แก่มัคคจิต ๔ ดวง คือ

- (๑) โสตาปัตติมกุคจิตต์
จิตที่ประกอบด้วยโสตาปัตติมัคคญาณ
- (๒) สกทาคามิมกุคจิตต์
จิตที่ประกอบด้วยสกทาคามิมัคคญาณ
- (๓) อนาคามิมกุคจิตต์
จิตที่ประกอบด้วยอนาคามิมัคคญาณ
- (๔) อรหตุตมกุคจิตต์
จิตที่ประกอบด้วยอรหตุตมัคคญาณ

โลกุตตรกุศลจิต หรือมัคคจิตทั้ง ๔ นี้ เป็นจิตที่ประกอบด้วยอริยมัคคญาณ ๔ มีโสตาปัตติมัคคญาณ เป็นต้น และอริยมัคคญาณนี้ เป็นญาณที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยพิจารณารูปนามหรือปรมาณูเป็นอารมณ์ เช่น พิจารณาลมหายใจเข้า-ออก เป็นอารมณ์ ขณะหายใจเข้า ท้องพอง ก็บริกรรมว่า พองหนอ ขณะหายใจออก ท้องยุบ ก็บริกรรมว่า ยุบหนอ ภาวนาอย่างนี้ต่อเนื่องกันไปอย่างสม่ำเสมอ ขณะเดียวกันก็เอาใจจดจ้องอยู่ที่อารมณ์ คือลมหายใจเข้าออกนั้น แล้วกำหนดให้รู้เท่าทันสภาวะว่า ลมหายใจเข้าออกนั้นเป็นรูป จิตที่กำหนดลมหายใจเข้าออกนั้นเป็นนาม สิ่งที่เกิดขึ้นร่วมกันจึงมีแต่รูปนามเท่านั้น ชีวิตของเราก็เช่นเดียวกันที่เป็นอยู่ก็เป็นแต่เพียงรูปนามเท่านั้นเอง กำหนดพิจารณารูปนามเป็นอารมณ์อย่างนี้ นานเข้า-นานเข้า จิตใจก็จะเป็นสมาธิ ญาณก็จะเกิดแก่กล้าขึ้น โดยลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงมัคคญาณ ผลญาณ และปัจเจกขญาณ ดังนี้

- (๑) นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดรู้นามรูปโดยแยกออกได้ว่าอะไรเป็นนามอะไรเป็นรูป เช่น พอง ยุบ กับจิตที่รู้ ก็แยกออกว่า พอง ยุบ เป็นรูป จิตเป็นนาม เป็นต้น
- (๒) ปัจจยปริคคหญาณ ญาณกำหนดรู้ปัจจย กำหนดเหตุของนามรูปว่าอะไรเป็นปัจจย ให้เกิดนามรูป เช่น วิญญาณเป็นปัจจยให้เกิดนามรูป เป็นต้น

๕๐

- (๓) สัมมสนญาณ ญาณพิจารณานามรูปจนเห็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 - (๔) อุท্থัพพญาณ ญาณพิจารณาเห็นความเกิดดับของนามรูป เห็นสัจตติขาด เห็นไตรลักษณ์ชัดขึ้นมาก
 - (๕) ภัทกญาณ ญาณพิจารณาเห็นความดับของนามรูป
 - (๖) ภยญาณ ญาณพิจารณาเห็นนามรูปหรือสังขาร เห็นปรากฏเป็นสิ่งที่น่ากลัว
 - (๗) อาทีนวญาณ ญาณพิจารณาเห็นโทษของนามรูป คือเห็นนามรูปดับไปทุกขณะจึงเห็นเป็นสิ่งที่มิแต่โทษ
 - (๘) นิพพิทาญาณ ญาณพิจารณาเห็นนามรูปเป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย แล้วรู้สึกเบื่อหน่ายในนามรูป
 - (๙) มุญจितุกัมมขตาญาณ ญาณพิจารณาเห็นนามรูปด้วยความหมดอาลัยใครจะหนีให้พ้นจากนามรูป
 - (๑๐) ปฎิสังขญาณ ญาณพิจารณาหาทางหลุดพ้นจากนามรูป
 - (๑๑) สังขารูปেকขาญาณ ญาณพิจารณาเห็นนามรูปด้วยความรู้สึกเฉยๆ ในสังขาร คือนามรูป
 - (๑๒) อนุโลมญาณ ญาณพิจารณาเห็นนามรูป ทบทวนตามญาณต่างๆ นับแต่อุท্থัพพญาณ เป็นต้นมา และเห็นอริยสังขารมชัดแจ้งขึ้น
 - (๑๓) โคตรภูญาณ ญาณที่ตัดขาดโคตรปุลุชน ก้าวสู่โคตรแห่งอริยมุคคต เปลี่ยนการกำหนดนามรูป ไปกำหนดพระนิพพานเป็นอารมณ์ ญาณนี้นับเป็นยอดของวิปัสสนา
 - (๑๔) มัคคญาณ ญาณในอริยมรรค เป็นญาณรู้แจ้ง รู้ชัด สามารถตัดกิเลสเป็นสมุจเฉทประหาม
 - (๑๕) ผลญาณ ญาณในอริยผล เป็นญาณที่เป็นผลของมัคคญาณ เป็นญาณที่ทำให้เกิดความสงบระงับกิเลส
 - (๑๖) ปัจจเวกขณญาณ ญาณพิจารณามรรค ผล นิพพาน ตลอดจนกิเลสที่ละได้แล้ว และยังมีได้ละ
- ตามที่กล่าวมาโดยสังเขปนี้จะเห็นได้ว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อปฏิบัติถูกทางย่อมจะมีวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแก่กล้าตามลำดับ จนทำให้บรรลุมัคคญาณ ผลญาณได้

๕๑

สำหรับมัคคญาณทั้ง ๔ นั้น มีอรรถาธิบายดังนี้

(๑) โสคาปัตติมัคคญาณ ญาณในโสคาปัตติมรรค ได้แก่ญาณที่ให้บรรลุพระนิพพานเป็นเบื้องต้น และประหามกิเลสได้เด็ดขาดเป็นเบื้องต้น เป็นญาณให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสคาปัตติมรรค

(๒) สกทาคามิมัคคญาณ ญาณในสกทาคามิมรรค ได้แก่ญาณที่ให้บรรลุพระนิพพาน และประหามกิเลสได้เด็ดขาดเป็นขั้นที่สอง เป็นญาณให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในสกทาคามิมรรค

(๓) อนาคามิมัคคญาณ ญาณในอนาคามิมรรค ได้แก่ญาณที่ให้บรรลุพระนิพพาน และประหามกิเลสได้เด็ดขาดเป็นขั้นที่สาม เป็นญาณให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอนาคามิมรรค

(๔) อรหัตตมัคคญาณ ญาณในอรหัตตมรรค ได้แก่ญาณที่ให้บรรลุพระนิพพาน และประหามกิเลสได้เด็ดขาดเป็นขั้นที่สี่ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายและประหามกิเลสได้หมดสิ้น เป็นญาณให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค

มัคคญาณทั้ง ๔ นี้ เมื่อเกิดขึ้นในใจแล้วย่อมสามารถทำลายกิเลสได้ กล่าวคือมัคคญาณนี้มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นฝ่ายโลกุตตระ เห็นอริยสังขอย่างชัดเจนที่สุด คือ เห็นนิโรธอริยสังขแจ่มชัด เมื่อเห็นนิโรธแล้ว อริยสังขอีก ๓ ข้อก็ไม่จำกัดเป็นต้องกล่าวถึง เพราะจะต้องเห็นพร้อมกันอยู่เอง เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ซึ่งทำหน้าที่ ๔ อย่างพร้อมกัน คือให้เห็นรูป (สี) กำจัดความมืด ให้เกิดแสงสว่าง และดับความเย็น ดวงอาทิตย์ทำหน้าที่ ๔ อย่างพร้อมกันฉันใด มรรคญาณก็เห็นอริยสังข ๔ พร้อมกันฉันนั้น กล่าวคือเมื่อเสวยพระนิพพานเป็นอารมณ์ก็เหมือนเห็นนิโรธนั่นเอง เมื่อเห็นนิโรธเป็นจุดสุดยอดแล้ว ก็ต้องเห็นอริยสังขอีก ๓ ข้อพร้อมกัน ดังนั้นจิตที่เกิดพร้อมกับมัคคญาณจึงเรียกว่า กุศลจิต เพราะสามารถกำจัดกิเลสได้ดังกล่าวนี

วิปากจิต ๔ : วิปากจิต แปลว่าจิต ที่เป็นผล คือเป็นผลสืบเนื่องมาจากมัคคจิต เป็นจิตที่สงบระงับและผ่อนคลาย เพราะไม่มีกิเลสรบกวนและทำให้เศร้าหมอง มี ๔ ดวง คือ

(๑) โสคาปัตติผลจิตต์

จิตเกิดพร้อมกับโสคาปัตติผลญาณ

(๒) สกทาคามิผลจิตต์

จิตเกิดพร้อมกับสกทาคามิผลญาณ

(๓) อนาคามีผลจิตต์

จิตเกิดพร้อมกับอนาคามีผลตาม

(๔) อรหัตตผลจิตต์

จิตเกิดพร้อมกับอรหัตตผลญาณ

ผลญาณ ๔ นี้ มีอรรถาธิบายดังนี้

(๑) โสดาปัตติผลญาณ ญาณในโสดาปัตติผล ได้แก่ญาณที่เป็นผลของโสดาปัตติ-
มัคคญาณ เป็นญาณที่ทำให้เกิดความสงบและบริสุทธิ์ยังเป็นเบื้องต้น โดยเป็นผลจากความไม่มี
กิเลสรบกวนทำให้เศร้าหมอง เป็นญาณทำให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

(๒) สกทาคามีผลญาณ ญาณในสกทาคามีผล ได้แก่ญาณที่เป็นผลของสกทาคามีมัคค-
ญาณ เป็นญาณที่ทำให้เกิดความสงบและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นเป็นขั้นที่สอง โดยเป็นผลเกิดจากความ
ไม่มีกิเลสรบกวนและทำให้เศร้าหมอง เป็นญาณที่ทำให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ใน
สกทาคามีผล

(๓) อนาคามีผลญาณ ญาณในอนาคามีผล ได้แก่ญาณที่เป็นผลของอนาคามีมัคคญาณ
เป็นญาณที่ทำให้เกิดความสงบและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นเป็นขั้นที่สาม โดยเป็นผลเกิดจากความไม่มีกิเลส
รบกวนทำให้เศร้าหมอง เป็นญาณที่ทำให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอนาคามีผล

(๔) อรหัตตผลญาณ ญาณในอรหัตตผล ได้แก่ญาณที่เป็นผลของอรหัตตมัคคญาณ
เป็นญาณที่ทำให้เกิดความสงบและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น เป็นขั้นที่สี่อันเป็นความสงบและบริสุทธิ์ขึ้น
สุดยอด ทำให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตผล

ดังนั้น จิตที่เกิดพร้อมกับผลญาณทั้ง ๔ นี้จึงเรียกว่าวิปากจิตหรือผลจิต เพราะเป็นจิตที่
สงบ ระงับ สว่าง และผ่อนคลายดังกล่าวนั้น เป็นจิตที่เกิดสืบต่อจากมัคคจิต กล่าวคือมัคคจิต
เกิดขึ้นและดับไปแล้ว ผลจิตก็เกิดขึ้นติดต่อกันในทันทีทันใด โดยไม่มีระหว่างกัน ช่วงต่อระหว่าง
มัคคจิตกับผลจิตนั้น จับเวลาไม่ได้ว่าเป็นเวลาที่สั้นหรือยาวเท่าไร เพราะเป็นเวลาที่เร็วจนเกินไป พระธรรม
ให้ผลเร็ว ดังนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็น อกาลโก ไม่ประกอบด้วยกาล คือ เมื่อมรรคเกิด ผลก็ต้อง
เกิดติดต่อกันโดยนับพลันทันที

ว่าโดยพิศดาร โลกุตตรจิตนั้นมี ๔๐ ดวง คือ เป็นมัคคจิต ๒๐ ผลจิต ๒๐ โดยจำแนก
ตามฉาน ๕ (สำหรับอัญญาฉาน ๔ นับเป็นปัญญาฉาน เพราะมีองค์เป็นอันเดียวกัน) กล่าวคือ
มัคคจิต ๔ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบด้วยฉาน ๕ จึงนับมัคคจิตได้ ๒๐ (๔x๕=๒๐) และผลจิต

๔ ดวงนั้น แต่ละดวงก็ประกอบด้วยฌาน ๕ จึงนับผลจิตได้ ๒๐ ($๔ \times ๕ = ๒๐$)

๕๓

ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เมื่อเกิดญาณแก่กล้าจนได้บรรลุมัคคญาณผลญาณดังกล่าวนี้
ชื่อว่าเป็นพระอริยบุคคลในพุทธศาสนา นับเป็นพระอริยบุคคลได้ ๔ คู่ นับเรียงลำดับได้
๘ จำพวก คือผู้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติมรรคกับผู้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผลคู่ ๑ ฯลฯ ผู้ดำรงอยู่ใน
อรหัตตมรรคกับผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตผลคู่ ๑ เป็น ๔ คู่ นับเรียงลำดับ คือผู้ดำรงอยู่ในโศดา-
ปัตติมรรค ๑ ผู้ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ๑ ฯลฯ ผู้ดำรงอยู่ในอรหัตตมรรค ๑ ผู้ดำรงอยู่ใน
อรหัตตผล ๑ รวมเป็นพระอริยบุคคล ๘ จำพวก และในจำนวนนี้ ๗ จำพวกข้างต้น ชื่อว่า
พระเสขะ เพราะมีกิจที่จะต้องศึกษา ต้องทำต่อไปอีกเพื่อละกิเลส จำพวกหลังสุดเป็นพระอเสขะ
เพราะไม่มีกิจต้องศึกษาต้องทำต่อไปอีก เพราะกำจัดกิเลสได้หมดสิ้น (เป็นพระนิคาสพ) แล้ว

พระอริยบุคคลผู้บรรลุมรรคผลแล้วนั้น มีชื่อเรียกเป็น ๔ อย่าง คือ พระโศดาบัน
พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

สรุป (ดูตารางที่ ๑-๒ หน้า ๕๕-๕๐)

จิตทั้งหมดตามที่กล่าวมาในบทก่อนๆ และในบทนี้ ว่าโดยภูมิ มี ๔ ประเภท คือ
กามาวจรจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑ อรูปาวจรจิต ๑ และโลกุตตรจิต ๑

ก. กามาวจรจิต ๕๔ ดวง คือ

(๑) กุศลจิต ๘

(๒) อกุศลจิต ๑๒

(๓) อัปยากตจิต ๓๔

ข. รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง คือ

(๑) กุศลจิต ๕

(๒) อัปยากตจิต ๑๐

ค. อรูปาวจรจิต ๑๒ คือ

(๑) กุศล ๔

(๒) อัปยากตจิต ๘

ง. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ คือ

(๑) มัคคจิต ๔ หรือ ๒๐

(๒) วิปากจิต ๔ หรือ ๒๐

รวมเป็นจิตทั้งสิ้น ๘๕ ดวง หรือ ๑๒๑ คือ เป็นโลกียจิต ๘๑ ดวง โลกุตตรจิต ๘

หรือ ๔๐ ดวง ก็คือ $๕๔+๑๕+๑๒+๗=๘๘$ ดวง หรือ $๕๔+๑๕+๑๒+๔๐=๑๒๑$ ดวง

๕๔

ประเภทจิตดังกล่าวนี้ แบ่งตามแนวคัมภีร์วิสุทธิมรรค แต่ในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ
ท่านแบ่งประเภทดังนี้

ก. กามาวจรจิต ๕๔ คือ ค. อรูปาวจรจิต ๑๒ คือ

(๑) อกุศลจิต ๑๒ (๑) กุศลจิต ๔

(๒) อเหตุกจิต ๑๘ (๒) วิปากจิต ๔

(๓) โสภณจิต ๒๔ (๓) กิริยาจิต ๔

ข. รูปาวจรจิต ๑๕ คือ (จิตใน ๓ ภูมินี้เป็นโลกียจิต)

(๑) มัคคจิต ๕ ง. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ คือ

(๒) วิปากจิต ๕ (๑) มัคคจิต ๔ หรือ ๒๐

(๓) กิริยาจิต ๕ (๒) วิปากจิต ๔ หรือ ๒๐

รวมเป็นจิตทั้งสิ้น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง คือ เป็นโลกียจิต ๘๑ ดวง โลกุตตรจิต ๘ หรือ
๔๐ ดวง ว่าโดยย่อ จิตทั้งหมดนั้นมี ๒ ประเภท คือ สเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓ อเหตุกจิต ๑๘

หมายเหตุ : อกุศลจิต มีเฉพาะแต่ในกามาวจรจิตอย่างเดียว และอเหตุกจิต ๑๘ ใน
กามาวจรจิตนั้น ก็ได้แก่อัพยากจิต ๑๘ ดวง คืออกุศลวิปากจิต ๗ กุศลวิปากจิต ๘ กิริยาจิต ๓,
และโสภณจิต ๒๔ ในกามาวจรจิตนั้นก็ให้แก่กุศลจิต ๘ อัพยากจิต ๑๖ คือวิปากจิต ๘ และ
กิริยาจิต ๘ นั้นเอง และคำโสภณจิตนี้โดยทั่วไปหมายถึงกามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และ
โลกุตตรจิตด้วย บางท่านจึงกล่าวรวมขอดว่า โสภณจิตมี ๕๕ ดวง หรือ ๙๑ ดวง (๒๔+๑๕+๑๒+๘
หรือ ๒๔+๑๕+๑๒+๔๐)

อนึ่ง วิญญาณ ๕ ในกุศลวิปากจิตและอกุศลวิปากจิต ฝ่ายกามาวจรนั้น เรียกชื่อร่วม
กันว่า ทวิปัญจวิญญาณ แปลว่าวิญญาณ ๕ สองหน คือวิญญาณ ๑๐ (๕x๒=๑๐) กล่าวคือ
ฝ่ายกุศล ๕ ฝ่ายอกุศล ๕

จิตทั้งหมดตามที่กล่าวนี้เป็นสิ่งที่มีจริง เป็นของจริงจริงๆ จึงเป็นปรมัตตตสัจจะ เป็น
สภาวะที่แท้จริง และของจริงนี้เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของชีวิต.

สังกะ(๑) - หน้าที่ 55

๕๕

ตารางที่ ๑

๕๗

บทที่ ๖

รูปจันทร์ (ต่อ)

เบญจจันทร์ข้อแรกคือรูปจันทร์นั้น แบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ มหาภูตรูป และอุปาทयरูป ซึ่งมีรายละเอียดดังที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ ๑ นอกจากนี้ยังมี รายละเอียดอื่นๆ อีก กล่าวคือรูปธรรมทั้ง ๒๘ นั้นจัดเป็นหมวดๆ ได้หลายหมวด เช่น เป็นเอกกะ หมวด ๑ ก็ได้ เป็นทูกะ หมวด ๒ ก็ได้ โดยตั้งเป็นบทมาติกา (แม่บท) ดังนี้

๑. เอกกมาติกา ว่าด้วยรูปหมวด ๑

รูปทั้ง ๒๘ ชนิดนั้น เมื่อว่าตามลักษณะที่มีสภาวะเป็นอย่างเดียวกัน มีความหมาย ร่วมเป็นอย่างเดียวกัน รูปทั้งหมดก็มีเพียง ๑ เท่านั้น โดยเรียกชื่อต่างๆ กันเป็น ๘ ชื่อ คือ อเหตุกรูป สัปปีจยรูป สาสวรูป สังขตรูป โลภียรูป กามาวจรรูป อนารัมมณรูป อัปพหัตถัพพรูป และอัชยากตรูป ซึ่งมีอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

อเหตุกรูป (หรืออนเหตุรูป) แปลว่ารูปเป็นอเหตุกะ คือเป็นสิ่งไม่มีเหตุ ได้แก่ เป็นสิ่งที่ไม่ประกอบด้วยเหตุทั้ง ๖ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และอโลภะ อโทสะ อโมหะ

สัปปีจยรูป แปลว่ารูปที่ประกอบด้วยปัจจัย คือมีสิ่งเป็นอุปการะเกื้อหนุนให้เกิด ได้แก่มี กรรม จิต อตุ (อากาศ) และอาหาร เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดและให้เป็นไป

สาสวรูป แปลว่ารูปที่เป็นไปกับด้วยอาสวะ คือเป็นอารมณ์ของอาสวะ ได้แก่ เป็นอารมณ์ของกามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ

สังขตรูป แปลว่ารูปที่ถูกปรุงแต่ง คือถูกปรุงแต่งโดยกรรม จิต อตุ และอาหาร

โลภียรูป แปลว่ารูปเป็นโลกียะ คือเป็นสภาวะระดับโลก เป็นสิ่งที่รู้จักแตกดับ ไม่จีรังยั่งยืน

กามาวจรรูป แปลว่ารูปที่เป็นอารมณ์ของกามาวจรจิต คือรูปทั้งหมดนั้นเป็นอารมณ์ ของกามาวจรจิตได้อย่างเดียว เป็นอารมณ์ของรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตไม่ได้

๕๘

อนารัมมณรูป แปลว่ารูปที่ไม่สามารถรู้อารมณ์ กล่าวคือรูปทั้งหมดนั้นไม่สามารถ
รับรู้อารมณ์ต่างๆ ได้ เพราะไม่ใช่ธาตุรู้

อปปหัตถ์พรูป แปลว่ารูปที่ไม่พึงละ ไม่พึงประหาม คือเป็นรูปที่จะละหรือจะ
ประหาม จะตัดขาดด้วยอริยมัคคญาณ ไม่ได้

อพยากรูป แปลว่ารูปเป็นอพยากรูป คือกล่าวไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล

๒. ทุกมาติกา ว่าด้วยรูปหมวด ๒

รูปทั้ง ๒๘ ชนิดนั้น แบ่งตามลักษณะที่มีความหมายตรงกันข้าม ได้ ๒ ประเภท
จัดเป็นคู่ๆ ได้ ๑๓ คู่ ดังนี้

คู่ที่ ๑ อัมมัตติกรูป พาทิรรูป

คู่ที่ ๒ วัตถุรูป อวัตถุรูป

คู่ที่ ๓ ทวารรูป อทวารรูป

คู่ที่ ๔ อินทริยรูป อนินทริยรูป

คู่ที่ ๕ โอปาริกรูป สุขุมรูป

คู่ที่ ๖ พุเรรูป สันติกรูป

คู่ที่ ๗ ตัปปฏิหารูป อปปปฏิหารูป

คู่ที่ ๘ อูปาทินนกรูป อนุปาทินนกรูป

คู่ที่ ๙ สนิทสสนรูป อนิทสสนรูป

คู่ที่ ๑๐ โจรคาหิกรูป อโจรคาหิกรูป

คู่ที่ ๑๑ อวินิพโกกรูป วินพโกกรูป

คู่ที่ ๑๒ นิปผันนรูป อนิปผันนรูป

คู่ที่ ๑๓ ปสาทรูป นปสาทรูป

ทุกมาติกานี้มีอรรถาธิบายโดยสังเขป ดังนี้

คู่ที่ ๑ อัมมัตติกรูป แปลว่ารูปภายใน คือรูปที่เป็นอายตนะภายใน อันได้แก่ปสาทรูป ๕

ชีวหา กายะ พาทิรรูป แปลว่ารูปภายนอก คือรูปที่เป็น

อายตนะภายในนั้น อันได้แก่รูปที่เหลือทั้ง ๒๓ ชนิดนั่นเอง

๕๘

คู่ที่ ๒ วัตถุรูป แปลว่ารูปที่เป็นที่ตั้ง เป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก ได้แก่ปสาทรูป ๕ และหทยวัตถุ ๑ รูปทั้ง ๖ นี้จัดเป็นวัตถุรูป กล่าวคือ ปสาทรูป ๕ เป็นวัตถุ (คือที่ตั้งที่อาศัย) ของทวิปัญญาวิญญาน (วิญญาน ๕ สองหน = วิญญาน ๑๐) และเจตสิก ๗ (คือสัพพจิตต-สาธารณเจตสิก ๗) หทยวัตถุ เป็นวัตถุของจิต ๗๕ ดวง (เว้นทวิปัญญาวิญญาน ๑๐ และอรุปาวจร-วิปากจิต ๔) และเจตสิกทั้ง ๕๒ ส่วนรูปที่เหลือทั้ง ๒๒ รูปนั้น เป็นอวัตถุรูป แปลว่ารูปที่ไม่เป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิตและเจตสิก

คู่ที่ ๓ ทวารรูป แปลว่ารูปที่เป็นทวาร คือเป็นประตูรับอารมณ์ของจิต ได้แก่รูป ๗ ชนิด คือปสาทรูป ๕ และวิญญัติรูป ๒ กล่าวคือ ปสาทรูป ๕ เป็นอุปัตติทวารของจิต คือเป็นประตูเกิดของทวิปัญญาวิญญาน ส่วนวิญญัติรูป ๒ นั้นเป็นกรรมทวาร คือประตูให้สำเร็จเป็น กายกรรมและวจีกรรม หมายความว่า การกระทำทางกาย พฤติกรรมทางกาย ทั้งที่เป็นฝ่ายสุจริต และทุจริต จัดเป็นกายกรรม การพูด การเปล่งวาจาทุกอย่าง ทั้งที่เป็นฝ่ายสุจริตและสุจริต จัดเป็นวจีกรรม กรรมทั้งสองนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยวิญญัติรูป ดังนั้นวิญญัติรูปจึงเป็นกรรมทวาร รูปที่เหลือ ๒๑ ชนิดนั้นเป็นอทวารรูป คือรูปที่ไม่เป็นทวาร ไม่เป็นประตูรับอารมณ์ของจิต ไม่เป็นอุปัตติทวารและกรรมทวาร

คู่ที่ ๔ อินทริยรูป แปลว่ารูปที่เป็นใหญ่เฉพาะกิจของตน คือเป็นรูปที่ทำหน้าที่ของตน โดยเฉพาะ ไม่ก้าวทำหน้าที่ของรูปอื่น ได้แก่รูป ๘ ชนิด คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ และชีวิตรูป ๑ ซึ่งรูปทั้ง ๘ นี้เป็นใหญ่เฉพาะกิจของตน กล่าวคือ จักขุปสาทรูป เป็นใหญ่ในการรับรูปรามณ์ เป็นสื่อให้เห็นรูป (สี) อย่างเดียว ทำหน้าที่เป็นสื่อให้ได้ยินเสียงไม่ได้ โสต-ปสาทรูป ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูป ก็ทำหน้าที่เป็นสื่อให้ได้ยินเสียง ให้ได้กลิ่น ให้ได้รส และให้รู้สึกสัมผัส อันเป็นหน้าที่ของตน โดยเฉพาะตามลำดับ, ภาวรูป ๒ ก็เป็นใหญ่เฉพาะในกิจของตน คือ อิตถิภาวรูป ก็เป็นใหญ่ในการแสดงความเป็นหญิง ปุริสภาวรูป ก็เป็นใหญ่ในการแสดงความเป็นชาย ชีวิตรูปก็เป็นใหญ่เฉพาะในกิจของตน คือเป็นใหญ่ในการรักษารูปธรรมอื่นๆ ที่เกิดร่วมกับตัวเองให้ดำรงอยู่ ให้เป็นอยู่ได้ชั่ววิดิขณะ ดังนั้นรูปทั้ง ๘ จึงเรียกว่าอินทริยรูป ส่วนรูปที่เหลือ ๒๐ ไม่เป็นใหญ่เฉพาะกิจของตน จึงเรียกว่าอนินทริยรูป

คู่ที่ ๕ โอปาริกรูป แปลว่ารูปหยาบ คือรูปที่สามารถทราบได้ชัดเจนทางปัญญาสามารถสัมผัสได้ด้วยประสาททั้ง ๕ ได้แก่รูป ๑๒ ชนิด คือ วิสยรูป (โภจรูป) ๗ และปสาทรูป ๕ รูปเหล่านี้สามารถรู้ได้ชัดเจน เช่น วิสยรูป ๗ คือ วัณณะ (รูป=สี) สัททหะ คันธะ รสชะ (และโผฏฐัพพรูป คือ) ปฐวี เตโช วาโย เหล่านี้สามารถสัมผัสรู้ได้ด้วยประสาททั้ง ๕ คือจักษุสัมผัสเป็นต้น สำหรับปสาทรูป ๕ ก็เป็นรูปรับวิสยรูปนั้นโดยเป็นทางผ่านวิสยรูปนั้น เหตุนี้ จึงจักเป็น โอปาริกรูปด้วย ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๖ ชนิด มี อาโปรูป ๑ ภาวรูป ๒ เป็นต้น จัดเป็นสุขุมรูป คือเป็นรูปละเอียดไม่สามารถสัมผัสให้รู้ได้ทางประสาททั้ง ๕ จะรู้ได้แต่ทางมโนทวารเท่านั้น

คู่ที่ ๖ ทูรรูป แปลว่ารูปไกล คือรูปนี้ไม่สามารถสัมผัสให้รู้ได้ด้วยประสาททั้ง ๕ แม้จะอยู่ใกล้ก็ถือว่าเป็นรูปไกล เพราะเห็น ไม่ได้ยินเสียง ไม่ได้ รูปนี้ก็ได้แก่สุขุมรูป ๑๖ นั้นเอง ส่วนรูปที่เหลือ ๑๒ รูป คือ โอปาริกรูป ๑๒ นั้นเองเรียกว่าสันติเกรูป ซึ่งแปลว่ารูปใกล้ กล่าวคือ รูปนี้สามารถรู้ได้ง่าย แม้จะอยู่ไกลก็ถือว่าเป็นรูปใกล้ เพราะสามารถสัมผัสให้รู้ทางประสาททั้ง ๕ ดังกล่าวแล้ว

คู่ที่ ๗ สัมปฏิกิริยารูป แปลว่ารูปที่กระทบกันได้ สัมผัสกันได้ ได้แก่รูป ๑๒ ชนิด คือ วิสยรูป ๗ และปสาทรูป ๕ นั้นเอง รูปเหล่านี้สามารถกระทบกันได้ สามารถทำให้เกิดทวิปัญญาวิญญาณได้ เช่น วัณณะ (รูป=สี) กระทบกับตาได้ และทำให้เกิดจักษุวิญญาณได้เป็นต้น ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๖ คือสุขุมรูปนั้นเอง เรียกว่าอัปปฏิหารูป แปลว่ารูปที่กระทบกันไม่ได้

คู่ที่ ๘ อุกาตินนกรูป แปลว่ารูปที่กรรมยึดครอง คือรูปที่เป็นผลเกิดจากกรรม ได้แก่กรรมชรูป คือรูปเกิดแต่กรรมนั้นเอง รูปนี้มี ๑๘ ชนิด คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ อวินิพ โภจรูป ๘ เหล่านี้เรียกว่าอุกาตินนกรูป ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๐ ชนิด คือ สัททหรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๑ ลักขณรูป ๔ เรียกว่าอนุภา-
ตินนกรูป แปลว่ารูปที่ไม่ถูกกรรมยึดครอง คือรูปที่ไม่เป็นผลเกิดจากกรรม

คู่ที่ ๙ สนิทสนนรูป แปลว่ารูปที่สามารถเห็นได้ด้วยจักษุประสาท ได้แก่รูปารมณหรือ วัณณะ (รูป=สี) เพียงรูปเดียวเท่านั้น รูปที่เหลืออีก ๒๗ ชนิดเป็นอนิทสนนรูป แปลว่ารูปที่ไม่สามารถเห็นได้ด้วยจักษุประสาท

คู่ที่ ๑๐ โจรคาคาหิกรูป แปลว่ารูปที่สามารถรับอารมณ์ได้ ได้แก่ปสาทรูป ๕ ซึ่งสามารถรับรูปารมณ์ สัททวารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ได้ รูปที่เหลืออีก ๒๓ ชนิด เรียกว่าโจจรคาคาหิกรูป แปลว่ารูปที่ไม่สามารถรับอารมณ์ทั้ง ๕ ได้

โจจรคาคาหิกรูปนั้น แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

(๑) อัมปัตตวิสยาคาหิกรูป หรืออัมปัตตโจจรคาคาหิกรูป แปลว่ารูปที่สามารถรับอารมณ์ที่ยังไม่มาถึงตน ได้แก่จักษุปสาทรูปและโสตปสาทรูป ซึ่งรูปทั้งสองนี้สามารถรับอารมณ์ที่ยังไม่มาถึงตน กล่าวคือ เมื่อสิ่งที่เป็นต้นตอของอารมณ์ (นิสสัย) ยังไม่มาประชิดกับตนเท่านั้น จึงจะสามารถรับอารมณ์นั้นได้ ถ้าต้นตอของอารมณ์มาประชิดกับตนแล้ว ก็ไม่สามารถรับอารมณ์นั้นได้ เช่น เอานิ้วมือมาประชิดกับตา เราก็ไม่สามารถมองเห็นนิ้วมือนั้นได้ ตามตัวอย่างนี้พึงเข้าใจว่า นิ้วมือเป็นต้นตอของรูปารมณ์ (สี) ส่วนรูปารมณ์นั้นเป็นเพียงคลื่นของนิ้วมือนั้น (เพราะเป็นอุปาหยาทรูป) แม้กรณีที่เรามองเห็นภูเขาที่อยู่ไกลตัวเรา ก็เพราะตัวภูเขาอันเป็นต้นตอของรูปารมณ์นั้นยังไม่มาประชิดกับตาเรา แต่สีของภูเขา (รูปารมณ์) นั้นเป็นคลื่นมากระทบจักษุประสาท เราจึงสามารถมองเห็นภูเขาได้ กรณีได้ยินเสียงก็เช่นเดียวกัน เมื่อสิ่งที่เป็นต้นตอของเสียง (นิสสัย) ยังไม่มาประชิดกับตนเท่านั้น โสตประสาทจึงจะสามารถรับสัททวารมณ์ได้ เช่นเราได้ยินเสียงเคาะไม้ ก็เพราะตัวไม้ซึ่งเป็นต้นตอของเสียงนั้นยังไม่มาประชิดกับโสตประสาท แต่เสียงเป็นคลื่นมากระทบโสตประสาท เราจึงสามารถได้ยินเสียงได้ ดังนั้น จักษุปสาทรูปและโสตปสาทรูป จึงเป็นอัมปัตตวิสยาคาหิกรูป

(๒) สัมปัตตวิสยาคาหิกรูป หรือสัมปัตตโจจรคาคาหิกรูป แปลว่ารูปที่รับอารมณ์ที่มาถึงตน ได้แก่ ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูป ซึ่งรูปทั้งสามนี้สามารถรับอารมณ์ที่มาถึงตนได้ กล่าวคือ เมื่ออารมณ์ คือ คันธ รส และโผฏฐัพพะมาประชิดกับฆาน-ประสาทแล้ว ฆานปสาทรูปจึงสามารถรับอารมณ์ คือกลิ่นได้ ชิวหาปสาทรูปก็ต้องมีรสมาประชิดมาแตะลิ้นจึงจะรับอารมณ์ คือรสได้ กายปสาทรูปก็ต้องมีโผฏฐัพพารมณ์ (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง) มาประชิดกับตน จึงจะรับอารมณ์คือสัมผัสได้ ดังนั้น ฆานปสาทรูป ชิวหาปสาทรูป และกายปสาทรูป จึงจัดเป็นสัมปัตตวิสยาคาหิกรูป

คู่ที่ ๑๑ อวินิพ โภครูป แปลว่ารูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ เป็นรูปที่ต้องรวมกลุ่มกันอยู่ตลอดไป ได้แก่รูป ๘ ชนิด คือ (ธาตุ ๔) ปฐวี อาโป เตโช วาโย (วิสยรูป ๓) วัณณะ

๖๒

คันธะ รัสสะ และ (อาหารรูป ๑) โอชา ทั้ง ๘ รูปนี้เป็นรูปที่รวมกลุ่มกันอยู่ตลอดไป จะแยกออกจากกันไม่ได้ ที่ใดมีปฐวี ที่นั่นก็มีอาโป เตโช वाโย ตลอดจนโอชา ที่ใดมีโอชา ที่นั่นก็มีปฐวี ตลอดจนรัสสะ ดังนั้นรูป ๘ ชนิดนี้จึงจัดเป็นอวินิพโกกรูป ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๐ รูปนั้นเป็นวินิพโกกรูป แปลว่ารูปที่สามารถแยกออกจากกันได้

คู่ที่ ๑๒ นิปผันนรูป แปลว่ารูปที่สำเร็จขึ้นมาได้ด้วยสภาวะของตนเอง เป็นรูปที่สามารถกำหนดได้ตามสภาวะของตนเอง ได้แก่รูป ๑๘ ชนิด คือ ธาตุ ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหาร รูป ๑ รูปเหล่านี้เป็นรูปที่สำเร็จในตัว เป็นรูปที่สามารถกำหนดได้ตามสภาวะของตนเอง ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๐ ชนิด คือ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญัตติรูป ๒ วิการรูป ๓ และลักษณะรูป ๔ รูปเหล่านี้เป็นรูปที่ต้องอาศัยนิปผันนรูปจึงจะมีรูปเป็นของตนขึ้นมาได้ เช่น วิญญัตติรูปจะมีได้ก็เพราะมีนิปผันนรูป คือมีธาตุ ๔ เป็นต้น ผสมกันสำเร็จเป็นรูปเป็นร่างแล้ว จึงมีการเคลื่อนไหวได้ รูปที่ ๑๐ นี้จึงเรียกว่านิปผันนรูป แปลว่ารูปที่ไม่สำเร็จขึ้นมาได้ตามสภาวะของตน

อนึ่ง นิปผันนรูปนั้นมีชื่อเรียกได้อีก ๔ อย่าง คือ เรียกว่า สภาวรูป (แปลว่ารูปที่กำหนดได้ตามสภาวะของตน) บ้าง ว่า สลักขณรูป (แปลว่ารูปที่มีลักษณะเป็นของตนเอง) บ้าง ว่า รูปรูป (แปลว่ารูปที่จะต้องแตกดับ จะต้องเสื่อมสลาย) บ้าง ว่าสัมมสนกรูป (แปลว่ารูปที่ควรพิจารณาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา) บ้าง

คู่ที่ ๑๓ ปสาทรูป แปลว่ารูปที่ส่องใส รูปที่สามารถรับอารมณ์ได้ ได้แก่ปสาทรูป ๕ นั้นเอง ส่วนรูปที่เหลือ ๒๓ ชนิดนั้นเรียกว่า นปสาทรูป แปลว่ารูปที่ไม่ส่องใส ไม่สามารถรับอารมณ์ได้

ข้อสังเกต ในรูป ๑๓ คู่นี้ บางรูป มีชื่อเรียกได้หลายอย่าง คือ

(๑) รูป ๑๒ โอพาริกรูป คือรูปหยาบ

๑. เรียกว่า โอพาริกรูป คือรูปหยาบ

๒. เรียกว่า สันติเกรูป คือรูปใกล้

๓. เรียกว่า สัปปฏิฆรูป คือรูปที่กระทบกันได้

๖๔

บทที่ ๗

กรรม

พระพุทธองค์ทรงสอนว่า "กรรมย่อมแบ่งแยกสรรพสัตว์ให้เป็นต่างๆ กัน คือให้ดีบ้าง เลวบ้าง" ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คือทำดีต้องได้ดี ทำชั่วต้องได้ชั่ว เปรียบเหมือนหว่านพืชเช่นใดก็ได้ผลเช่นนั้น นี่เป็นกฎแห่งกรรม

พระพุทธศาสนาได้สอนให้เชื่อตามกฎแห่งกรรมนี้ คือสอนให้มีกัมมัตถา วิปากัตถา และกัมมัตสกตัตถา มิให้เชื่อสิ่งภายนอกใดๆ ทั้งสิ้น

กัมมัตถา เชื่อกรรม คือเชื่อว่าผลที่ปรากฏให้เห็น ที่เกิดขึ้นแก่ตนและสังคม จะเป็นผลดีหรือผลร้ายก็ตาม ย่อมสืบเนื่องมาจากกรรม มีกรรมเป็นต้นเหตุทั้งสิ้น มิได้เกิดขึ้นจากอำนาจภายนอกใดๆ จะต้องมีสิ่งใดบันดาลให้เป็นไปก็หาไม่ ล้วนเป็นผลที่เกิดจากกรรม มีกรรมเป็นต้นเหตุทั้งสิ้น เชื่ออย่างนี้ชื่อว่ามีกัมมัตถา

วิปากัตถา เชื่อวิบากหรือเชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าเมื่อทำเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง จะเป็นกายกรรม วาจกรรม มโนกรรมก็ตาม จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม กรรมนั้นย่อมจะให้ผลอย่างแน่นอน กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว เชื่ออย่างนี้ชื่อว่ามีวิปากัตถา

กัมมัตสกตัตถา เชื่อว่าสรรพสัตว์มีกรรมเป็นของแห่งตน ตนจะต้องมีทายาทของกรรมคือจะต้องเป็นผู้รับผลกรรมที่ตนทำไว้ จะต้องมีกรรมเป็นกำเนิด คือจะไปเกิดเป็นอะไรก็เพราะกรรม จะต้องมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือมีกรรมเป็นพืชพันธุ์ต่อไป เชื่ออย่างนี้ชื่อว่ามีกัมมัตสกตัตถา

เมื่อว่าตามกฎแห่งสังสารวัฏ พระพุทธศาสนาก็สอนให้เชื่อว่า ชีวิตทุกชีวิตมีการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มีการเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารเป็นเวลานานแสนนาน จนไม่ทราบเบื้องต้นและเบื้องปลายได้ สิ่งที่ทำให้ชีวิตหมุนเวียนอยู่อย่างนี้ก็คือ กิเลส กรรม และวิบาก

กิเลส คือเจตสิกกรรมที่ทำให้เศร้าหมอง เช่น อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน เมื่อมีกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม คือสังขาร อันได้แก่ กุศลกรรมและอกุศลกรรม กรรมที่อำนาจให้เกิดวิบาก คือก่อให้เกิดผล เช่นก่อให้เกิดปฏิสนธิวิญญูณ เป็นนามรูป แล้วมีสพายนะ ผัสสะ เวทนา เมื่อเกิดวิบากดังนี้แล้วก็ก็เป็นเหตุให้มีกิเลส เมื่อกิเลสก็เป็นเหตุให้ทำ กรรม วนกันอยู่อย่างนี้ตลอดไป

ในช่วงเดินทางแห่งชีวิตช่วงหนึ่งๆ ซึ่งมีการเกิด (ชาติ) เป็นเบื้องต้น มีการตาย (มรณะ-จุด) เป็นที่สุคนั้น ชีวิตจะดีหรือเลวอย่างไรขึ้นอยู่กับกรรมที่ทำไว้ เพราะชีวิตทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมลิขิต ดังนั้น กรรมจึงเป็นสภาวะธรรมที่สำคัญ และควรศึกษา ดังต่อไปนี้

ความหมายและชนิดของกรรม

ก. ความหมาย

กรรม แปลว่า การกระทำ การแสดงออกทางกาย ทางวาจา หรือคิดไว้ในใจ ได้แก่ เจตนา คือความตั้งใจ ความจงใจ (สัพพจิตตสาธารณเจตสิก) ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสอนไว้ว่า "เจตนาหิ ภิกขเว กम्मัม วทามิ เจตยิตฺวา กम्मัม กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา" ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตกล่าวว่เจตนาเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลตั้งใจแล้ว (มีเจตนาแล้ว) จึงทำกรรม ทางกาย ทางวาจา และทางใจ" ดังนั้น ว่าโดยความหมาย กรรมจึงหมายถึง เจตนาคือความตั้งใจกระทำ ถ้าทำทางกายก็เรียกว่ากายกรรม ทำทางวาจา คือพูดก็เรียกว่าวจีกรรม ทำทางใจ คือคิดไว้ในใจ ก็เรียกว่ามโนกรรม ซึ่งกรรมนี้ย่อมเป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล

เจตนาที่เป็นกรรมนั้นมี ๒ อย่าง คือเป็นกรรมในวิญญูะ ๑ เป็นกรรมตัดวิญญูะ ๑ ที่เป็นกรรมในวิญญูะ คือที่เป็นตัวก่อให้เกิดวิบาก ก่อให้เกิดผล เป็นการเวียนวนอยู่ในสังสารวัฏ ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง ในโลกียกุศลจิต ๑๗ ดวง รวมเป็นเจตนา ๒๙ ดวง ซึ่งเจตนาในจิต ๒๙ ดวงนี้จัดเป็นตัวกรรมในวิญญูะ ส่วนเจตนาในมัคคจิต ๔ ดวง เป็นกรรมตัดวิญญูะ เพราะมัคคจิตเกิดขึ้นแล้ว วิญญูะย่อมถูกตัดทอนไป

ส่วนเจตนาในจิตดวงอื่นๆ อีกทั้ง ๕๖ ดวง มิได้จัดเป็นกรรม กล่าวคือ เจตนาในวิปากจิต ๓๖ ดวง อันได้แก่กามาวจรกุศลวิปากจิต ๑๖ อกุศลวิปากจิต ๗ รูปาวจร-

วิปากจิต ๕ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ โลกุตตรวิปากจิต ๔ เจตนาในจิตเหล่านี้จัดเป็นกรรมไม่ได้ เพราะเป็นผลของกรรม มิใช่ตัวกรรม และเจตนาในกิริยาจิต ๒๐ ดวง อันได้แก่เจตนาในกามาวจรกิริยาจิต ๑๑ เจตนาในรูปาวจรกิริยาจิต ๕ เจตนาในอรูปาวจรกิริยาจิต ๔ เจตนาในกิริยาจิตเหล่านี้ก็จัดเป็นกรรมไม่ได้ เพราะเจตนาในกิริยาจิตนั้นเป็นเพียงกิริยา คือเป็นเพียงกระทำไปตามหน้าที่ไม่ก่อให้เกิดผล ที่เป็นบุญหรือบาป

ข. ชนิดของกรรม

กรรมนั้นแบ่งเป็น ๓ หมวด หมวดละ ๔ จึงเป็นกรรม ๑๒ ชนิด คือ

หมวดที่ ๑ ว่าโดยกิจ มี ๔ ชนิด คือ

- (๑) ชนกกรรม กรรมทำให้เกิด
- (๒) อุปถัมภกรรม กรรมอุดหนุนหรือส่งเสริม
- (๓) อุปปีฬกรรม กรรมเบียดเบียน
- (๔) อุปฆาตกรรม-อุปปัจเจกกรรม กรรมตัดรอน

กรรม ๔ อย่างนี้มีอรรถาธิบายดังนี้

ชนกกรรม กรรมทำให้เกิด หมายความว่าทำให้เกิดนามรูป คือทำให้ปฏิสนธิ โดยทำให้เกิดวิปากนามขันธ์ และกรรมชรูป (รูปเกิดแต่กรรม) ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล กล่าวคือ ในปฏิสนธิกาล ก็ทำให้ไปปฏิสนธิเป็นเทวดา มนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น ตามควรแก่กรรมที่ได้ทำไว้ในปวัตติกาล ก็ทำให้เกิดอวัยวะน้อยใหญ่ มีมือ เท้า และ ตา หู จมูก เป็นต้น ตลอดจนจนการได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง เป็นอาทิ ชนกกรรมนี้ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในโลกียกุศลจิต ๑๗ ดวง

อุปถัมภกรรม การอุดหนุนหรือส่งเสริม หมายความว่ากรรมนี้ทำหน้าที่อุดหนุนหรือส่งเสริมกรรมอื่น ซึ่งการอุดหนุนหรือส่งเสริมนั้นเป็นได้ทั้งในทางดีและทางชั่ว ในทางดีก็อุดหนุนส่งเสริมกุศลกรรมให้ส่งผลดียิ่งขึ้น ในทางชั่วก็อุดหนุนส่งเสริมอกุศลกรรมให้ส่งผลร้ายยิ่งขึ้น กล่าวคือ

- (๑) อุดหนุน ส่งเสริมชนกกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสนำให้ผล
- (๒) อุดหนุน ส่งเสริมชนกกรรมที่กำลังให้ผลอยู่นั้น ให้มีกำลังกล้ายิ่งขึ้น

๖๓

(๓) อุดหนุนรูปนามที่เป็นวิบากของชนกรรมให้เจริญและตั้งมั่นอยู่ได้นาน
อุปถัมภ์กรรมนี้ก็ให้แก่ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในมหากุศลจิต
๘ ดวง (กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง) เจตนาในจิต ๒๐ ดวงนี้ เมื่อทำหน้าที่อุดหนุนกรรมอื่น
จึงเป็นอุปถัมภ์กรรม

ส่วนเจตนาในมหัคคตกุศลจิต ๕ ดวง (รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔) นั้น
มีหน้าที่เป็นชนกรรมอย่างเดียว ไม่มีหน้าที่อุดหนุนกรรมอื่นๆ แต่อย่างไร เมื่อฉานชั้นสูงส่ง
ผลให้ปฏิสนธิแล้ว ฉานต่ำๆ ก็หมดโอกาสที่จะให้ผล จึงเป็นอโหสิกรรมไป ฉานสูงจึงไม่มีฐานะ
ที่จะเป็นอุปถัมภ์กรรมได้

อุปปีฬกรรม กรรมเบียดเบียน หมายความว่ากรรมนี้ทำหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่นๆ
และรูปนามที่เกิดแต่กรรมอื่นๆ โดยทำหน้าที่เบียดเบียนดังนี้

- (๑) เบียดเบียน ขัดขวางชนกรรมไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผล
- (๒) เบียดเบียนชนกรรมที่มีโอกาสส่งผลแล้ว ให้มีกำลังน้อยลง
- (๓) เบียดเบียนนามรูปที่เกิดแต่กรรมให้เสื่อม ไม่ให้ตั้งอยู่ได้นาน

อุปปีฬกรรมนี้ ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวง
รวมเป็นเจตนา ๒๐ ดวง เหมือนในอุปถัมภ์กรรม

ส่วนเจตนาในมหัคคตกุศลจิต ๕ ดวง (รูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔) นั้น
ไม่มีหน้าที่เบียดเบียนกรรมอื่นๆ แต่อย่างไร จึงไม่เป็นอุปปีฬกรรม

อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน หมายความว่ากรรมนี้มีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่นและวิบาก
ของกรรมอื่นให้สิ้นสุด เป็นการตัดอย่างเด็ดขาด โดยทำหน้าที่ตัดรอนดังนี้

(๑) กุศลกรรมตัดรอนกุศลกรรมและรูปนามที่เป็นกุศลวิบาก เช่น ผู้เจริญสมถกรรม-
ฐานได้บรรลุฌานถึงขั้นปัญญาจนแล้ว เมื่อตายไปเกิดเป็นพรหมด้วยปัญญาจนกุศลให้ผล
ก็เป็นอันตัดรอนปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ไม่ให้มีโอกาสส่งผลได้ต่อไป

(๒) กุศลกรรมตัดรอนอกุศลกรรมและนามรูปที่เป็นอกุศลวิบาก เช่นผู้ที่ทำบาปไว้มาก
แต่ได้มีโอกาสเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนญาณแก่กล้า ได้บรรลุอริยมัคคญาณ อริยผลญาณ ด้วย
อำนาจเพียงโสคาปตติมคคจิต ก็สามารถตัดรอนอกุศลชนกรรมไม่ให้อกุศลกรรมหรือบาปกรรม
ที่ทำไว้แล้วนั้นได้มีโอกาสให้ผลได้เป็นเด็ดขาด

(๓) อกุศลกรรมตรอนอกุศลกรรมและรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานด้วยอกุศลชนกกรรม และต่อมาได้ถูกฆ่าตายอย่างทารุณ ด้วยผลแห่งอกุศลกรรมในอดีตหรือในปัจจุบัน อย่างนี้จัดเป็นอกุศลกรรมตรอนอกุศลกรรม

(๔) อกุศลกรรมตรอนอกุศลกรรมและรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุมรรณ ได้บรรลุลอกียอภิญญาแล้ว ต่อมา (ฆานเสียม) ได้กระทำอนันตริยกรรมเมื่อสิ้นชีวิตแล้วย่อมจะไปเกิดในอบายภูมิ เพราะอนันตริยกรรมให้ผล นับว่าอนันตริยกรรมตรอนมหัตถกกุศลกรรมไม่ให้มีโอกาสดำเนินให้ผล

อุปฆาตกรรมนี้ ได้แก่เจตนา ๓๓ ดวง คือ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง เจตนาในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง เจตนาในมหัตถกกุศลจิต ๕ ดวง และเจตนาในมัคคจิต ๔ ดวง หมวดที่ ๒ ว่าโดยลำดับการให้ผล ๔ อย่าง คือ

- (๑) ครุกรรม กรรมหนัก
 - (๒) อาสันนกรรม กรรมที่กระทำเมื่อใกล้ตาย
 - (๓) อาจิณณกรรม กรรมที่กระทำเสมอจนเคยชิน
 - (๔) กุฎตตากรรม กรรมสักว่าทำ กรรมเล็กน้อย
- กรรม ๔ อย่างนี้มีอรรถาธิบายดังนี้

ครุกรรม กรรมหนัก หมายความว่ากรรมที่มีกำลังกล้า ให้ผลแรงกล้า ถ้าเป็นกุศลกรรมก็ส่งผลดีอย่างแรงกล้า ถ้าเป็นอกุศลกรรมก็ส่งผลชั่วอย่างร้ายแรง ให้โทษอย่างหนัก เมื่อว่าโดยการให้ผล ครุกรรมนี้ก็ให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ คือให้ผลเป็นลำดับแรก และถ้าเป็นโลกียกรรมก็ให้ผลในชาติที่ ๒ (หลังจากที่ได้ทำกรรมนี้ไว้แล้ว) อย่างแน่นอน

ครุกรรมในฝ่ายอกุศล ได้แก่อนันตริยกรรม ๕ (ซึ่งทำด้วยโทสมูลจิต) คือ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธองค์จนถึงพระโลหิตห้อ และทำสังฆเภท และในอนันตริกรรมนี้ สังฆเภทเป็นกรรมหนักที่สุดกว่าอนันตริกรรม ๔ ข้อข้างต้น ครุกรรมฝ่ายอกุศลอีกอย่างหนึ่งคือ กรรมที่ทำด้วยนิยตมิจฉาทิฎฐิ (หรือทิฎฐิสัมปยุตตจิต) คือความเห็นผิดอย่างดั่ง ๓ อย่าง นัตถิกทิฎฐิ เห็นว่าผลบุญ ผลบาปไม่มี คุณของบิดามารดาไม่มีเป็น

ต้น ๑ เหตุกตัญญู เห็นว่าไม่มีเหตุปัจจัยจะทำให้บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ ๑ อภิริยทัญญู เห็นว่าการกระทำใดๆ ไม่เป็นอันทำ เช่นทำบุญก็ไม่เป็นอันทำ ทำบาปก็ไม่เป็นอันทำ

ครุกรรมในฝ่ายกุศล ได้แก่มหัคคตกุศลกรรม คือเจตนาในรูปาวจรจิต ๕ เจตนาในรูปาวจรจิต ๔ กล่าวคือฉานกุศลกรรมทั้งฝ่ายรูปาวจรและรูปาวจรนั้นมีกำลังแรงมาก ผู้ได้ฉานนี้ถ้าฉานไม่เสื่อม เมื่อสิ้นชีวิตแล้วอำนาจฉานจะส่งให้ไปเกิดในพรหมโลกในชาติที่ ๒ อย่างแน่นอน ส่วนโลกุตตรกุศลกรรม คือเจตนาในมคคจิต ๔ นั้น ก็เป็นครุกรรม แต่ไม่เป็นกรรมทำให้เกิด เพราะทำหน้าที่ทำลายการเกิด เป็นกรรมที่มีกำลังแรงกล้า สามารถส่งผลทำลายกิเลสได้เด็ดขาดในชาตินี้

อาสังนกรรม กรรมที่กระทำเมื่อใกล้ตาย หมายความว่ากรรมที่ได้กระทำในเวลาจนจะสิ้นชีวิต จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ได้ หรือแม้ระลึกได้ซึ่งกรรมดีหรือกรรมชั่วที่ตนได้กระทำไว้ก็นับเป็นอาสังนกรรมทั้งสิ้น กรรมนี้จะให้ผลเป็นที่สองรองจากครุกรรม กล่าวคือถ้าไม่มีครุกรรมแล้ว กรรมนี้ก็จะให้ผลก่อนอาจิณณกรรมและกฏัตตากรรม

อาสังนกรรมนี้ ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง (เว้นนิยตมิจฉาทัญญูและอนันตริยกรรม ๕) และเจตนาในมหากุศลจิต ๘ ส่วนเจตนาในมหัคคตกุศลจิต ๕ ดวง ไม่จัดเป็นอาสังนกรรม เพราะเป็นครุกรรม

อาจิณณกรรม กรรมที่กระทำเสมอจนเคยชิน หมายความว่ากรรมที่ทำบ่อยๆ ทำเป็นประจำ ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล กรรมนี้ย่อมให้ผลรองจากอาสังนกรรม กล่าวคือถ้าไม่มีครุกรรมและอาสังนกรรมแล้ว อาจิณณกรรมย่อมจะให้ผลก่อนกฏัตตากรรม

อาจิณณกรรมนี้ ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง (เว้นนิยตมิจฉาทัญญูและอนันตริยกรรม ๕) และเจตนาในมหากุศลจิต ๘ เท่านั้น

กฏัตตากรรม กรรมสักว่าทำหรือกรรมเล็กน้อย หมายความว่ากรรมที่กระทำด้วยความไม่รู้ ไม่ครบองค์แห่งกรรมผล หรือไม่ครบองค์แห่งเจตนาไม่ถึงภาวะจะเป็นครุกรรม อาสังนกรรมหรืออาจิณณกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งได้ หรือกรรมได้กระทำมาแล้วในชาติก่อนๆ ซึ่งคิดตามมาจะให้ผลอยู่ กรรมนี้ทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ย่อมมีกำลังอ่อนกว่ากรรมทุกชนิด เมื่อไม่มีกรรมอื่นๆ จะให้ผล กรรมนี้จึงจะให้ผลเป็นอันดับสุดท้าย

กฐิตตกรรมนี้ได้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในมหากุศล ๘ ดวง
นั่นเอง

หมวดที่ ๓ ว่าโดยเวลาให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติปัจจุบัน

(๒) อุปัชฌายเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติที่สอง

(๓) อปราชยเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อๆ ไป

(๔) อโหสิกรรม กรรมที่เลิกแล้วกันไปแล้ว

กรรม ๔ อย่างนี้ มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบัน หมายความว่ากุศลกรรมหรือ
อกุศลกรรมที่ทำในภพนี้ ชาตินี้ ที่มีกำลังกล้า สามารถส่งผลในชาติปัจจุบัน ไม่ข้ามภพ ข้าม
ชาตินี้ไป กรรมบางอย่างก็ให้ผลภายใน ๗ วัน บางอย่างก็ให้ผลภายหลัง ๗ วัน ในฝ่ายอกุศล-
กรรม เช่นกระทำอนันตริยกรรมที่ทำความอกุศลเจตนาที่ประกอบในชวนจิตที่ ๑ หรือกระทำกรรม
อื่นๆ เช่น กล่าวร้ายพระอรหันต์เป็นต้น ด้วยอกุศลเจตนาที่ประกอบในชวนจิตที่ ๑ กรรมนั้น
ย่อมจะให้ผลในชาติปัจจุบัน ในฝ่ายกุศลกรรม เช่น การทำบุญให้ทานที่เป็นกามาวจรกุศล
ซึ่งกระทำด้วยอกุศลเจตนาที่ประกอบในชวนจิตที่ ๑ โดยพร้อมด้วยสัมปทา ๔ กรรมนั้นย่อมจะ
ส่งผลให้เกิดผลในชาติปัจจุบันอย่างแน่นอน สัมปทา ๔ (ในการบริจจาคทาน) นั้น ได้แก่

(๑) เจตนาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยเจตนา ได้แก่ผู้กระทำกุศลกรรมมีเจตนาบริสุทธิ์ทั้ง
๓ เวลา คือ ก่อนทำก็บริสุทธิ์ ขณะทำก็บริสุทธิ์ ทำแล้วก็บริสุทธิ์

(๒) ปัจจัยสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัจจัย ได้แก่ปัจจัยที่นำมาประกอบกุศลกรรมนั้นเป็น
ของได้มาด้วยความบริสุทธิ์

(๓) วัตถุสัมปทา ถึงพร้อมด้วยผู้รับ คือผู้รับเป็นพระอรหันตคฤหัสถ์ระดับพระอนาคามีหรือ
พระอรหันต์

(๔) คุณาติเรกสัมปทา ถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษ ได้แก่ผู้รับถึงพร้อมด้วยคุณพิเศษ คือ
พึงออกจากนิโรธสมบัติ

ทิวฐธรรมเวทนิยกรรมนี ก็ให้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งประกอบในชวนจิตที่ ๑

อุปปีชเวทนิยกรรรม กรรมให้ผลในชาติที่สอง หมายความว่ากุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่ทำไว้ในชาตินี้จะให้ผลในชาติที่สองถัดจากชาตินี้ไป โดยกรรมนี้เป็นกรรมที่ได้กระทำด้วยกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนาที่ประกอบในชวนจิตที่ ๑ ซึ่งเป็นชวนจิตที่สุดท้าย จึงมีกำลังให้ผลในชาติที่สอง

อุปปีชเวทนิยกรรมนี ก็ให้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งประกอบในชวนจิตที่ ๑

อปราปรียเวทนิยกรรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อๆ ไป ได้แก่กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่ทำไว้ในชาติปัจจุบัน จะให้ผลในชาติหน้านับแต่ชาติที่สามเป็นต้นไป โดยกรรมนี้เป็นกรรมที่ได้กระทำด้วยกุศลเจตนา หรืออกุศลจิตที่ประกอบในชวนจิตที่ ๒ ถึงที่ ๖ ใดๆอย่างหนึ่ง กล่าวคือเมื่อเจตนาในกุศลจิตหรืออกุศลจิตที่ประกอบด้วยชวนจิตที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลในชาตินี้ และเจตนาในกุศลจิตหรืออกุศลจิตที่ประกอบในชวนจิตที่ ๑ ไม่มีโอกาสให้ผลในชาติที่สองแล้ว ก็เป็นวาระที่เจตนาในกุศลจิตหรืออกุศลจิตที่ประกอบในชวนจิตที่ ๒ ถึงที่ ๖ จะให้ผล นับเป็นอปราปรียเวทนิยกรรรมให้ผลในชาติที่สามเป็นต้นไป

อปราปรียเวทนิยกรรมนี ก็ให้แก่เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง และเจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวง ซึ่งประกอบในชวนจิตที่ ๒ ถึงที่ ๖

อโหสิกรรม กรรมที่เลิกแล้วกันไปแล้ว ได้แก่กรรมที่ให้ผลเสร็จแล้วหรือเลิกกันไปแล้ว เช่น เมื่อทำบาป ทำอกุศลไว้แล้วได้ไปเกิดในอบายภูมิ กรรมนั้นก็ให้ผลแล้ว หรือได้ทำบุญกุศลไว้เมื่อตายไปได้ไปเกิดบนสวรรค์ กรรมนั้นก็ให้ผลแล้ว เป็นอโหสิกรรมไป

หรือเมื่อทำกรรมอย่างเดียวกัน ต่างวาระกัน แต่มีลักษณะที่เป็นคุณ เป็นโทษมาน้อยต่างกัน เมื่อกรรมที่ให้คุณมากกว่าให้ผลแล้ว กรรมที่ให้คุณน้อยกว่าก็เป็นอันเลิกแล้วไป เช่น ผู้เจริญสมถกรรมฐานได้บรรลุฌานถึงขั้นปัญจฌานแล้ว เมื่อปัญจฌานซึ่งเป็นฌานที่สูงกว่าและให้คุณมากกว่าให้ผลแล้ว ฌาน ๔ ข้อเบื้องต้นก็เป็นเลิกแล้วไป เป็นอโหสิกรรมไป

๗๓

บทที่ ๘

กรรม (ต่อ)

ฐานเกิดของกรรม

ก. กามาวจรอกุศลกรรม

ฐานเกิดของอกุศลกรรมนั้น เมื่อว่าโดยจิตอุปาทะ ก็ได้แก่อกุศลจิต ๑๒ ดวง อันได้แก่โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ เพราะอกุศลกรรมสำเร็จมาจากอกุศลจิต ๑๒ ดวงนี้

เมื่อว่าโดยกรรมทวาร คือประตูหรือทางทำกรรม ก็มี ๓ อย่าง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ กรรมที่กระทำทางกายทวาร อันได้แก่กายวิญญูติ เรียกว่า กายกรรม ที่กระทำทางวจีทวาร อันได้แก่วจีวิญญูติ เรียกว่า วจีกรรม ที่กระทำทางมโนทวาร เรียกว่า มโนกรรม และการกระทำดังกล่าวเป็นฝ่ายอกุศลกรรมจึงเรียกว่าทุจริต คือกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ตามลำดับ

เมื่อว่าโดยกรรมบถ คือทางแห่งกรรม ฐานเกิดของอกุศลกรรม ก็ได้แก่อกุศลกรรมบถ ๑๐ อันได้แก่กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ คือ

กายกรรม ๓

- (๑) ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์
- (๒) อทินนาทาน การลักทรัพย์
- (๓) กามสุมิฉณาจาร การประพฤติผิดประเวณี

วจีกรรม ๔

- (๔) มุสาวาท พูดเท็จ
- (๕) ปิสุณาวาท พูดส่อเสียด

- (๖) ผรุสวาท พุดคำหยาบ
- (๗) สัมผัสปลลาปวาท พุดเพื่อเจ้า

มโนกรรม ๓

- (๘) อภิชฌา เฟ่งเล็งอยากได้ของเขา
- (๙) พยาบาท ปองร้ายเขา
- (๑๐) มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

องค์และประโยชน์ของกรรมบถ

อกุศลกรรมบถนั้น ที่เป็นส่วนมโนกรรม แม้เพียงแต่นึกแต่คิดในใจเท่านั้น ก็เป็นอันล่วงกรรมบถ ส่วนที่เป็นกายกรรมและวจีกรรมนั้น ถ้าเพียงแต่นึกคิดในใจอย่างเดียว ยังไม่ละเมิดออกมาทางกายและทางวาจา ก็ยังไม่เป็นอันล่วงกรรมบถ เมื่อละเมิดออกมาทางกาย ทางวาจา ครอบงำประกอบ ด้วยประโยชน์ (ความพยายามทำ) อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงจะเป็นอันล่วงกรรมบถ

อกุศลกรรมที่กระทำครอบงำจนถึงล่วงกรรมบถ ย่อมจะส่งผลให้ปฏิสนธิ คือส่งผลติดตามไปเกิดในภพในชาติต่อๆ ไปได้ ถ้าไม่ถึงกับล่วงกรรมบถจะส่งผลเป็นโทษเฉพาะในปวัตติกาล (ปัจจุบัน) เท่านั้น

องค์และประโยชน์ของกรรมบถนั้น มีดังนี้

องค์แห่งปาณาติบาต ๕

- (๑) ปาโณ สัตว์ที่จะฆ่านั้นมีชีวิตอยู่
- (๒) ปาณสตติตา รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิตอยู่
- (๓) วรทจิตตุต มีจิตคิดฆ่า
- (๔) อุปกุกโม เพียรพยายามฆ่า
- (๕) เคน มรณ สัตว์ตายเพราะความเพียรนั้น

ประโยชน์ (ความพยายามทำ) ของปาณาติบาต ๖

- (๑) สาทัตติกปโยค ทำการฆ่าด้วยมือตนเอง
- (๒) อาณัตติกปโยค สั่งให้ฆ่า

๗๕

- (๓) นิสสัคคิยปโยค ใช้อาวุธฆ่า
- (๔) ถาวรปโยค ฆ่าโดยใช้หลุมพราง
- (๕) วิชชามยปโยค ฆ่าด้วยวิชาคุณ
- (๖) อิทธีมยปโยค ฆ่าด้วยฤทธิ์

องค์ของอทินนาทาน ๕

- (๑) ปรปรุกคหิต ทรัพย์ของผู้อื่น
- (๒) ปรปรุกคหิตสตุตตะตา รู้ว่าเป็นทรัพย์ของผู้อื่น
- (๓) เถยยจิตตัม มีจิตคิดลัก
- (๔) อุปกุกโม พยายามลัก
- (๕) เตน หนี ลักทรัพย์มาด้วยความพยายามนั้น

ประโยคของอทินนาทาน ๖

- (๑) สาทัตถิกปโยค ลักด้วยมือตนเอง
- (๒) อาณัตถิกปโยค ใช้ผู้อื่นลัก
- (๓) นิสสัคคิยปโยค ลักโดยใช้อาวุธ
- (๔) ถาวรปโยค ลักโดยใช้เครื่องมือ
- (๕) วิชชามยปโยค ลักโดยใช้วิชาคุณ
- (๖) อิทธีมยปโยค ลักด้วยฤทธิ์

องค์ของกามสุมิฉณาจาร ๔

- (๑) อคมณียวตุถุ บุคคลไม่ควรล่วงละเมิด
- (๒) ตสุมี เสวนจิตตัม มีจิตคิดเสพในบุคคลนั้น
- (๓) เสวนปโยโค พยายามเสพ
- (๔) มกุเคน มกุคปปฏิปัตติ อธิวาสน์ ให้อวัยวะเพศถึงกันแล้วยินดี

ประโยคของกามสุมิฉณาจาร มีอย่างเดียว คือ สาทัตถิกปโยค เพียรพยายามทำด้วยตนเอง

องค์ของมุสาวาท ๔

- (๑) อตถวตุถุ เรื่องไม่จริง

๗๖

- (๒) วิสัวาทนจิตต์ มีจิตคิดพูดเท็จ
- (๓) ตชฺโช วายาโม เพียรพยายามพูด
- (๔) ประสฺสตทตฺตวิฆานัน ผู้ฟังรู้ความตามที่พูดนั้น

ประโยคของมุสาวาท

- (๑) สาทฺตติกปโยค พูดเท็จเอง
- (๒) อาณตฺตติกปโยค ใช้คนอื่นพูดเท็จแทน
- (๓) ถาวรปโยค กล่าวโดยใช้ลายลักษณ์อักษร

องค์ของปิสุณาวาท ๔

- (๑) ภินฺนิตฺตพฺโพ ปโร มีคนอื่นที่จะฟังให้แตกกัน
- (๒) เกทปฺปรกฺขารตา มุ่งให้เขาแตกกัน
- (๓) ตชฺโช วายาโม เพียรพยายามให้เขาแตกกัน
- (๔) ตทตฺตวิฆานัน เขาปักใจเชื่อคำขุ่นนั้น

ประโยคของปิสุณาวาท มีอย่างเดียว คือ สาทฺตติกปโยค เพียรพยายามพูดขุ่นด้วยตนเอง เป็นได้ทั้งวจีประโยคและกายประโยค

องค์ของพรุสวาท ๓

- (๑) อุกฺโกสิตพฺโพ ปโร มีคนอื่นที่จะฟังถูกด่า
- (๒) กุปฺปิตฺตจิตฺตํ มีจิตโกรธเคือง
- (๓) อุกฺโกสนา กล่าวคำหยาบ คำด่า

ประโยคของพรุสวาท มีอย่างเดียว คือ สาทฺตติกปโยค กล่าวเอง พูดเอง เป็นได้ทั้งวจีประโยคและกายประโยค

องค์ของสัมผัปปลาปวาท ๒

- (๑) นิรตฺตถกฺกาปฺปรกฺขารตา มุ่งกล่าวคำไร้ประโยชน์
- (๒) ตถารูปีกถกฺกณฺนํ กล่าวคำเพื่อเขื่อนั้นออกไป

ประโยคของสัมผัปปลาปวาท มีอย่างเดียว คือ สาทฺตติกปโยค พูดเอง กล่าวเอง เป็นได้ทั้งวจีประโยคและกายประโยค

องค์ของอภิขมา ๒

(๑) ปรภณฺฑํ ของของผู้อื่น

(๒) อตฺตโน ปริณามนํ คิณฺเฬงน้อมมาเป็นของตน

ประโยชน์ของอภิขมา มีอย่างเดียว คือ สาทัดถิกประโยชน์ คิดเอง

องค์ของพยาบาท ๒

(๑) ปรสตุโต มีสัตว์อื่น คนอื่น

(๒) ตสฺส วินาสจินฺตา คิณฺเฬงร่ายคนอื่นนั้น

ประโยชน์ของพยาบาท มีประโยชน์เดียว คือ สาทัดถิกประโยชน์ คิดปองร้ายเอง

องค์ของมิจฉาทิฏฐิ ๒

(๑) วตฺตุนอ คหิตถการวิปริตฺตา เรื่องที่เห็นนั้นเป็นเรื่องผิด

(๒) ตถาภาเวน อุปลุกฺขณํ ปักใจเชื่อและเห็นตามนั้น

ประโยชน์ของมิจฉาทิฏฐิ มีอย่างเดียว คือ สาทัดถิกประโยชน์ เห็นผิดเอง

เรื่องมิจฉาทิฏฐินี้ควรจะได้ศึกษาทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ เพราะเป็นอกุศลกรรมบถที่เป็นตัวนำทางชีวิตไปสู่ความมืดมน คนที่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ผิด หลงไปเข้ารีตเดียรถีย์ หลงเชื่อลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา หลงบิดเบือนคำสอนทางพระพุทธศาสนา หลงทำบาปหนัก โดยนำเอาคำสอนในพระพุทธศาสนาไปแอบอ้างว่าเป็นคำสอนในศาสนาอื่น หลงเอาคำเรียกพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาไปเรียกนักเผยแผ่ในศาสนาอื่น เพื่อให้เกิดความสับสน และหลอกลวงประชาชนให้เข้าใจผิด ให้เห็นว่าในศาสนาอื่นก็มีพระสงฆ์เหมือนกัน เป็นการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรง ที่มีการกระทำนอกกริตนอกรอยต่างๆ นั้น ก็เพราะมิจฉาทิฏฐิทั้งสิ้น และพวกมิจฉาทิฏฐินี้เองที่เป็นศัตรูตัวร้ายกาจของโลก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวพิจารณาเห็นสิ่งอื่น แม้เพียงอย่างเดียว ที่จะมีโทษมาก เหมือนมิจฉาทิฏฐินี้เลย ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลาย มีมิจฉาทิฏฐิเป็นโทษร้ายแรงที่สุด"

มิจฉาทิฏฐินั้นมีหลายประเภทด้วยกัน จะขอนำมากล่าวไว้เพียง ๓ ประเภท คือ ประเภทห้ามทั้งสวรรค์และมรรคผลนิพพาน ประเภทห้ามแต่มรรคผลนิพพานแต่ไม่ห้ามสวรรค์ ประเภทไม่ห้ามทั้งสวรรค์และมรรคผลนิพพาน

มิจฉาทิฏฐิประเภทแรก หมายถึงทมิฬที่ต้องห้ามมิให้บรรลุลोकุตตรธรรมและห้ามมิให้ไปเกิดบนสวรรค์ด้วย คือผู้มีมิจฉาทิฏฐินี้ ไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานและไม่สามารถไปสวรรค์ได้ เพราะทมิฬนี้เป็นมัจฉาวรณ ห้ามมรรคห้ามผล เป็น โมกขาวรณ ห้ามนิพพานและเป็นสักคาวรณห้ามสวรรค์ กล่าวคือ เป็นความเห็นผิดที่ปิดประตูไม่ให้เข้าสู่มรรคผลนิพพานได้ ทั้งปิดประตูมิให้ไปเกิดบนสวรรค์ได้ด้วย มิจฉาทิฏฐิประเภทนี้ ได้แก่แก่นิยมิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิดที่ถึงที่สุด) ๓ จำพวก คือ อเหตุกทิฏฐิ อภิชัยทิฏฐิ และนัตถิกทิฏฐิ

(๑) อเหตุกทิฏฐิ ความเห็นปฏิเสธเหตุ ปฏิเสธกรรม คือเห็นว่าคนเรา (สัตว์ทั้งหลาย) จะดี จะชั่ว จะบริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ ก็เป็นไปเอง ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยที่ทำให้เป็นคนดี คนเลว คนบริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ได้ เห็นผิดอย่างนี้จึงไม่ทำเหตุดี คือไม่ทำบุญ ทำกุศล

(๒) อภิชัยทิฏฐิ ความเห็นปฏิเสธการกระทำ ปฏิเสธกรรม โดยมีความเห็นว่าการกระทำใดๆ ไม่เป็นอันกระทำ ไม่เป็นกรรม ไม่มีผลแต่อย่างใด เช่น ทำบาปต่างๆ จะเป็นการฆ่า การลักทรัพย์ หรืออื่นใดก็ตามไม่เป็นอันกระทำ ไม่เป็นบาปทั้งสิ้น เพราะเป็นเรื่องของธรรมชาติ ผู้มีความเห็นผิดอย่างนี้จึงไม่กลัวบาป ไม่มีหิริโอตตปปะ กล้าทำความชั่วได้ทุกอย่าง

(๓) นัตถิกทิฏฐิ ความเห็นปฏิเสธผลการกระทำ ปฏิเสธผลของกรรม คือเห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น

เมื่อว่าโดยใจความแล้ว มิจฉาทิฏฐิ ๓ อย่างนี้ เป็นความเห็นผิดที่ปฏิเสธทั้งเหตุทั้งผลด้วยกันทั้งนั้น เมื่อปฏิเสธเหตุก็เป็นอันปฏิเสธผล เมื่อปฏิเสธกรรมก็เป็นอันปฏิเสธผลของกรรม เมื่อปฏิเสธผลของกรรมก็เป็นอันปฏิเสธเหตุด้วย

มิจฉาทิฏฐิประเภทที่สอง หมายถึงมิจฉาทิฏฐิที่ต้องห้ามมิให้บรรลุมรรคผลนิพพาน แต่ไม่ห้ามสวรรค์ เป็นทมิฬที่มีความดั่งรองจากประเภทแรก ผู้มีมิจฉาทิฏฐิประเภทนี้ไม่มีทางจะบรรลุโลกุตตรธรรมคือมรรคผลนิพพานได้ แต่เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ถ้าได้ทำความดีไว้ ก็ไปเกิดบนสวรรค์ได้ มิจฉาทิฏฐิประเภทนี้ได้แก่อันตคาหิกทิฏฐิ คือความเห็นผิดที่ถือเอาที่สุด คือยึดจุดสุดโต่งอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ ๑๐ อย่าง คือ

- (๑) เห็นว่าโลกเที่ยง
- (๒) เห็นว่าโลกไม่เที่ยง
- (๓) เห็นว่าโลกมีที่สุด
- (๔) เห็นว่าโลกไม่มีที่สุด
- (๕) เห็นว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น (เป็นอันเดียวกันทั้งสองอย่าง)
- (๖) เห็นว่าชีพเป็นอื่น สรีระก็เป็นอื่น (เป็นคนละอย่างกัน)
- (๗) เห็นว่าตายแล้วเกิด
- (๘) เห็นว่าตายสูญ (ไม่เกิดอีก)
- (๙) เห็นว่าตายแล้วเกิดก็มี ไม่เกิดก็มี
- (๑๐) เห็นว่าตายแล้วเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ห้ามได้

มิจฉาทิฏฐิประเภทที่สาม หมายถึงมิจฉาทิฏฐิที่ไม่ห้ามทั้งสองอย่าง คือสวรรค์ก็ไม่ห้าม โลกุตตรธรรม คือมรรคผลนิพพานก็ไม่ห้าม เป็นทิฏฐิที่ไม่ดิ่งนัก ยังพอแก้ไขได้ ทิฏฐิประเภทนี้ได้แก่สักกายทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าเป็นกายของตน ซึ่งมีอยู่ ๒๐ อย่างคือ

- (๑) เห็นรูปเป็นอัตตา คือเห็นว่ารูปขันธ์เป็นตัวอัตตา
- (๒) เห็นอัตตว่ามีรูป คือเห็นที่ตัวอัตตามีรูปขันธ์
- (๓) เห็นรูปในอัตตา คือเห็นว่ารูปขันธ์อยู่ในอัตตา
- (๔) เห็นอัตตาในรูป คือเห็นที่อัตตาอยู่ในรูปขันธ์
- (๕) เห็นเวทนาเป็นอัตตา คือเห็นที่เวทนาขันธ์เป็นตัวอัตตา
- (๖) เห็นอัตตว่ามีเวทนา คือเห็นที่ตัวอัตตามีเวทนาขันธ์
- (๗) เห็นเวทนาในอัตตา คือเห็นที่เวทนาขันธ์อยู่ในอัตตา
- (๘) เห็นอัตตาในเวทนา คือเห็นที่อัตตาอยู่ในเวทนา
- (๙) เห็นสัญญาเป็นอัตตา คือเห็นที่สัญญาขันธ์เป็นตัวอัตตา
- (๑๐) เห็นอัตตว่ามีสัญญา คือเห็นที่ตัวอัตตามีสัญญาขันธ์
- (๑๑) เห็นสัญญาในอัตตา คือเห็นที่สัญญาขันธ์อยู่ในอัตตา
- (๑๒) เห็นอัตตาในสัญญา คือเห็นที่อัตตาอยู่ในสัญญาขันธ์
- (๑๓) เห็นสังขารเป็นอัตตา คือเห็นที่สังขารขันธ์เป็นตัวอัตตา

๘๐

- (๑๔) เห็นอัตตาวามีสังขาร คือเห็นว่าตัวอัตตามีสังขารชั้น
- (๑๕) เห็นสังขารในอัตตา คือเห็นว่าสังขารชั้นอยู่ในอัตตา
- (๑๖) เห็นอัตตาในสังขาร คือเห็นว่าอัตตาอยู่ในสังขารชั้น
- (๑๗) เห็นว่าวิญญาณเป็นอัตตา คือเห็นว่าวิญญาณเป็นตัวอัตตา
- (๑๘) เห็นอัตตาวามีวิญญาณ คือเห็นว่าตัวอัตตามีวิญญาณชั้น
- (๑๙) เห็นวิญญาณในอัตตา คือเห็นว่าวิญญาณชั้นอยู่ในอัตตา
- (๒๐) เห็นอัตตาในวิญญาณ คือเห็นว่าอัตตาอยู่ในวิญญาณชั้น

มิจฉาทิฏฐิตั้งหมคนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ปรากฏอยู่ในพรหมชาลสูตร รวม ๖๒ อย่าง แบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ ปุพพันตกัปปิกิฏฐิ ๑๘ อปรันตกัปปิกิฏฐิ ๔๔

ก. ปุพพันตกัปปิกิฏฐิ คือความเห็นผิดซึ่งเกิดขึ้นเพราะปรารถนารมณ์ในอดีต มี ๑๘ อย่าง คือ

- (๑) สัสสตทิฏฐิ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง มี ๔ จำพวก
- (๒) เอกัจจสัสสตเอกัจจอสัสสตทิฏฐิ เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยงเป็นบางอย่าง ไม่เที่ยงเป็นบางอย่าง มี ๔ จำพวก
- (๓) อันตานั้นติกทิฏฐิ เห็นว่าโลกมีที่สูงสุดและไม่มีที่สูงสุด มี ๔ จำพวก
- (๔) อมราวิกเขปิกทิฏฐิ ความเห็นกลอกกลิ้ง มี ๔ จำพวก
- (๕) อริจสมุปป็นนิกทิฏฐิ เห็นว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นลอยๆ ไม่มีเหตุปัจจัย

ทำให้เกิด มี ๒ จำพวก

ข. อปรันตกัปปิกิฏฐิ คือความเห็นผิดซึ่งเกิดขึ้นเพราะปรารถนารมณ์ในอนาคต มี ๔๔ อย่าง คือ

- (๑) สัตถุญิวาท เห็นว่าอัตตาไม่เสื่อมสลาย ตายไปแล้วมีสัตถุญา มี ๑๖ จำพวก
- (๒) อสัตถุญิวาท เห็นว่าอัตตาไม่เสื่อมสลาย ตายไปแล้วไม่มีสัตถุญา มี ๘ จำพวก
- (๓) เนวสัตถุญินาสัตถุญิวาท เห็นว่าอัตตาไม่เสื่อมสลาย ตายแล้วมีสัตถุญาก็หา

มิได้ ไม่มีสัตถุญาก็หาไม่ มี ๘ จำพวก

๘๑

(๔) อุจเฉทวาท เห็นว่าตายแล้วสูญ มี ๗ จำพวก

(๕) ทิฏฐิธัมมนิพพานวาท เห็นว่านิพพานเห็นได้ทันตา คือเห็นว่ากามคุณ ๕ ที่บริบูรณ์เต็มที่ และ โลกียฌาน เป็นนิพพาน มี ๕ จำพวก

สรุปทิฏฐิ ๖๒

ก. ปุพพัตถกัปปีกทิฏฐิ ๑๘ คือ

(๑) สัสสตทิฏฐิ	๔
(๒) เอกัจจสัสสต เอกัจจอสัสสตทิฏฐิ	๔
(๓) อันตานั้นติกทิฏฐิ	๔
(๔) อมาราวิกเขปิกทิฏฐิ	๔
(๕) อริจสมุปปันนิกทิฏฐิ	๒

ข. อปรันตกัปปีกทิฏฐิ ๔๔ คือ

(๑) สัตถุญีวาท	๑๖
(๒) อสัตถุญีวาท	๘
(๓) เนวสัตถุญีนาสัตถุญีวาท	๘
(๔) อุจเฉทวาท	๗
(๕) ทิฏฐิธัมมนิพพานวาท	๕

รวมเป็นทิฏฐิ ๖๒

ได้แก่ (๑๘+๔๔=๖๒ คือ ๔x๔+๒=๑๘, ๑๖+๘+๘+๗+๕=๔๔)

ข. กามาวจรกุศลกรรม

ฐานเกิดของกามาวจรกุศล เมื่อกล่าวโดยจิตอุปปาทะ ก็ได้แก่มหากุศลจิต ๘ ดวง เมื่อว่าโดยกรรมทวาร คือประตูหรือทางทำกรรมก็มี ๓ ทาง อันได้แก่กายทวาร วจิตวาร และมนทวาร กรรมที่ทำโดยทางทวาร ๓ นี้ เรียกว่ากายกรรม วจริกรรม และมนกรรม ตามลำดับ การกระทำดังกล่าวเป็นฝ่ายกุศลกรรม จึงเรียกว่า สุจริต คือ กายสุจริต วจิตสุจริต และมนสุจริต ตามลำดับ เมื่อโดย กรรมบถ ก็ได้แก่กุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับอกุศลกรรมบถ ๑๐ อันได้แก่การเว้นจากปาณาติบาต เว้นจากอทินนาทาน เป็นต้น

๘๒

เมื่อโดยบุญกิริยาวัตถุ คือฐานที่ตั้งแห่งการทำบุญก็มี ๑๐ คือ

- (๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน
- (๒) สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- (๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
- (๔) อปายนมัย บุญสำเร็จด้วยการทำความเคารพอ่อนน้อมต่อบุคคล
- (๕) เวชยัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการช่วยเหลือมนุษย์ในทางที่ชอบ
- (๖) ปัตตทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ หรืออุทิศส่วนบุญแก่ผู้อื่น
- (๗) ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ
- (๘) ธรรมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
- (๙) ธรรมเทศนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
- (๑๐) ทิฏฐุชุกัมมะ การทำความเห็นให้ตรง ให้ถูก

เมื่อกล่าวโดยสังเขป บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นี้ ก็ย่อลงได้เป็น ๓ อย่าง คือ

- (๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ทาน
- (๒) สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- (๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

ทั้งนี้ โดยสงเคราะห์ข้อที่ ๖-๗ ลงในทานมัย ข้อที่ ๔-๕ ลงในสีลมัย

ข้อที่ ๘-๙ ลงในภาวนามัย ข้อที่ ๑๐ ลงในทานมัย สีลมัย และภาวนามัย แต่บางท่านเห็นว่าข้อที่ ๘-๙ ลงในภาวนามัย หรือจะสงเคราะห์ข้อที่ ๘ ลงในทานมัยก็ได้

ค. รูปร่างกุศลกรรม

ฐานเกิดของรูปร่างกุศลกรรม เมื่อกล่าวโดยจิตตูปปาตะ ก็ได้แก่รูปร่างกุศลจิต ๕ ดวง เมื่อกล่าวโดยกรรมทวาร คือประตูหรือทางทำกรรมก็มีเพียงทางเดียว คือมโนทวาร และเป็นมโนกรรมอย่างเดียว ว่าโดยบุญกิริยาวัตถุ ก็เป็น ภาวนามัย อย่างเดียว กล่าวโดยสมาธิ รูปร่างกุศลกรรมก็เป็นอัปปนาสมาธิอย่างเดียว ว่าโดยฉานก็มี ๕ คือปฐมฉาน ฯลฯ ปัจจุบันฉาน ว่าโดยอารมณ์กรรมฐานก็ได้แก่อารมณ์ ๒๖ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑ และพรหมวิหาร ๔ เพราะอารมณ์กรรมฐานเหล่านี้เป็นอารมณ์ที่ไปสู่อัปปนาสมาธิได้

ง. อรูปาวจรกุศลกรรม

ฐานเกิดของอรูปาวจรกุศลกรรมนั้น เมื่อก้าวโดย จิตอุปปาตะ ก็ได้แก่อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง เมื่อก้าวโดย กรรมทวาร คือประตูหรือทางทำกรรม ก็มีเพียงทางเดียว คือทาง มโนทวาร และเป็นมโนกรรมอย่างเดียว ว่าโดย บุญกิริยาวัตถุ ก็เป็นภาวนามัยอย่างเดียว ว่า โดยสมาธิ ก็เป็นอัปนาสมาธิอย่างเดียว ว่าโดยฉานมี ๔ ได้แก่อากาสนัญญาตณฉาน ฯลฯ เนวสัญญานาสัญญายตณฉาน ว่าโดยอารมณ์แห่งกรรมฐานก็มี ๔ อากาสนัญญัติ ปฐมารูปจิต นัตถิภาวนัญญัติ และตติยารูปจิต

๘๔

บทที่ ๕

กรรม (ต่อ)

ฐานให้ผลของกรรม (ปากฐาน)

กรรม ๑๒ ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ว่าโดยฐานแห่งการให้ผลหรือภูมิเป็นที่ตั้งแห่งการให้ผล ก็มีเพียง ๔ อย่างเท่านั้น คือ

- (๑) อกุศลกรรม คือเจตนาในอกุศลจิต ๑๒ ดวง
- (๒) กามาวจรกุศลกรรม คือเจตนาในกุศลจิต ๘ ดวง
- (๓) รูปาวจรกุศลกรรม คือเจตนาในรูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง
- (๔) อรูปาวจรกุศลกรรม คือเจตนาในอรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง

กรรมนั้น เมื่อทำแล้วย่อมจะให้ผล จะเร็วหรือช้า มากหรือน้อยอย่างไรก็ย่อมเป็นไปตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวแล้วในบทที่ ๗ ตอนที่ว่าด้วยกรรมหมวดที่ ๒ และหมวดที่ ๓

หากจะตั้งคำถามกว้างๆ ว่ากรรมนั้นจะให้ผลเมื่อใด ให้ผลเป็นอย่างไร และให้ผลในภูมิไหน หรือที่ไหน เราจะต้องศึกษาเรื่องปากฐานของกรรม (คือฐานให้ผลของกรรม) จึงจะได้คำตอบที่ตรงกับสภาวะธรรม กล่าวคือ

คำถามที่ว่ากรรมนั้นจะให้ผลเมื่อใด ? คำตอบก็คือ กรรมนั้นย่อมจะให้ผลทั้งในปฏิสนธิกาล คือเวลาเฉพาะขณะปฏิสนธิ ทั้งในปวัตติกาล คือช่วงเวลาที่มิมีชีวิต ภายหลังปฏิสนธิไปจนถึงจุด (ตาย) กล่าวคือ ที่ให้ผลในปฏิสนธิกาลก็คือให้ผลในชาติหน้าหลังจากชาติที่ทำกรรมนั้น หรือชาติต่อๆ ไป มิใช่ในชาตินี้ ที่ให้ผลในปวัตติกาลก็คือให้ผลในชาตินี้ นับแต่ปฏิสนธิมาแล้ว หรือในปวัตติกาลของชาติหน้า คือภายหลังปฏิสนธิในชาติหน้าหรือชาติต่อๆ ไป

คำถามที่ว่ากรรมนั้นจะให้ผลเป็นอย่างไร ? คำตอบก็คือกรรมนั้นส่งผลให้ไปปฏิสนธิเป็นสัตว์ต่างๆ เช่น เป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นมนุษย์ เป็นเทพบุตร เทพธิดา เป็นพระอินทร์

๘๕

พระพรหม เป็นต้น และในปวัตติกาลก็จะทำให้สัตว์เหล่านั้นมีรูปร่างลักษณะแตกต่างกัน มีความสุขความทุกข์แตกต่างกันไปตามอำนาจผลกรรมที่ทำไว้นั้น เช่น เป็นมนุษย์ก็ย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งรูปร่างลักษณะ ฐานะ และความสุข ความทุกข์ เป็นต้น

คำถามที่ว่ากรรมนั้นจะให้ผลในภูมิไหน หรือที่ไหน ? คำตอบก็คือจะให้ผลในภูมิทั้ง ๓ หรือภพทั้ง ๓ อันได้แก่กามภพ (กามภูมิ) รูปภพ (รูปภูมิ) และอรุภพ (อรุภูมิ) กรรมย่อมให้ผลหรือส่งผลให้ไปเกิดในภพดังกล่าวนี้

หากตั้งคำถามต่อไปว่ากรรมประเภทใดบ้างที่อำนาจผลให้ไปเกิดในภพทั้ง ๓ นั้น? คำตอบก็คือว่า อกุศลกรรม (กามาวจรอกุศลกรรม) และกามาวจรกุศลกรรม ส่งผลให้ไปเกิดในกามภพ รูปาวจรกุศลกรรมส่งผลให้ไปเกิดในรูปภพ อรูปาวจรกุศลกรรมส่งผลให้ไปเกิดในอรุภพ ตามกฎแห่งกรรม ดังนี้

ก. อกุศลกรรม

(๑) ในอกุศลกรรมทั้ง ๑๒ อย่างนั้น เฉพาะอกุศลกรรม ๑๑ (เว้นเจตนาในโมหมูลจิตดวงที่ ๒ คืออุทฺธัจจจิต) ย่อมส่งผลในปฏิสนธิกาลให้สืบภพสืบชาติ ต่อภพต่อชาติ โดยให้ไปเกิดในอบายภูมิ ๔ อันได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และดิรัจฉาน กล่าวคือ ถ้าได้กระทำความชั่วอกุศลจิต ๑๑ ดวงนั้น แม้แต่ ดวงใดดวงหนึ่ง กรรมนั้นก็ส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิอย่างแน่นอน. ในปวัตติกาล อกุศลกรรมทั้ง ๑๒ ก็จะส่งผลให้เกิดอกุศลวิปากจิต ๗ คือให้ได้เห็นรูปที่ไม่ดี ไม่น่าพอใจ ให้ได้ยินเสียงที่ไม่ดี ไม่น่าพอใจ เป็นต้น ในกามภพ ส่วนในรูปภพ (เว้นอสังขยัตถ์) อกุศลกรรม ๑๒ นี้ ก็จะส่งผลให้เกิดวิปากจิต ๔ คือ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ สัมปฏิจฉนจิต และสันตริณจิต (ไม่มีขามวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ และกายวิญญาณ)

(๒) อกุศลกรรมที่ ๑๑ และที่ ๑๒ ย่อมให้ผลแตกต่างกัน คือที่ ๑๑ (อันได้แก่เจตนาในโมหมูลจิตดวงที่ ๑ คือ วิจิกจฉจิต) นั้น ส่งผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล ส่วนที่ ๑๒ (อันได้แก่เจตนาในโมหมูลจิตดวงที่ ๒ คืออุทฺธัจจจิต) นั้น ไม่สามารถส่งผลในปฏิสนธิกาลได้ ส่งผลได้เพียงในปวัตติกาลอย่างเดียว ทั้งนี้ก็เพราะว่ากรรมที่จะส่งผลในปฏิสนธิกาลได้นั้น จะต้องมีความกำลังแรงยิ่งกว่ากรรมที่จะส่งผลในปวัตติกาล และกรรมจะมีความกำลังแรงแค่ไหนเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับจิตเป็นสำคัญ

๘๖

สำหรับโมหมูลจิต ๒ ดวงนั้น ดวงแรกคือวิจิจจจิตนั้นมีกำลังแรงกว่าดวงที่ ๒ คือ อุทธัจจจิต เพราะวิจิจจจิตนั้นมีอกุศลเจตสิกอื่นๆ ช่วยอุดหนุนด้วย คือมีโลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ และกุกกจะ ช่วยอุดหนุนเสมอ จึงมีกำลังแรง ส่วนอุทธัจจจิตนั้นมีได้มีอกุศลเจตสิกดังกล่าวช่วยอุดหนุน จึงไม่มีกำลังแรง ดังนั้น กรรมที่ทำด้วยวิจิจจจิตจึงมีกำลังแรงกว่ากรรมที่ทำด้วยอุทธัจจจิต

อีกประการหนึ่ง โมหมูลจิต ๒ ดวงนี้ พระโศดาบันละได้เฉพาะวิจิจจจิตเท่านั้น ยังละอุทธัจจจิตไม่ได้ แต่ผู้สำเร็จเป็นพระโศดาบันนั้นย่อมปิดอบายภูมิ ๔ ได้เด็ดขาดแล้ว แม้ยังละอุทธัจจจิตไม่ได้ กรรมที่ทำด้วยอุทธัจจจิตนั้นก็ไม่มีกำลังแรงพอที่จะให้ผลในปฏิสนธิกาลได้ ดังนั้น พระโศดาบันจึงปิดประตูอบายภูมิ ๔ ได้เด็ดขาด และข้อนี้แสดงให้เห็นว่าอุทธัจจจิตนั้นไม่สามารถส่งผลในปวัตติกาลได้ ถ้าไม่เช่นนั้นแล้วพระโศดาบันก็ปิดอบายภูมิ ๔ ไม่ได้ เพราะยังละอุทธัจจจิตไม่ได้

ข. กุศลกรรม

(๑) กามาวจรกุศลกรรม ได้แก่แก่เจตนาในมหากุศลจิต ๘ ดวง กุศลกรรมนี้ ย่อมส่งผลทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล เช่นเมื่อได้บำเพ็ญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง กุศลกรรมนั้นก็ส่งผลในปฏิสนธิกาลให้ไปเกิดกามสุขคติภูมิ คือมาเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์ภูมิ และไปเกิดเป็นเทพบุตร เทพธิดาในเทวภูมิ คือสวรรค์ ๖ ชั้น ชั้นใดชั้นหนึ่งตามควรแก่กุศลกรรมที่ได้ทำไว้

ส่วนในปวัตติกาล กามาวจรกุศลกรรมนั้นก็ส่งผลให้เกิดมหาวิปากจิต ๘ ดวง (สเหตุกกุศลวิปากจิต ๘) ในกามสุขคติภูมิ ๗ และให้เกิดอเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง ในกามภูมิ โดยทำหน้าที่เห็นรูปที่ดี ที่สวยๆ งามๆ และได้ยินเสียงที่ไพเราะ เป็นต้น และทำให้เกิดอเหตุกกุศลวิปากจิต ๕ ดวงในรูปภูมิ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) คือจักขุวิญญาณ ๑ โสตวิญญาณ ๑ สัมผัสวิญญาณ ๑ สันตริณจิต ๒

กามาวจรกุศลกรรมนี้ ย่อให้ผลยิ่งหย่อนกว่ากัน เพราะการกระทำกรรมนั้นย่อมมีเจตนา และพฤติเหตุแตกต่างกันและยิ่งหย่อนกว่ากัน กล่าวคือ

๘๗

(ก) เจตนาแตกต่างกัน เจตนาในการทำกุศลกรรมนั้นมี ๓ อย่าง คือ ปุพพเจตนา ตั้งใจก่อนทำ มุญจนเจตนา ตั้งใจในขณะที่ทำ อปรปรเจตนา ตั้งใจภายหลังทำเสร็จแล้ว ถ้าเจตนาดีครบทั้ง ๓ กุศลกรรมก็เป็นชนิดดีเยี่ยม หรือชนิดอุกฤษฏ์ (ชั้นสูงสุด) ถ้าเจตนาชั้นหย่อนไป คือดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ก็เป็นชนิดดีธรรมดา คือ ชนิดโอมกะ (ชั้นต่ำ)

(ข) พหุเหตุแตกต่างกัน การทำกุศลกรรมนั้นย่อมมีเหตุแตกต่างกันตามสภาวะของจิต คือบางดวงเป็นดีเหตุกะ (แปลว่ามีเหตุ ๓) บางดวงเป็นทวิเหตุกะหรือเหตุกะ (แปลว่ามีเหตุ ๒) ซึ่งเหตุโดยทั่วไป หมายถึงทั้งกุศลเหตุ คือ อโลกะ อโทสะ อโมหะ และอกุศลเหตุ คือ โลกะ โทสะ และโมหะ แต่ในที่นี้ได้แก่กุศลเหตุเท่านั้น ถ้าทำกุศลกรรมพร้อมด้วยเหตุครบทั้ง ๓ ก็เรียกว่าดีเหตุกะ ถ้ามีเหตุเพียง ๒ (คือโลกะกับโมหะ หรือโทสะกับโมหะ) ที่เรียกว่าทวิเหตุกะ

จิตที่เป็นดีเหตุกะนั้น ได้แก่มหาจักรโสมณจิต ๑๒ ดวง คือมหากุศลจิต ๔ ดวง มหาวิปากจิต ๔ ดวง และมหากิริยาจิต ๔ ดวง (เฉพาะที่เป็นญาณสัมปยุต), มหัคคตจิต ๒๗ คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรวิปากจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๕ และอรูปาวจรกุศลจิต ๕ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ และโลกุตตรจิต รวมเป็นดีเหตุจิต ๔๗ ดวง กรรมที่ทำด้วยจิต ๔๗ ดวงนี้ ก็จัดเป็นกรรมชนิดดีเหตุกะ แต่ในที่นี้หมายถึงเฉพาะมหากุศลจิต ซึ่งเป็นญาณสัมปยุต ๔ ดวงเท่านั้น

ส่วนจิตที่เป็นทวิเหตุกะนั้น ได้แก่อกุศลจิต ๑๐ ดวง (เว้นโมหมูลจิต ๒ ดวง) และโสมณจิต ๑๒ ดวง คือมหากุศลจิต ๔ มหาวิปากจิต ๔ มหากิริยาจิต ๔ (เฉพาะที่เป็นญาณวิปยุต) รวมเป็นทวิเหตุจิต ๒๒ ดวง กรรมที่ทำด้วยจิต ๒๒ ดวงนี้ จัดเป็นกรรมชนิดทวิเหตุกะ แต่ในที่นี้หมายถึงเฉพาะมหากุศลจิต ซึ่งเป็นญาณวิปยุต ๔ ดวงเท่านั้น

กล่าวโดยสรุป มหากุศลจิตชนิดที่เป็นดีเหตุกุศลนั้น คือขณะทำการกุศลต่างๆ มีให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น ด้วยกาย วาจา หรือด้วยใจก็ตาม กุศลจิตของผู้ที่ประกอบด้วยกัมมัสดกตาญาณ หรือวิปัสสนาญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง และจิตนั้นประกอบด้วยกุศลเหตุครบทั้ง ๓ คือ อโลกะ อโทสะ และอโมหะ อันได้แก่มหากุศลจิตซึ่งเป็นญาณสัมปยุต ๔ ดวงนั่นเอง ส่วนมหากุศลจิตชนิดที่เป็นทวิเหตุกุศลนั้น คือเมื่อเวลาทำการกุศลต่างๆ ด้วย

กาย วาจา หรือด้วยใจก็ตาม กุศลจิตของผู้นั้นไม่ประกอบด้วยกัมมัฏฐกตาญาณ หรือวิปัสสนา-
ญาณแต่อย่างใด และจิตนั้นประกอบด้วยกุศลเหตุเพียง ๒ อย่าง คือ อโลภะและอโทสะเท่านั้น
ขาดโมหะไป อันได้แก่มหากุศลจิต ซึ่งเป็นญาณวิปยุต ๔ ดวงนั่นเอง

กุศลกรรมชนิดที่เป็นติเหตุกะและทวิเหตุกะนั้น แต่ละอย่างแบ่งออกเป็น ๒ คือ
ชนิดอุกฤษฏ์และชนิดโอมกะ ที่แบ่งเป็นชนิดต่างๆ ดังนี้ ก็โดยมี อปราปรเจตนา เป็นเครื่อง
กำหนด คือ ถ้าทำบุญแล้วอปราปรเจตนาเป็นกุศลต่อไป กุศลกรรมนั้นก็จะเป็นชนิดอุกฤษฏ์
ถ้าอปราปรเจตนาแปรเป็นอกุศลไป กุศลกรรมนั้นก็จะเป็นชนิดโอมกะ เป็นดังนี้ ทั้งชนิดที่เป็น
ติเหตุกะและทวิเหตุกะ

ดังนั้น การให้ผลของกุศลกรรมย่อมเป็นไปต่างๆ กัน กล่าวคือ

(๑) กุศลกรรมชนิดติเหตุกะอุกฤษฏ์ ย่อมส่งผลดังนี้ คือ ใน ปฏิสนธิกาล ส่งผล
ให้เกิดมหาวิปากจิต ญาณสัมปยุต ๔ เป็นติเหตุกปฏิสนธิ ให้ได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูง
ส่วนในปวัตติกาลก็ส่งผลให้เกิดเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ และมหาวิปากจิต ๘ กล่าวคือเมื่อได้
เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นสูงแล้วย่อมได้รับอภารมณที่ดียิ่ง ที่น่าปรารถนอย่างยิ่ง เช่น ได้เห็นรูปที่
ดียิ่ง เป็นต้น

(๒) กุศลกรรมชนิดติเหตุกะโอมกะ และชนิดทวิเหตุกะอุกฤษฏ์ ทั้งสองนี้ย่อมส่งผล
ผลดังนี้ คือ ในปฏิสนธิกาล ย่อมส่งผลให้เกิดมหาวิปากจิต ญาณวิปยุต ๔ เป็นทวิเหตุกปฏิสนธิ
ให้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นกลางแล้ว ย่อมได้รับอภารมณที่ดีพอปานกลาง เช่น ได้เห็นรูปที่ดี
ปานกลาง เป็นต้น

(๓) กุศลกรรมชนิดทวิเหตุกะโอมกะ ย่อมส่งผลดังนี้ คือในปฏิสนธิกาล ย่อมส่งผล
ให้เกิดอุปกขาสันติระณกุศลวิปากจิตดวงเดียว เป็นอกุศลปฏิสนธิ ให้เกิดเป็นมนุษย์หรือ
เทวดาชั้นต่ำ กล่าวคือให้เกิดเป็นมนุษย์พิการ มีใบ้ บ้า บอด หนวก เป็นต้น เมื่อเป็นเทวดา
ก็เป็นเพียงวินิปาติกะอสูร ซึ่งเป็นประเภทผีเทวดา (หรือผีฟ้า) ส่วนในปวัตติกาล ก็ส่งผลให้
เกิดเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวงเท่านั้น กล่าวคือ เมื่อได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่ำแล้ว
ย่อมได้รับอภารมณที่ดี ที่น่าปรารถนาอย่างต่ำ เช่น ได้เห็นรูปที่ด้อยอย่างต่ำ เป็นต้น

การให้ผลแตกต่างกันของกุศลกรรมนี้ ตามมติของท่านพระมหาพุทธทศตเถระ ถือเอา
ความเป็นอสังขาริกและสังขาริกเป็นหลัก ดังนี้

๘๕

(๑) กุศลกรรมชนิดดีเหตุกะอุกฤษฏ์ อสังขาริก ๒ ดวง ย่อมส่งผลให้เกิดวิปากจิต ๑๒ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง และมหาวิปากจิตอสังขาริก ๔ ดวง

(๒) กุศลกรรมชนิดดีเหตุกะอุกฤษฏ์ สสังขาริก ๒ ดวง ย่อมส่งผลให้เกิดวิปากจิต ๑๒ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง และมหาวิปากจิต สสังขาริก ๔ ดวง

(๓) กุศลกรรมชนิดดีเหตุกะ โอมกะ อสังขาริก ๒ ดวง และทวิเหตุกะอุกฤษฏ์ อสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ย่อมส่งผลให้เกิดวิปากจิต ๑๐ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ มหาวิปากจิต ญาณวิปยุต อสังขาริก ๒ ดวง

(๔) กุศลกรรมชนิดดีเหตุกะ โอมกะ สสังขาริก ๒ ดวง และทวิเหตุกะอุกฤษฏ์ สสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ย่อมส่งผลให้เกิดวิปากจิต ๑๐ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ มหาวิปากจิต ญาณวิปยุต สสังขาริก ๒ ดวง

(๕) กุศลกรรมชนิดดีทวิเหตุกะ โอมกะ อสังขาริก ๒ ดวง และสสังขาริก ๒ ดวง รวม ๔ ดวงนี้ ย่อมส่งผลให้เกิดวิปากจิต ๘ ดวง คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ ดวง

ตามมติท่านพระมหาพุทธทศตเถระนี้ มีเหตุผลดังนี้ คือ ในการที่วิปากเป็นอสังขาริก หรือสสังขาริกนั้น เนื่องด้วยกรรมที่เป็นเหตุ คือถ้ากรรมนั้นเป็นอสังขาริก วิปากที่ได้รับในภพต่อๆ ไปก็เป็นอสังขาริก ถ้ากรรมนั้นเป็นสสังขาริก วิปากที่ได้รับในภพต่อๆ ไปก็ยังคงเป็น สสังขาริกเช่นเดียวกัน อุปมาเหมือนการส่องกระจก เงาหน้าที่ปรากฏในกระจกนั้นก็ต้องเหมือนกับหน้าคนส่อง หน้าคนส่องเป็นอย่างไร เงาหน้าก็เป็นอย่างนั้น ถ้าหน้าเคลื่อนไหวหรือนิ่ง เงาหน้าก็จะเคลื่อนไหวหรือนิ่งตามเสมอ ดังนั้น กุศลกรรมที่เป็นอสังขาริกจึงไม่ให้เกิดผลเป็น สสังขาริก และกุศลกรรมชนิดสสังขาริกก็ไม่ให้เกิดผลเป็นอสังขาริก

ค. รูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่เจตนาในรูปาวจรกุศลจิต ๕ ดวง กุศลกรรมนี้ย่อมส่งผล ให้เกิดรูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวงเหมือนกัน ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล กล่าวคือในปฏิสนธิกาล ย่อมส่งผลสืบภสสืบชาติให้เกิดเป็นรูปพรหมในรูปภูมิ ๑๖ ชั้น ตามชั้นแห่งฌานที่ได้บรรลุ ส่วนในปวัตติกาลก็ให้เกิดรูปาวจรวิปากจิต ๕ ดวงนั่นเอง ทำหน้าที่เป็นภวังคะและจुติ กล่าวคือ

(๑) รูปาวจรกุศลกรรมระดับปฐมฌาน ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตระดับปฐมฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในปฐมฌาน ๓ ภูมิ คือ พรหมปาริสาชชาภูมิ พรหมปุโรหิตาภูมิ และ มหาพรหมภูมิ

(๒) รูปาวจรกุศลกรรมระดับทุติยฌานและระดับตติยฌาน ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตระดับทุติยฌานและระดับตติยฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในทุติยฌานภูมิ ๓ ภูมิ คือ ปริตตภาภูมิ อัปปมาณภูมิ และอากัสสราภูมิ

(๓) รูปาวจรกุศลกรรมระดับจตุตถฌาน ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตระดับจตุตถฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในตติยฌานภูมิ ๓ ภูมิ คือปริตตสุภาภูมิ อัปปมาณสุภาภูมิ และสภิกินหาภูมิ

(๔) รูปาวจรกุศลกรรมระดับปัญจฌาน ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตระดับปัญจฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในจตุตถฌานภูมิ ๖ ภูมิ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) คือเวหัพผลาภูมิ (และชั้นสุทธาวาส ๕ คือ) อวิหาภูมิ อดปปาภูมิ สุทัสสาภูมิ สุทัสสีภูมิ และอกนิฐฐาภูมิ เฉพาะชั้นสุทธาวาสภูมินั้น เป็นผลของปัญจฌานกุศลจิตและอนาคามีมคคจิตด้วย

(๕) รูปาวจรกุศลจิตระดับปัญจฌาน และการเจริญสัญญาวิราคภาวนาต่ออีกจนถอนสัญญาเสียได้ ย่อมส่งผลให้เกิดรูปปฏิสนธิวิปาก ให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในจตุตถฌานภูมิ ๑ ภูมิ คืออสังขยัตตภูมิ กล่าวคือ อสังขยัตตพรหมนั้น ปฏิสนธิด้วยรูปขันธ์เท่านั้น มิได้ปฏิสนธิด้วยวิญญาณขันธ์หรือจิต ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของปัญจฌานกุศลจิต ประกอบกับการเจริญสัญญาวิราคภาวนา

ง. รูปาวจรกุศลกรรม ได้แก่เจตนาในรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง กุศลกรรมนี้ย่อมส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวงเหมือนกัน ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล กล่าวคือ ในปฏิสนธิกาล ย่อมส่งผลสืบภพสืบชาติให้เกิดเป็นรูปพรหม ในรูปภูมิ ๔ ชั้น ตามชั้นแห่งฌานที่ได้บรรลุ ส่วนในปวัตติกาล ก็ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวงนั่นเอง ทำหน้าที่เป็นภวังคะและจุติ กล่าวคือ

(๑) รูปาวจรกุศลกรรมระดับอากาสาณัญจายตนฌาน ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตระดับอากาสาณัญจายตนฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในรูปภูมิ ๑ ภูมิ คือ อากาสาณัญจายตนภูมิ

(๒) รูปาวจรกุศลกรรมระดับวิญญาณัญจายตนฌาน ส่งผลให้เกิดรูปาวจรวิปากจิตระดับวิญญาณัญจายตนฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในรูปภูมิ ๑ ภูมิ คือวิญญาณัญจายตนภูมิ

(๓) อรูปาวจรกุศลกรรมระดับอากิญจัญญายตนฌาน ส่งผลให้เกิดอรูปาวจรวิปากจิตระดับอากิญจัญญายตนฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในอรูปภูมิ ๑ ภูมิ คืออากิญจัญญายตนภูมิ

(๔) อรูปาวจรกุศลกรรมระดับเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ย่อมส่งผลให้เกิดอรูปาวจรวิปากจิตระดับเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน คือให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมในอรูปภูมิ ๑ ภูมิ คือเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ

เงื่อนไขการให้ผลของกรรม

กฎแห่งกรรมที่ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" นั้น หากพิจารณาเพียงผิวเผินก็อาจเห็นว่าไม่เป็นจริงตามนั้นเสมอไป เพราะความเข้าใจคลาดเคลื่อนบางอย่าง โดยเฉพาะเข้าใจ "ดี" คลาดเคลื่อนไป ส่วนมากคนมักจะเห็นว่า "ทำดีได้ดี" นั้น คือได้ลาภ ได้ยศ ได้รับการยกย่องสรรเสริญ หรือ ได้เงิน ได้ทอง ได้สมบัติที่ต้องการ และที่ว่า "ทำชั่วได้ชั่ว" ก็คือได้ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ได้รับคำครหา นินทา เสียเงินเสียทอง เสียทรัพย์สินสมบัติที่ต้องการ ซึ่งเป็นความเข้าใจคลาดเคลื่อนหรือเข้าใจผิด เห็นผิดโดยแท้ ที่ถูกนั้นกฎแห่งกรรมที่ว่า "ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว" นั้น หมายความว่า "ทำความดีต้องได้ความดี ทำความชั่วต้องได้ความชั่ว" ซึ่งความดีและความชื่อนั้นเป็นเรื่องภายใน และเป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละคน ส่วนลาภ ยศ เป็นต้นนั้น มิใช่ความดี แต่อาจเรียกได้ว่าเป็น "ของดี" คือของคนที่ต้องการ

"ของดี" นั้น เป็นของภายนอก บางครั้งทำดีได้ของดีก็มี ทำชั่วได้ของดีก็มี เช่น ไปปล้นเขาก็ได้เงิน ได้ทองจากการปล้นนั้น ไปหลอกลวงเขา ได้ลาภ ได้ยศก็มี บางทีทำดีแท้ๆ เช่น นั่งเจริญเมตตาภาวนาอยู่แต่ๆ ยังถูกขโมยเข้าของไปหมด หรือถูกเขาตำว่าเยาะเย้ยถากถางก็มี ที่เป็นดังนี้ก็เพราะของดี เป็นสมบัติภายนอก ส่วนความดีนั้นเป็นคุณสมบัติภายในของแต่ละคน ใครทำใครก็ได้ ไม่ทำก็ไม่ได้ จะหยิบยื่นให้กันไม่ได้ จะขโมยไปไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องภายในของแต่ละคน เช่น ใครมีหิริ โอตตัมปะ ก็ชื่อว่าเป็นคนทำดี ย่อมได้ดี คือได้ความสงบใจ ได้ความสะอาดใจ เรียกได้ว่าเป็นคนดี ใครมีความโกรธ ความอิจฉาริษยา ก็ชื่อว่าเป็นคนทำชั่ว ย่อมได้รับผลชั่ว คือได้รับความไม่สงบใจ ความเร่าร้อนใจ เป็นต้น เรียกได้ว่าเป็นคนชั่ว เมื่อแยกความดีกับของดีออกจากกันได้ดังกล่าวนี้นี้ ก็จะเห็นได้ชัดว่าทำดีต้องได้ดีเสมอ ส่วนของดีนั้นเป็นเพียงผลพลอยได้ อาจเป็นผลพลอยได้จากความดีหรือจากความชั่วก็ได้

๕๒

การทำดี ทำชั่ว หรือการประกอบกรรมในปัจจุบันนั้น บางครั้งมีสิ่งมาขัดขวาง จึงไม่อาจให้ผลในขณะนั้นก็มี สิ่งที่มาขัดขวางนี้ก็คือวิบัติและสมบัติ ซึ่งทั้งสองอย่างนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญยิ่ง ในการพิจารณาเรื่องการให้ผลของกรรม จึงควรทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

วิบัติ หมายถึงข้อเสีย หรือจุดอ่อน จุดบกพร่อง ส่วนบกพร่อง ซึ่งไม่เอื้ออำนวยแก่การให้ผลของกุศลกรรม แต่เปิดช่องให้อุศลกรรมแสดงผล วิบัตินี้มี ๔ อย่าง คือ

(๑) คติวิบัติ วิบัติแห่งคติ ความบกพร่องแห่งคติ หมายถึงการเกิดในกำเนิดที่ต่ำทรามต่ำต้อย ที่ด้อยความเจริญ หรือทางดำเนินชีวิตไม่ดี ทำให้ไม่ถูกเรื่อง ไม่ถูกที่ ไม่ถูกกับสภาพแวดล้อม กับสถานการณ์ในที่นั้น ในถิ่นนั้น อันไม่เอื้ออำนวยแก่การทำความดี แต่กลับเปิดทางเปิดช่องให้แก่ความชั่ว

(๒) อุปธิวิบัติ วิบัติแห่งร่างกาย รูปร่างบกพร่อง หมายถึงความบกพร่อง ความพิการทางร่างกาย บุคลิกภาพไม่ดี สุขภาพไม่ดี มีโรคประจำตัวมาก

(๓) กาลวิบัติ วิบัติแห่งกาล กาลเสีย หมายถึงเกิดในสมัยที่บ้านเมืองไม่เจริญ มีแต่ภัยพิบัติ ผู้ปกครองไม่ดี สังคมเสื่อม คนไร้ศีลธรรม หลงยกย่องคนชั่ว กดขี่คนดี มีการเบียดเบียนกัน ไม่มีความปลอดภัยหรือทำอะไรผิดพลาด ผิดเวลา

(๔) ปโยควิบัติ วิบัติแห่งการประกอบ การประกอบบกพร่อง หมายถึงความบกพร่องในการกระทำ คือทำไม่ได้ ทำไม่ดี ทำไม่เป็น ทำไม่ถึงขนาด ทำไม่จริงไม่จัง หรือทำไม่ถูกบุคคล

สมบัติ หมายถึงข้อดี ความเพียบพร้อม ความสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ อันเอื้ออำนวยแก่การให้ผลของกุศลกรรม ไม่เปิดช่อง ไม่เปิดโอกาสให้อุศลกรรมแสดงผล สมบัตินี้มี ๔ อย่างคือ

(๑) คติสมบัติ สมบัติแห่งคติ ความเพียบพร้อมแห่งคติ หมายถึงเกิดในกำเนิดสูงหรือที่เจริญ ที่อยู่ดี ที่ทำมาหากินดี หรือทำถูกเรื่อง ถูกที่ ถูกกับสภาพแวดล้อม กับสถานการณ์ในที่นั้น ในถิ่นนั้นอันเอื้ออำนวยแก่การทำความดี ทำให้ความดีปรากฏผลได้ง่าย

(๒) อุปธิสมบัติ สมบัติแห่งร่างกาย ร่างกายสมบูรณ์ สง่างาม บุคลิกภาพดี ร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี

(๓) กาลสมบัติ สมบัติแห่งกาล ความพร้อมแห่งกาล หมายถึงเกิดในสมัยที่บ้านเมือง
เจริญ บ้านเมืองสงบสุข มีการปกครองดี สังคมมีระเบียบวินัย มีศีลธรรม มีการยกย่องคนดี
ไม่ส่งเสริมคนชั่ว มีความปลอดภัย หรือทำอะไรถูกต้องตามกาล ตามเวลา

(๔) ปโยคสมบัติ สมบัติแห่งการประกอบ การประกอบที่สมบูรณ์ หมายถึงความ
สมบูรณ์ในการกระทำ คือทำได้ ทำดี ทำเป็น ทำถึงขนาด ทำจริงทำจัง หรือทำถูกบุคคล
วิบัติและสมบัติที่ขัดขวางการให้ผลของกรรมนี้ พึงทราบตามแนวกรรมสมათานที่
พระพุทธองค์ตรัสไว้ ดังนี้

ก. (๑) มีกรรมสมათาน (การทำกรรม) อันเป็นบาปบางอย่าง ถูกคติสมบัติขัดขวาง
ไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๒) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง ถูกอุปธิสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้
ผลได้

(๓) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง ถูกกาลสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้
ผลได้

(๔) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง ถูกปโยคสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้
ผลได้

ข. (๑) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยคติวิบัติ จึงให้ผลได้

(๒) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยอุปธิวิบัติ จึงให้ผลได้

(๓) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยกาลวิบัติ จึงให้ผลได้

(๔) มีกรรมสมათานอันเป็นบาปบางอย่าง อาศัยปโยควิบัติ จึงให้ผลได้

ค. (๑) มีกรรมสมათานอันเป็นกุศล (กัลยาณะ) บางอย่าง ถูกคติวิบัติขัดขวางไว้
จึงยังไม่ให้ผลได้

(๒) มีกรรมสมათานอันเป็นกุศลบางอย่าง ถูกอุปธิวิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้
ผลได้

(๓) มีกรรมสมათานอันเป็นกุศลบางอย่าง ถูกกาลวิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้
ผลได้

(๔) มีกรรมสมათานอันเป็นกุศลบางอย่าง ถูกปโยควิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้
ผลได้

๕๔

- ง. (๑) มีกรรมสมาทานอันเป็นกุศลบางอย่าง อาศัยคติสมบัติ จึงให้ผลได้
 - (๒) มีกรรมสมาทานอันเป็นกุศลบางอย่าง อาศัยอุปธิสมบัติ จึงให้ผลได้
 - (๓) มีกรรมสมาทานอันเป็นกุศลบางอย่าง อาศัยกาลสมบัติ จึงให้ผลได้
 - (๔) มีกรรมสมาทานอันเป็นกุศลบางอย่าง อาศัยปโยคสมบัติ จึงให้ผลได้
- กรรมสมาทาน ๑๖ อย่างนี้ พึงทราบอธิบายโดยย่อดังนี้

ก. (๑) หมายความว่า บุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีคติวิบัติแล้ว บาปกรรมนั้นก็จะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ แล้วได้ไปเกิดในคติสมบัติ ก็ไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ หรือเป็นมนุษย์ ด้วยกุศลกรรมนั้น ในฐานะเช่นนั้น อกุศลกรรมย่อมไม่มีโอกาสให้ผล เพราะเป็นวาระที่กุศลกรรมเท่านั้นให้ผลได้โดยเฉพาะ อย่างนี้ชื่อว่า บาปกรรมถูกคติสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๒) หมายความว่าคนบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีอุปธิวิบัติแล้ว บาปกรรมนั้นก็จะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้กระทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ แล้วมีอุปธิสมบัติ เป็นคนมีรูปร่าง ทรวดทรงดี มีความสง่างาม น่าดู น่าชม เป็นเหมือนลูกพระพรหม ด้วยอำนาจของกุศลกรรมนั้น แม้หากเขาจะเกิดเป็นลูกของทาส ก็จะมีเสน่ห์ มีคนรัก ช่วยไม่ให้ต้องทำงานต่ำๆ หรืองานหนัก ในภาวะเช่นนั้น อกุศลกรรมก็ย่อมไม่มีโอกาสให้ผล เพราะเป็นวาระที่กุศลกรรมเท่านั้นจะให้ผลได้โดยเฉพาะ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมถูกอุปธิสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๓) หมายความว่าบุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีกาลวิบัติแล้ว บาปกรรมนั้นก็จะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ แล้วได้เกิดในสมัยที่บ้านเมืองเจริญ ผู้ปกครองดี สังคมมีศีลมีธรรม ผู้นั้นได้ชื่อว่ามีกาลสมบัติด้วยกุศลกรรมนั้น ในเวลาเช่นนั้น อกุศลกรรมก็ไม่มีโอกาสให้ผลได้ เพราะเป็นวาระที่กุศลกรรมเท่านั้นให้ผลได้โดยเฉพาะ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมถูกกาลสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๔) หมายความว่าบุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีปโยควิบัติแล้ว อกุศลกรรมจะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ แล้วมีปโยคสมบัติด้วยกุศลกรรมนั้น ทั้งเป็นคนประพฤติดี มีศีลมีธรรม ในฐานะเช่นนั้น อกุศลกรรมนั้นย่อมไม่มีโอกาสให้ผลได้ เพราะเป็นโอกาสที่กุศลกรรมให้ผลได้โดยเฉพาะ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมถูกปโยคสมบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

ข. (๑) หมายความว่าบุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีคติสมบัติแล้ว อกุศลกรรมนั้นจะให้ผลไม่ได้แน่ แต่ถ้าเขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงได้ไปเกิดในคติวิบัติ คือได้ไปเกิดในอบายภูมิเป็นเวลานาน ในฐานะเช่นนั้นอกุศลกรรมนั้นอาศัยคติวิบัตินั้น จึงให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมอาศัยคติวิบัติ จึงให้ผลได้

(๒) หมายความว่าบุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีอุปธิสมบัติแล้ว อกุศลกรรมนั้นก็จะให้ผลไม่ได้แน่ แต่เขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงมีอุปธิวิบัติ คือเกิดเป็นคนมีรูปร่างไม่สวยงามหรือพิกลพิการ ในฐานะเช่นนั้น อกุศลกรรมนั้นอาศัยอุปธิวิบัตินั้น จึงให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมอาศัยอุปธิวิบัติ จึงให้ผลได้

(๓) หมายความว่าบุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีกาลสมบัติแล้ว อกุศลกรรมนั้นจะให้ผลไม่ได้แน่ แต่เขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงมีกาลวิบัติ คือได้ไปเกิดในสมัยที่บ้านเมืองไม่เจริญ การปกครองไม่ดี สังคมไม่มีศีลธรรม ในเวลาเช่นนั้นอกุศลกรรมไม่มีโอกาสให้ผลได้ อกุศลกรรมนั้นอาศัยกาลวิบัตินั้น จึงให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมอาศัยกาลวิบัติ จึงให้ผลได้

(๔) หมายความว่าบุคคลบางคนทำบาปกรรมไว้มาก หากเขามีปโยคสมบัติแล้ว บาปกรรมนั้นก็จะให้ผลไม่ได้แน่ แต่เขากระทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงมีปโยคสมบัติ คือได้กระทำความผิด ได้รับโทษอยู่ ในฐานะเช่นนั้นบาปกรรมนั้น อาศัยปโยควิบัตินั้น จึงให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่าบาปกรรมอาศัยปโยควิบัติ จึงให้ผลได้

ก. (๑) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีคติสมบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นก็จะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงได้ไปเกิดในคติวิบัติ คือไปเกิดในอบายภูมิ ได้รับผลแห่งบาปกรรมอยู่ กุศลกรรมนั้นจึงยังไม่ให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมถูกคติวิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๒) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีอุปธิสมบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นจะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงมีอุปธิวิบัติ คือเกิดเป็นคนไม่สวยไม่งาม มีรูปร่างพิกลพิการ ได้รับผลแห่งบาปกรรมนั้น อยู่ในฐานะเช่นนั้น กุศลกรรมนั้นจึงยังไม่ให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมถูกอุปธิวิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๓) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีกาลสมบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นจะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงได้ไปเกิดในกาลวิบัติ คือเกิดในสมัยที่บ้านเมืองไม่เจริญ สังคมไม่มีศีลมีธรรม ได้รับผลแห่งบาปกรรมนั้นอยู่ในเวลาเช่นนั้นกุศลกรรมจึงยังไม่ให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมถูกกาลวิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

(๔) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีปโยคสมบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นจะต้องให้ผลแน่ แต่เขาได้ทำบาปกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งบาปกรรมนั้น เขาจึงมีปโยควิบัติ คือได้กระทำความผิดและได้รับโทษอยู่ในฐานะเช่นนั้นกุศลกรรมนั้นจึงยังไม่ให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมถูกปโยควิบัติขัดขวางไว้ จึงยังไม่ให้ผลได้

ง. (๑) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีคติวิบัติแล้ว กุศลกรรมก็จะไม่ให้ผลได้แน่ และเขาได้กระทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น เขาจึงมีคติสมบัติ คือได้ไปเกิดในสุคติ ในฐานะเช่นนั้นกุศลกรรมนั้นย่อมให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมอาศัยคติสมบัติ จึงให้ผลได้

(๒) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีอุปธิวิบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นจะให้ผลไม่ได้แน่ และเขาได้ทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น เขาจึงมีอุปธิสมบัติ คือเกิดเป็นคนมีรูปร่างสวยงาม ในฐานะเช่นนั้นกุศลกรรมนั้นย่อมให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมอาศัยอุปธิสมบัติ จึงให้ผลได้

(๓) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขาเกิดในกาลวิบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นจะให้ผลไม่ได้แน่ และเขาได้ทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น เขาจึงมีกาลสมบัติ คือได้เกิดในสมัยที่บ้านเมืองเจริญ สังคมมีศีลมีธรรม ในเวลาเช่นนั้น กุศลกรรมนั้นย่อมให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมอาศัยกาลสมบัติ จึงให้ผลได้

(๔) หมายความว่าบุคคลบางคนทำกุศลกรรมไว้มาก หากเขามีปโยควิบัติแล้ว กุศลกรรมนั้นย่อมให้ผลไม่ได้แน่ และเขาได้ทำกุศลกรรมอย่างหนึ่งไว้ และด้วยผลแห่งกุศลกรรมนั้น เขาจึงมีปโยควิบัติ คือได้กระทำความชอบ เป็นที่โปรดปรานของคนทั่วไป ในฐานะเช่นนั้น กุศลกรรมนั้น ย่อมให้ผลได้ อย่างนี้ชื่อว่ากุศลกรรมอาศัยปโยคสมบัติ จึงให้ผลได้

กุศลกรรมและอกุศลกรรม จะให้ผลได้และยังให้ผลไม่ได้นั้น ย่อมเป็นไปตามกฎเกณฑ์ และเงื่อนไขดังกล่าวนี้.